

УКРАЇНСЬКИЙ
ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПАМ'ЯТІ

КОЛЕКЦІЯ ПАМ'ЯТОК

ДО ПАМ'ЯТНИХ ДАТ
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1921 РОКІВ

ЗБІРКА МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ

УДК [371.214.114:94](477)«1917/1921»

Колекція пам'яток до пам'ятних дат Української революції 1917–1921 років. Збірка методичних рекомендацій / розроб. і упоряд. : Г. Байкеніч, О. Охрімчук. – К., 2020. – С. 199. : іл

Рецензенти:

Басара-Тиліщак Г. Б., кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії України Національної академії наук України;

Бурлака О. В., вчитель історії Городищенського економічного ліцею Городищенської міської ради Черкаського району Черкаської області, спеціаліст вищої категорії, вчитель-методист, Заслужений вчитель України, переможець Всеукраїнського конкурсу “Учитель року–2016” в номінації “Історія”.

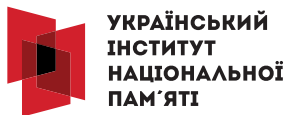
Видання містить методичні рекомендації, візуальні та довідкові матеріали, розроблені Українським інститутом національної пам'яті. Матеріали присвячено історичним політичним, воєнним, культурним подіям і постатям українського державотворення періоду Української революції 1917–1921 років. Збірка адресована вчителям і викладачам закладів загальної, професійно-технічної і вищої освіти, керівникам історико-краєзнавчих гуртків, музейникам і бібліотекарям, фахівцям національно-патріотичного виховання.

The publication contains guidelines, visual and reference materials developed by the Ukrainian Institute of National Memory. Materials are devoted to historical, political, military, cultural events, and figures of state formation during the Ukrainian revolution in 1917-1921 years. The collection is addressed to teachers and lecturers of general education, vocational and higher educational institutions, heads of local history clubs, museum and library workers, and specialists of national-patriotic education. It can also be useful for scientists, employees of regional, district, city administrations, and institutes of postgraduate pedagogical education

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

КОЛЕКЦІЯ ПАМ'ЯТОК ДО ПАМ'ЯТНИХ ДАТ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ

Збірка методичних рекомендацій

ЗМІСТ

ТИСЯЧОЛІТНІЙ СПАДОК ДЕРЖАВНОСТІ. ТИЖДЕНЬ ІСТОРІЇ «#ЯНЕЗАЛЕЖНІСТЬ»	6
УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 РОКІВ МЕТОДИЧНИЙ ПОРАДНИК ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ	18
ЛІТОПИСЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ЯК ПРОВЕСТИ ДНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО	40
ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКІ СИЛИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 ДИДАКТИЧНА ГРА “ЧОРНОМОРСЬКИЙ КРОСВОРД”	48
АТРИБУТИ ДЕРЖАВНОСТІ БІБЛІОТЕЧНИЙ ФЕСТИВАЛЬ “СТАНОВЛЕННЯ НАШОЇ СИМВОЛІКИ”	56
ПЕРШИЙ КУРУЛТАЙ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ БУКТРЕЙЛЕР	74
БІЙ ПІД КРУТАМИ ШКОЛА ЖУРНАЛІСТИКИ “ПЕРШІ КІБОРГИ”: РАДІОЧИТАННЯ, ЖУРНАЛІСТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ	82
ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УНР ПРЕСКОНФЕРЕНЦІЯ “ОДНИНІ УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА СТАЄ САМОСТІЙНОЮ”	90
ЯК ПІСЛЯ 15 ЛЮТОГО 1918 РОКУ НАСТАЛО 1 БЕРЕЗНЯ ІСТОРИЧНА МАТЕМАТИКА “ПРО СТАРИЙ І НОВИЙ СТИЛЬ”	102
ГЕТЬМАНАТ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ІСТОРИЧНИЙ ФОРУМ “ДЕРЖАВА UA”	106
“ФРОНТ-МАН УНР” МУЗЕЙНИЙ КОНСТРУКТОР “СТВОРЮЄМО ЕКСПОЗИЦІЮ ПРО СИМОНА ПЕТЛЮРУ”	124
ЛИСТОПАДОВИЙ ЧИН ХМАРА СЛІВ ПРО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКУ НАРОДНУ РЕСПУБЛІКУ	140
ПРОГОЛОШЕННЯ АКТА ЗЛУКИ ГЕПЕНІНГ ДО ДНЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ	156
ПЕРШИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УНР МІЛІТАРНИЙ КВЕСТ	162
РОЗВИТОК ОСВІТИ І НАУКИ МЕТОД ПРОЄКТІВ	186

ТИСЯЧОЛІТНІЙ СПАДОК ДЕРЖАВНОСТІ

Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк передає державні атрибути УНР першому Президентові незалежної України Леоніду Кравчуку. 22 серпня 1992 року

Тиждень історії “#ЯНЕЗАЛЕЖНІСТЬ”

24 серпня Україна відзначає День незалежності – державне свято на честь ухвалення в 1991 році Акта проголошення незалежності України. Ця історична подія увінчала тривалий шлях Українського народу до самостійності.

Пропонуємо на початку нового навчального року проводити заходи, присвячені Дню незалежності, в основу концепції яких рекомендуємо закласти ідею тягlostі та спадкоємності тисячолітніх державотворчих традицій України¹.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

З різних періодів історії Україна успадкувала різні засадничі ознаки держави.

- **Від Русі:** цивілізаційний вибір, який визначився із прийняттям християнства у 988 році; тризуб, родовий знак Рюриковичів, що став державним гербом сучасної України; Київ – столицю, політичний і культурний центр українських земель упродовж понад тисячу років; гривню – грошову одиницю; назву Україна, що вперше згадується в Іпатіївському літописі в 1187 році.
- **Від Галицько-Волинської держави:** синьо-жовті барви національного прапора, що походять від кольорової гами герба Галицько-Волинського князівства; утвердження європейського вектора розвитку.
- **Від Великого Князівства Литовського:** європейську традицію міського самоврядування – магдебурзьке право; Пересопницьке Євангеліє – видатну рукописну пам'ятку, на якій складають присягу президенти України.
- **Від козацької доби:** республіканські традиції народовладдя; військові традиції, які лягли в основу збройних сил Української Народної Республіки та пізнішого українського визвольного руху; конституцію нового часу, укладену Пилипом Орликом 1710 року.
- **Від української державності початку ХХ століття (УНР, Українська держава Павла Скоропадського, ЗУНР):** демократичні засади державного будівництва; перший парламент, в який розвинулася Центральна Рада; перший уряд, яким став Генеральний Секретаріат Центральної Ради; державні символи: Тризуб як герб, гімн “Ще не вмерла Україна”, синьо-жовтий прапор; соборність – об'єднання українських земель у незалежній державі; Українську Академію Наук, засновану Павлом Скоропадським у листопаді 1918 року.

¹ Для ілюстрації тисячолітніх державотворчих традицій Український інститут національної пам'яті спільно з Українським кризовим медіа центром підготував інфографіку “**25 років незалежності. Тисячоліття державності**”, яка доступна за посиланням: <https://uacrisis.org/uk/46356-25-rokiv-nezalezhnosti>.

- **Від Української Радянської Соціалістичної Республіки:** статус засновника Організації Об'єднаних Націй; адміністративно-територіальний устрій.
- **Прагнення до свободи – визначальна цінність українців,** що давала насаду і сили залишатися собою в часи бездержавності. Здобуття незалежності для творення власного майбутнього є найвищим виявом свободи та гідності поневоленого народу.
- **24 серпня 1991-го фактично відбулося відновлення державної незалежності України.** Ми маємо пам'ятати і шанувати всі попередні етапи – Русь, Галицько-Волинське князівство, Велике Князівство Литовське, козацьку державу, українську державність початку ХХ століття. Від них сучасна Україна увібрала традиції державництва.
- **Постання суверенної України відіграло вирішальну роль у розпаді СРСР** та остаточному руйнуванні комуністичної тоталітарної системи. Це стало початком нового етапу розвитку демократичної сучасної Української держави.
- **У ХХ столітті українці не полишали боротьби за свободу,** в якій заплатили дорогу ціну. Втрата незалежності внаслідок більшовицької окупації після Української революції 1917–1921 років призвела до того, що злочинні тоталітарні режими – комуністичний і нацистський – забрали мільйони життів унаслідок Голодомору, Голокосту, терору, депортацій та війн.
- **Сьогодні незалежність України – запорука вільного розвитку держав і народів Європи і головна перешкода для російського імперіалізму,** якому для ствердження потрібне поглинання України, її матеріальних і людських ресурсів.
- **За роки незалежності ми продемонстрували світу, що Україна** відбулася як суверенна держава, здатна утверджувати демократичні цінності та відстоювати свободу, захищати власний суверенітет і територіальну цілісність.

ТИЖДЕНЬ ІСТОРІЇ “#ЯНЕЗАЛЕЖНІСТЬ”

Щоб заохотити підлітків до пізнання традицій творення Української держави і діячів, котрі стали символом боротьби за незалежність, пропонуємо провести **Тиждень історії “#ЯНезалежність”**.

Розпочати його радимо урочистим спільним виконанням Державного Гімну України і підняттям Державного Прапора України. Заходи, втілені в різних класах у пізнавальних, навчально-виховних, ігрових, мистецьких та інших формах, не лише привернуть увагу до тягlosti українських державотворчих традицій, а й сприятимуть розвитку академічного, практичного, креативного, емоційного й соціального інтелекту молоді, формуванню її громадянської, історичної та національної самосвідомості.

2 Тиждень історії як предметний тиждень є ефективним засобом виховання й індивідуального зростання учнів, підвищення пізнавального інтересу, стимулювання творчої активності, розвитку компетенцій.

Методична спіжарня

ПРОПОЗИЦІЇ ДО ЗМІСТУ ДІЯЛЬНОСТІ

КЛАС

1-4 КЛАСИ

НА УРОКАХ “УКРАЇНЬСЬКА МОВА (МОВА І ЧИТАННЯ)”, “Я У СВІТІ”, “МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО”, “ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО”

Розповіді, ігри-бесіди про тривалий шлях здобуття Україною незалежності, її видатних діячів, соборність та цілісність держави. Радимо послуговуватися запропонованими інформаційними матеріалами відповідно до вікових особливостей учнів. Уроки можна проводити із музичним супроводом, читанням дитячої художньої літератури, приміщення оформити з використанням національної символіки.

Конкурс малюнків “Наша незалежність”.

Віртуальні подорожі до будівлі Верховної Ради України, де 24 серпня 1991 року прийнято Акт проголошення незалежності України; будівлі Центральної Ради (нині – Будинок вчителя в Києві), де 22 січня 1918 року IV Універсалом Українська Центральна Рада проголосила незалежність Української Народної Республіки; на Софійську площу Києва, де 22 січня 1919 року проголошено Акт Злуки.

НА УРОКАХ “ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ”

“Естафета злагоди” – майстер-класи спільно з батьками, волонтерами, народними майстрами із виготовлення саморобних іграшок і сувенірів з використанням народних традицій і національної символіки для обмінів зі школярами-однолітками з інших областей України.

“Збережи незалежність” – фестиваль оберегів ручної роботи для захисників української незалежності на сході України.

5-8 КЛАСИ

НА УРОКАХ “ІСТОРІЯ УКРАЇНИ”

Ділові ігри, вікторини, диспути, брейн-ринги, обговорення, ток-шоу “Люди Свободи” (цей проєкт Українського інституту національної пам'яті доступний за посиланням: <https://old.uinp.gov.ua/page/lyudi-svobodi>).

Лото “Меморі” з картками на запам'ятовування дат, місць, діячів та їхніх висловлювань, пов'язаних зі здобуттям Україною незалежності.

Флеш-моб із візуалізацією символів держави та річниці незалежності, наприклад, зображення учасниками в синьо-жовтому вбранні контурів кордону України (включно з тимчасово окупованою територією Автономної Республіки Крим), Державного Герба України і дати незалежності.

Конкурс історичного есе “Я – Незалежність”.

Творчо-пошуковий урок “Уяви себе дослідником”, що передбачає роботу з історичними джерелами, наприклад Актом проголошення незалежності України, Декларацією про державний суверенітет України тощо.

Історичний квест “Знайди Декларацію – врятуй незалежність України”.

Родинна гра-подорож “Які нові назви вулиць, пам'ятники, меморіальні дошки, музеї з'явилися в твоєму місті, селищі, селі після 24 серпня 1991 року?”

Родинний ворк-шоп з виготовлення сувенірів за участю народних майстрів із лозоплетіння, бісероплетіння, валяння, ткацтва, вишивання тощо для подальшого використання виробів у благодійних акціях (ярмарках, виставках, аукціонах).

5-8
КЛАСИНА ІНТЕГРОВАНІХ (БІНАРНИХ) УРОКАХ
“ІСТОРІЯ УКРАЇНИ” Й “УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА”

Літературна майстерня, Усний журнал, присвячені вивченню, читанню й обговоренню творів відповідної тематики.

“ІСТОРІЯ УКРАЇНИ” Й “УКРАЇНСЬКА МОВА”

Диктант із коментуванням (із підбором тексту відповідно до навчальної програми з “Української мови”, присвяченого подіям і персоналіям до зазначених вище дат).

НА УРОКАХ
“ІНОЗЕМНА МОВА”

Під час вивчення теми про подорожі та туризм можна запропонувати учням **віртуальні екскурсії** з “відвідування” видатних місць, зокрема Києва, де впродовж ХХ століття відбувалися визначні події українського державотворення; Закарпаття, де в Хусті 15 березня 1939 року проголошено Карпатську Україну незалежною державою; Львова, де 30 червня 1941 року проголошено Акт відновлення Української Державності.

Конкурс презентацій рідного краю при вивченні теми, присвяченої Україні: учні мають представити привабливість власного регіону для заохочення туристів відвідати його. У цьому самому розділі рекомендуємо вивчати матеріал про Україну та її історичні і пам'ятні місця, описати державну символіку, фото із зображенням святкування Дня незалежності 24 серпня.

НА УРОКАХ
“МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО” (5–7 КЛАСИ)
ТА “МИСТЕЦТВО” (8–9 КЛАСИ)

“Територія Незалежності. Вільний музичний простір” – кастинг і розучування сучасних українських пісень патріотичного спрямування.

9-11
КЛАСИНА УРОКАХ
НА УРОКАХ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»
ТА «ІСТОРІЯ: УКРАЇНА І СВІТ»

Конкурс учнівських досліджень “Лабіринтами боротьби за незалежність”.

Патріотичні слухання: “Від кого залежить доля України?” (9–10 класи); “Незалежність: виборена віками чи одним днем?” (11 клас). Регламент їх проведення подано нижче (Пам'ятка 1).

Інші інтерактивні методи: “Обери позицію”, “Кола Вена”, “Відкритий мікрофон” урок-інтерв'ю, пресконференція, круглий стіл, семінар тощо.

Конкурс із розроблення туристичних маршрутів “Місцями пам'яті Української державності”.

Марафон мультимедійних проєктів “Незалежність назавжди”. Проєкти мають бути презентовані будь-яким мультимедійним засобом – фільмом, відео- чи аудіороликом, інтернет-сторінкою, слайд-шоу, флеш-роликом, PowerPoint-презентацією тощо.

Творчо-пошуковий урок “Твоєю силою, волею, словом...”, що передбачає роботу з історичними джерелами, наприклад, Універсалами Центральної Ради, Актом Злуки УНР та ЗУНР, Конституційним законом про проголошення незалежності Карпатської України, Актом проголошення незалежності України, Декларацією про державний суверенітет України тощо, тексти яких доступні на офіційному сайті Верховної Ради України.

9-11
КЛАСИ

Лабораторія Незалежності – розроблення учнями блок-схем.

Історичний квест “Різні, але єдині” – дослідження у населеному пункті місць ідентичності національних меншин краю.

Демократичні студії “На виборчій дільниці” (Пам'ятка 2).

Ситуативно-рольова гра “Урочисте прийняття Президента України з нагоди Дня незалежності України”.

НА ІНТЕГРОВАНІХ (БІНАРНИХ) УРОКАХ

Науковий проєкт “Повернуті імена” із дослідження творчості митців, чий імена були безпідставно викреслені із наукового обігу: “Історія українського письменства” Сергія Єфремова, “Історія української літератури” Дмитра Чижевського, літературознавчі праці Михайла Грушевського, Григорія Костюка, Юрія Шевельова.

“ІСТОРІЯ УКРАЇНИ” Й “УКРАЇНСЬКА МОВА”

Диктант з коментуванням (із підбором тексту відповідно до навчальної програми з Української мови, присвяченого подіям і персоналіям до зазначених вище дат).

НА УРОКАХ “ІНФОРМАТИКИ”

Рекомендуємо послугоуватися переліком дат, описом історичних подій та осіб, пов'язаних із українським державотворенням, під час вивчення тем про роботу з електронними документами, таблицями, з побудови моделей, комп'ютерних презентацій, формування й аналіз баз даних.

ПАМ'ЯТКА 1
РЕГЛАМЕНТ ПРОВЕДЕННЯ
ПАТРІОТИЧНИХ СЛУХАНЬ

РОЗДІЛ І. УЧАСНИКИ ПАТРІОТИЧНИХ СЛУХАНЬ

1. Голова слухань – очільник органу самоврядування класу або школи. Він відкриває та веде патріотичні слухання й є нейтральною особою, тому не має права брати участі в дискусії та обговоренні питань.
2. Секретар – помічник Голови. Він стенографує та інформує промовців про те, скільки часу залишилося.
3. Патріоти-позиціонери – команда учасників, які захищають тезу.
4. Патріоти-опозиціонери – команда учасників, які заперечують тезу.
5. Команди також мають обрати серед своїх таких уповноважених – Отаман, Джура, Характерник і Підскарбій.
6. Глядацька зала – учасники, які оцінюють переконливість аргументів позиціонерів та опозиціонерів.

РОЗДІЛ II. ПІДГОТОВКА ДО ПАТРІОТИЧНИХ СЛУХАНЬ

1. Патріотичні слухання, як правило, проводяться в “залі пленарних засідань” навчального закладу.
2. Перед слуханнями учасники займають місця за таким принципом: Голова та Секретар – особі по центру “зали пленарних засідань”; праворуч – Патріоти-позиціонери; ліворуч – Патріоти-опозиціонери; у кінці залу, посередині – глядацька зала.
3. Перші місця з кожного боку займають уповноважені.
4. Голова знайомить уповноважених із правилами і регламентом їхніх виступів:
  - а) Отаман-позиціонер відкриває дискусію. Завдання – висловити тезу, окреслити її, представити 3 аргументи. Виступ – 6 хвилин. Усі наступні уповноважені (як з боку позиції, так і опозиції) тримаються визначеної ним тези;
  - б) Отаман-опозиціонер звертається до тези іншої сторони та представляє її власне розуміння. Повинен означити та обґрунтувати 3 головні контраргументи до тези. Виступ – 6 хвилин;
  - в) Джура-позиціонер, Джура-опозиціонер розвивають обґрунтування свого Отамана, додають власні нові аргументи. Виступи – по 4 хвилини;
  - г) Характерник-позиціонер, Характерник-опозиціонер заперечують аргументи противників. Не наводять власних нових аргументів. Проте мають згадати всі докази противників і заперечити їх. Виступи – по 4 хвилини. Це найважча роль у дискусії, адже вимагає постійної уваги до аргументів суперників і їх динамічного аналізу;
  - г) Підскарбій-позиціонер, Підскарбій-опозиціонер підсумовують аргументи своєї сторони. Основне завдання – повторити та закріпити факти, наведені своєю стороною. Не повинні наводити нових аргументів. Виступи – по 5 хвилин.

РОЗДІЛ III. ХІД ПАТРІОТИЧНИХ СЛУХАНЬ

1. Патріотичні слухання складаються з двох частин. У першій виступають уповноважені.
2. Кожен виступ розпочинається звертанням до Голови словами: “Пане Голово...” й останнім реченням попереднього уповноваженого.
3. Учасники слухань звертаються одне до одного, вживаючи форми “Пан/Пані”.
4. У дебатах учасники виступають по черзі з обох боків відповідно до прописаних ролей.
5. Після “пінг-понгу” уповноважених починаються слухання в глядацькому залі. Кожен має право голосу, подавши перед тим Секретареві заявку з іменем і прізвищем. Глядач висловлює прихильність до позиції сторін. Виступи – по 3 хвилини.
6. Глядач “голосує ногами” до тієї команди, тези якої переконали його.
7. Глядацька зала має право задавати питання та подавати інформацію, звернувшись до Голови зі словами: “Питання” або “Інформація”. Голова може прийняти або відкинути втручання за допомогою слів “Прошу” чи “Ні, дякую”.
8. У разі необхідності Голова може звернутися до залу словами: “Тиша”. В окремих випадках він має право попросити учасників, які не дотримуються регламенту, залишити залу.
9. Патріотичні слухання закінчуються після того, як усі охочі висловилися та “проголосували ногами”.
10. Голова підраховує кількість “новобранців” у командах та оголошує результат патріотичних слухань.

ПАМ'ЯТКА 2 ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ДЕМОКРАТИЧНИХ СТУДІЙ “НА ВИБОРЧІЙ ДІЛЬНИЦІ”

Мета Демократичних студій – ситуативне відтворення учнями старшої школи процесу голосування на Всеукраїнському референдумі.

Захід бажано проводити в приміщенні, обладнаному під “виборчу дільницю”:

- державним прапором України;
- кабінами для таємного голосування;
- виборчими скриньками (стаціонарні та переносні);
- плакатами, що роз'яснюють порядок голосування та відповідальність за порушення законодавства;
- сейфом, де зберігаються бюлетені та списки для голосування;
- робочими місцями членів дільничної виборчої комісії;
- печаткою.

Учасники виборчого процесу:

- виборці;
- голова, секретар, члени дільничної виборчої комісії (ДВК);
- спостерігачі (громадські, офіційні, міжнародні);
- представники засобів масової інформації.

ПОРЯДОК ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ

1. Голосування проводиться у день референдуму з 8-ї до 20-ї години без перерви.
2. За годину до початку волевиявлення голова проводить підготовче засідання. Оглядається стрічка на сейфі, перевіряються та пломбуються скриньки. Секретар дістає із сейфа бюлетені і списки виборців. О 08.00 голова оголошує початок волевиявлення.
3. Підтримання належного правопорядку, таємності волевиявлення покладаються на ДВК. У разі вчинення правопорушень у приміщенні для голосування запрошується поліцейський. В інших випадках перебування поліцейських забороняється. Спостерігачі стежать за дотриманням Порядку волевиявлення. У разі його порушення складають відповідні акти.
4. Виборець пред'являє документ, що посвідчує особу, двом членам ДВК. Якщо виборець є в списку виборців на цій дільниці, то один член ДВК надає список для підпису; другий вписує своє прізвище і розписується у визначеному місці на бюлетені для голосування і контрольному талоні бюлетеня. Виборець розписується за отримання бюлетеня у списку та на контрольному талоні бюлетеня. Після цього член комісії референдуму відокремлює від бюлетеня для голосування контрольний талон і видає учаснику референдуму

бюлетень для голосування. Контрольний талон зберігається у члена комісії, який видав бюлетень. Робити на бюлетенях для голосування будь-які інші позначки забороняється.

5. Перебувати у приміщенні для голосування можна лише впродовж часу, необхідного для голосування.

6. Бюлетені заповнюються виборцем особисто в кабіні для таємного голосування. Присутність там інших осіб забороняється.

7. Виборець не має права передавати бюлетень для голосування іншим особам.

8. У бюлетені можна робити тільки одну позначку: у квадраті під відповіддю на питання референдуму, яку він обирає.

9. Виборець особисто опускає заповнений бюлетень до виборчої скриньки.

10. Якщо виборець, заповнюючи бюлетень, припустився помилки, він має право невідкладно написати заяву з проханням видати йому інший бюлетень. Зіпсований бюлетень погашається як невикористаний, про що складається акт із підписами двох членів ДВК і виборця.

11. О 20.00 голова ДВК оголошує про закінчення процесу, проголосувати можуть лише ті, хто перебуває в приміщенні для голосування.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

ЕТАПИ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

РУСЬ – ПЕРША УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА. Її утворення було результатом соціально-економічного та політичного розвитку слов'ян. Перед- і ранньодержавні слов'янські племінні об'єднання на великих просторах східної Європи були сконсолідовані довкола Києва, що став центром політичного тяжіння та культурного піднесення. Це об'єднання розпочалося у IX столітті, а в наступні Русь стала важливим суб'єктом європейського простору. Підтримувала політичні, економічні та культурні зв'язки з більшістю європейських держав того часу від Візантійської імперії до Французького королівства.

У період Русі розпочалася консолідація слов'янських племен південно-східної Європи в єдиний етнос русинів-українців, почала формуватися українська мова.

Прийняття князем Володимиром у 988 році християнства, поширення писемності на основі кирилиці, кодифікація норм звичаєвого права в першому правовому кодексі "Руській правді" князя Ярослава Мудрого та його спадкоємців – усе це стало фундаментом правової та політичної культури українського народу. Саме Русь заклала основи державницьких традицій українців. Звідси родом герб, грошова одиниця, а головне – Київ як політичний і культурний центр України.

Русь пройшла типовий шлях ранньосередньовічної держави. Від об'єднання слов'янських племен династією Рюриковичів у IX столітті до окремих земель-князівств XII–XIII століть на чолі з представниками цієї ж династії. Київ перестав виконувати роль політичного центру після того, як у 1169 році

його спалив Володимиро-Суздальський князь Андрій Боголюбський. Завершила занепад Русі монгольська навала 1239–1242 років.

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКЕ КНЯЗІВСТВО продовжило традиції української державності. Галицько-волинські князі в умовах монгольського загарбання і розпаду державних структур у Подніпров'ї в XIII–XIV століттях розвинули інститути державності на значній частині українських земель. Тоді вдалося зберегти і посилити європейський вектор розвитку, стати частиною спільних зусиль у боротьбі із монгольським нашествям. Виявом цього стало коронування 1253 року Данила Галицького у Дорогичині короною, присланою Папою Римським Інокентієм IV.

Саме в ті часи на українських землях з'явилася традиція міського самоврядування – магдебурзьке право. Втім, повноцінний його розвиток пов'язаний уже з наступною епохою.

У середині XIV століття українські землі увійшли до складу Польського королівства і Великого Князівства Литовського.

ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ – одна з найбільших держав тогочасної Європи – стало фактичним продовжувачем традицій Русі. Економічно і культурно руські землі були значно розвиненіші за литовські. Руські еліти сформували обличчя литовської держави. Вона засвоїла чимало норм руського права, назви посад, станів, систему адміністрації тощо. Державною мовою Великого Князівства Литовського стала руська, якою велися ділові папери.

Основним джерелом права була "Руська правда", пізніше – "Литовські статuti", укладені на її основі. Українські землі в складі Великого Князівства Литовського користувалися широкою автономією.

У XVI столітті українці витворили новий соціально-політичний феномен – **ЗАПОРОЗЬКЕ КОЗАЦТВО**. Воно виникло завдяки комплексу економічних, політичних, релігійних, соціальних чинників, передусім, прагненню до самозбереження, а також наявності великого масиву вільних земель.

Козацтво як окремий соціальний стан створило на давньоруських військових і європейських лицарських традиціях військово-політичну організацію – Запорозьку Січ, засновану на принципах особистої свободи та виборності влади. Козаки освоїли степові простори Подніпров'я, Слобожанщини, Донеччини.

У Запорозькій Січі формувалися підвалини республіканської форми правління, нові принципи судочинства та джерела права. У середовищі козацької еліти вперше в історії української суспільно-політичної думки чітко сформульовані фундаментальні основи майбутньої національної державної ідеї, головні – право українського народу на власну державу та генетичний зв'язок козацької держави з Руссю. Ці принципи були втілені у ранньомодерній українській державі **ГЕТЬМАНЩИНІ**, створеній унаслідок національно-визвольної революції середини XVII століття на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким.

Гетьманщина була життєздатним політичним організмом: мала органи влади, територію, державну організацію, військо, фінансову, податкову та нормативно-правову системи тощо. Вершиною політико-правової думки Гетьманщини стало укладання Пилипом Орликом 1710 року Конституції як договору гетьмана Війська Запорозького зі старшиною та козацтвом.

Російський імперіалізм різними способами та методами обмежував українські національні державні інститути і зрештою до кінця XVIII століття ліквідував їх.

У XIX столітті українці, як і більшість європейських націй, пройшли шлях від романтичного захоплення минулим до політичного самоусвідомлення. Сформувалося поняття української нації з її етнічними кордонами, мовою та культурою. Покоління Руської трійці, Кирило-Мефодіївського товариства, громадівців і Братства тарасівців заклали підвалини майбутньої української державності.

У ході **УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ** уперше у XX сторіччі ми створили незалежну національну державу. У березні 1917 року постала Центральна Рада, яка намагалася забезпечити демократичні законодавчі підвалини державного будівництва: сформувала уряд, затвердила принципи судової, виборчої, грошової систем тощо. Ці принципи реалізовані в Українській Народній Республіці, проголошеній 20 листопада 1917 року.

22 січня 1918 року проголошено незалежність і суверенність Української Народної Республіки (IV Універсал Української Центральної Ради).

За часів Української Народної Республіки у 1918 році затверджено герб, основним елементом якого був тризуб – герб Володимира Великого (без хреста). Тоді ж пісня Павла Чубинського “Ще не вмерла Україна” на музику Михайла Вербицького стала гімном, а державним прапором – синьо-жовтий стяг.

Українська Держава Павла Скоропадського – друге державне утворення часів Української революції, форма якого походить із козацької епохи. Верховна влада належала гетьману. Він намагався відродити давні козацькі традиції. У той час налагоджено дієздатну адміністративну систему управління, розбудовувалася освіта, наука, державний апарат. Уперше тризуб став атрибутом військової форми.

У грудня 1918 року на більшості територій відновлено Українську Народну Республіку на чолі з Директорією. Вона ухвалила низку законів для розбудови країни: про державну мову, Українську автокефальну православну церкву. Встановлено грошову одиницю – гривню.

Помітний слід залишила Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Вона мала дієву систему органів влади, боєздатне військо.

22 січня 1919 року проголошено Акт Злуки УНР і ЗУНР. Ця подія об'єднала Україну на законодавчому, територіальному, ментальному рівнях.

Попри окупацію території України східними і західними сусідами ідея здобуття державної незалежності стала визначальною для національного визвольного руху ХХ століття. За найменшої можливості українці заявляли про право на власну державу.

Від жовтня 1938 року розпочалося державотворення на Закарпатті, що на той момент входило до складу Чехословаччини. Підсумком зусиль стало проголошення 15 березня 1939 року незалежності Карпатської України – республіки на чолі з президентом. Державні атрибути вона перейняла від УНР: державну українську мову, національний синьо-жовтий прапор, гімн – пісню “Ще не вмерла Україна”, герб – сполучення крайового герба з національним (тризуб Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Українці на Закарпатті стали першими у передвоєнній Європі, хто не змірився з анексією та зі зброєю в руках виступив на захист свободи.

В умовах **ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ** 30 червня 1941 року у Львові під час засідання Національних зборів прийнято Акт відновлення у Українській Державі, створено уряд. Акт спирався на традиції УНР і ЗУНР. Слідом за Львовом проголошення Акта відбулося у багатьох містах західної та центральної України.

За десятиріччя існування комуністичної тоталітарної системи ні Голодомор 1932–1933 років і масові голоди, ні репресії, Великий терор, депортації, економічні та політичні експерименти не змогли викоринити державницькі устремління українців. Наприкінці 1980-х років в умовах послаблення командно-адміністративного диктату масовий національно-патріотичний рух знову відродився і постало питання незалежності.

16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет. Вона проголосила верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

24 СЕРПНЯ 1991 РОКУ ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНСЬКОЇ РСР УХВАЛИЛА АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ. Насправді ж тоді було відновлено державний суверенітет, за який українці змагалися протягом багатьох століть. Навіть більше – проголошення державної незалежності Україною відіграло вирішальну роль у розпаді СРСР та остаточній ліквідації комуністичної тоталітарної системи. 1 грудня 1991 року відбувся Всеукраїнський референдум. Його бюлетень містив текст Акта проголошення незалежності і запитання: “Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?” із двома варіантами відповіді: “Так, підтверджую” або “Ні, не підтверджую”.

Верховна Рада України також звернулася до громадян України: “Співвітчизники! Будьмо єдині в прагненнях наших, в розбудові незалежної державності України! Наша земля пережила багато кривд і страждань, неволи, лихо засівало її – тож 1 грудня сама історія дає нам шанс, можливо останній, стати справжніми громадянами, творцями своєї держави, будівниками “власної хати”, де панують “своя правда, і сила, і воля”.

Опитування мало імперативний характер, його рішення було загальнообов'язковим і не потребувало окремого затвердження. Воно створило умови для державотворчих процесів у незалежній Україні.

ПРО РЕФЕРЕНДУМ У ЦИФРАХ:

у **27** адміністративних одиницях України відбувся плебісцит: 24 області, Автономна республіка Крим, Київ і Севастополь;

84,18 % тих, хто мав право голосу, а це 31 891 742 виборці, взяли участь у референдумі;

90,32 % тих, хто брав участь, або 28 804 071 громадянин, висловилися на підтримку незалежності.

ПРО РЕФЕРЕНДУМ У ВИЗНАЧЕННЯХ:

референдум – (від латинського referendum – те, що має бути повідомлене) всенародне опитування із найважливіших питань державного життя всіх громадян, що мають виборчі права.

плебісцит – (від латинського plebiscitum – рішення народу) – синонім референдуму;

імперативний – той, що вимагає беззастережного підпорядкування, реагування, виконання; наказовий;

суверенітет – (від французького – souveraineté) – незалежність держави, що полягає в її праві за власним розсудом розв'язувати внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави. Є політичною та юридичною ознакою держави.

1 ГРУДНЯ 1991 РОКУ одночасно із референдумом **УКРАЇНЦІ ОБИРАЛИ ПЕРШОГО ПРЕЗИДЕНТА.** Цікаво, що тодішній голова Верховної Ради Леонід Кравчук 30 серпня 1991 року підписав Указ Президії Верховної Ради “Про заборону діяльності Компартії України” як організації, що брала участь у державному перевороті, і того ж дня вийшов із її лав. Ясна річ, він балотувався на президента.

Опонували йому п'ятеро висуваних громадських і національних рухів, які не узгодили єдину кандидатуру. 61,59 % голосів (19 643 481 виборців) підтримали Леоніда Кравчука. Він посів перше місце в усіх регіонах, крім Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. Там переміг Вячеслав Чорновіл, котрий загалом набрав 23,27 % (7 420 727 голосів). 5 грудня 1991 року у Верховній Раді відбулася інавгурація Леоніда Кравчука, першого Президента України. У країні почалися демократичні перетворення, відбувся поділ державної влади на три гілки. 1992 року законодавчо затверджено державні герб, гімн і прапор України.

28 червня 1996 року Україна отримала Основний закон – Конституцію, яка остаточно проголосила Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, визнала людину найвищою соціальною цінністю і утвердила народовладдя. У вересні того ж року офіційно введено в обіг національну валюту – гривню, яка неодноразово була грошовою одиницею на українських землях.

Очевидно, що проголошення незалежності України не було випадковим явищем, зумовленим тільки московським переворотом, організованим ГКЧП. Події 1991 року втілили столітні прагнення українців до суверенної держави.

У 2013–2014 роках під час **РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ** українці відстояли європейський шлях розвитку та засвідчили готовність боротися за нього як за самостійне право вибору та свободи. Натомість Росія, втрапивши можливість контролювати та використовувати нашу державу, вдалася до злочинної військової агресії. Вона анексувала Автономну Республіку Крим і території східних областей України.

У 2014-му Україна зупинила вторгнення російської регулярної армії та зберегла державність. І нині ми не лише боремося з Росією, а і перемагаємо її – як силою зброї на фронті, так і на дипломатичному напрямі. Попри перевагу ворога, українці зупинили агресора і продовжують рух до європейської інтеграції.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 РОКІВ

100
РОКІВ БОРОТЬБИ
УКРАЇНСЬКА
РЕВОЛЮЦІЯ
1917-1921

МЕТОДИЧНИЙ ПОРАДНИК ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

У березні 1917 року розпочалася Українська революція – найважливіший і найскладніший період в історії Українського народу ХХ століття. Ця доба була вершиною національно-визвольної боротьби, становлення української нації. Сформована тоді ідея державної незалежності стала визначальною для українського визвольного руху. Розбудовою Української Народної Республіки, Української Держави, Західноукраїнської Народної Республіки українці довели здатність і спроможність національного державотворення. Сьогоднішня Україна є спадкоємницею традицій, закладених революцією 1917–1921 років.

Український інститут національної пам'яті підготував методичні рекомендації “Сто років боротьби. Українська революція 1917–1921 років”.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- **Ініціатором історичних перетворень в Україні була інтелігенція**, яка складала тільки 2–3 % населення. Найбільшою ж політичною силою України стало селянство. Воно було найчисельнішим, але найменш свідомим та освіченим, далеким від руху за національне відродження. Тому саме серед селян більшовицька пропаганда мала чималий успіх.
- **Українську Народну Республіку завжди атакували ворожі зовнішні сили** (більшовики, “білі” та інші), які кількісно переважали українців. Сподівання на союзництво європейських держав виявилися марними. Країни Антанти прагнули, передусім, допомогти “білому рухові” відродити “єдину й неділиму Росію”, українські змагання їх мало цікавили.
- **Авторитет української влади підривали анархія, хаос, отаманщина**. Вони робили її непривабливою в очах багатьох, позбавляли істотної підтримки. В підсумку – призвели до кризи державотворчого процесу.
- **Українська революція мала велике історичне значення**. Державність, яка була мрією багатьох борців за визволення, стала історичним фактом. Якщо в попередні роки національна ідея була справою невеликої групи інтелігентів, то в 1917–1920 роках боротьба за неї об'єднала сотні тисяч патріотів. Ті події виявилися важливим уроком для наступних борців за визволення України.

МЕТОДИЧНИЙ ПОРАДНИК ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 10 КЛАСІ

**ЗМІСТ УРОКУ
ВІДПОВІДНО
ДО ПРОГРАМИ**

**МОЖЛИВІ
ФОРМИ І ПРИЙОМИ
ПРОВЕДЕННЯ**

**ТЕМАТИЧНІ ВІЗУАЛЬНІ,
ІНФОРМАЦІЙНІ, ВІДЕО ТА АУДІО
МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ**

**ЗМІСТ УРОКУ
ВІДПОВІДНО
ДО ПРОГРАМИ**

**МОЖЛИВІ
ФОРМИ І ПРИЙОМИ
ПРОВЕДЕННЯ**

**ТЕМАТИЧНІ ВІЗУАЛЬНІ,
ІНФОРМАЦІЙНІ, ВІДЕО ТА АУДІО
МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ**

ТЕМА. ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

УРОК № 1.

ПРИЧИНИ,
РУШІЙНІ СИЛИ
ТА ПЕРІОДИЗАЦІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1921 РР.

УКРАЇНСЬКА
ЦЕНТРАЛЬНА РАДА.

МИХАЙЛО
ГРУШЕВСЬКИЙ.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
КОНГРЕС.

УКРАЇНІЗАЦІЯ
АРМІЇ. ВІЛЬНЕ
КОЗАЦТВО.

Започаткування проекту
“Лабораторія державотворення” – історичного кейса з
теками: розроблення опорних
блок-схем для самостійного
послідовного їх наповнення
тематичними матеріалами.

БРОШУРА “100 років боротьби:
Українська революція 1917–1921”:
<http://unr.uinp.gov.ua/metodichni-materiali/nashi-vidannya/broshura-100-rokiv-borotbi-ukrainska-revoluyutsiya-1917-1921>

ВИСТАВКА “100 років боротьби:
Українська революція 1917–1921”:
<https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-100-rokiv-borotby-ukrayinska-revoluyuciya-1917-1921>

ІНФОГРАФІКА “100 років Українській
революції 1917–1921”: <http://unr.uinp.gov.ua/mediagallery/infografika/infografika-100-rokiv-ukrainskiy-revoluyutsii>.

УРОК № 2.

ВІДНОСИНИ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
З ТИМЧАСОВИМ
УРЯДОМ.

I УНІВЕРСАЛ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ
РАДИ.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ
СЕКРЕТАРІАТ.
ВОЛОДИМИР
ВИННИЧЕНКО.

II УНІВЕРСАЛ УЦР.
ЗБРОЙНИЙ ВИСТУП
САМОСТІЙНИКІВ.

Актуалізація матеріалу –
“Інтелектуальна розминка”.

Урок самоврядування “...
На сторожі прав і вольно-
стей Української землі”.
Прийоми організації Уроку
самоврядування: об'єднання
учнів у групи; демонстрація
та пояснення пам'ятки (ал-
горитму дій учнів); образна
характеристика; сюжетне
оповідання; моделювання
рольової ситуації проведен-
ня засідання Української
Центральної Ради, Генераль-
ного Секретаріату, прого-
лошення універсалу УЦР;
міркувальне викладення,
образна характеристика
із застосуванням системи
оціночних завдань. Узагаль-
нення через прийом “Уповно-
важений на...”

НАБІР ПОШТІВОК “Перший
Уряд України. 100 років”:
<https://mega.nz/folder/NBWStA#KTgELd2uSpxE5uFjwxjDSA>

ВИСТАВКА “Перший Уряд України:
100 років”: <https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-pershyu-uryad-ukrayiny-100-rokiv>

УРОК № 3.

ПРИХІД ДО ВЛАДИ У
РОСІЇ БІЛЬШОВИКІВ:
ПОЗИЦІЯ УЦР.
БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ В
КИЄВІ 28–31 ЖОВТНЯ
1917 Р.

III УНІВЕРСАЛ УЦР.
ВНУТРІШНЯ ТА
ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
ПІСЛЯ ПРОГОЛОШЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ.
ВСТАНОВЛЕННЯ
КОРДОНІВ. ГАЛИЦЬКО-
БУКОВИНСЬКИЙ КУРІНЬ
СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ.

Лекція з подальшим об-
говоренням “Хто дихав
хоч день так вільно, до
смерти хмільний украї...”

Узагальнення за допомо-
гою прийому “Перепиши
параграф по-своєму”.

АЛЬБОМ “Пісні Української
Революції”

(виконує гурт “Хорєя Козацька”):
<http://unr.uinp.gov.ua/metodichni-materiali/albom-pisni-ukrainskoj-revoluytsii>

УРОК № 4.

ПОДІЇ 1917 РОКУ
В КРИМУ. КУРУЛТАЙ І
КРИМСЬКА НАРОДНА
РЕСПУБЛІКА. КРИМСЬКО-
ТАТАРСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ.

Викладення нового
матеріалу за допо-
могою образного та
сюжетного оповідання з
елементами пояснення,
порівняльної та узагаль-
неної характеристики
із використанням фото
та довідкових матеріа-
лів. Створення кліпової
книжки

РОЗДІЛ “УКРАЇНСЬКИЙ КРИМ”
сайту “Українська революція
1917–1921 років” :

<http://unr.memory.gov.ua/photohistory/ukrainskiy-krim>

ІНФОГРАФІКА “100-річчя з часу
звільнення Криму і Донбасу від
більшовиків”: <http://unr.uinp.gov.ua/mediagallery/infografika/infografika-100-richchya-z-chasu-zvinnennya-krimu-i-donbasu-vid-bilshovikiv>

УРОК № 5.

ПОЧАТОК АГРЕСІЇ
БІЛЬШОВИЦЬКОЇ
РОСІЇ ПРОТИ УНР.
ПРОГОЛОШЕННЯ
В ХАРКОВІ
БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ
В УНР.

ПЕРША ВІЙНА
БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РОСІЇ
З УНР.

БІЙ ПІД КРУТАМИ.
IV УНІВЕРСАЛ УЦР.
ПРОГОЛОШЕННЯ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ УНР.

Творчо-пошуковий урок
“Уяви себе дослідником”.

Стисле повідомлення;
робота з понятійним
апаратом; демонстра-
ція карти з міркуваль-
ним викладенням;
дослідження історичних
джерел і заповнення
порівняльно-тематичної
таблиці “Універсали
Української Центральної
Ради” відповідно до
алгоритму за рубриками:
дата підписання, основні
положення, наслідки.
Узагальнення

ІНФОГРАФІКИ:

“100 років незалежності”: <http://unr.uinp.gov.ua/mediagallery/infografika/infografika-100-rokiv-nezalezhnosti>;

“Крути – бій за майбутнє!”: <http://unr.uinp.gov.ua/mediagallery/infografika/infografika-kruti-biy-za-maybutne>

ПЛАКАТИ (СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА)
до Дня пам'яті героїв Крут:
<https://mega.nz/folder/spARxCjJ#oCcwYhXcrqRCnCPYD5EQ>

**ЗМІСТ УРОКУ
ВІДПОВІДНО
ДО ПРОГРАМИ**

УРОК № 6.

БІЛЬШОВИЦЬКО-
РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ
УКРАЇНИ.

МИРНИЙ ДОГОВІР УНР
ІЗ ЦЕНТРАЛЬНИМИ
ДЕРЖАВАМИ. ВИГНАННЯ
БІЛЬШОВИКІВ ІЗ
ТЕРИТОРІЇ УНР. ПОХІД
ПЕТРА БОЛБОЧАНА НА
КРИМ.

ЗАКОНОТВОРЧА
ДІЯЛЬНІСТЬ УЦР
ВЗИМКУ–НАВЕСНІ 1918 Р.
КОНСТИТУЦІЯ УНР.

**МОЖЛИВІ
ФОРМИ І ПРИЙОМИ
ПРОВЕДЕННЯ**

Урок-суд “Зовнішній
ворог і внутрішні супер-
ники: хто переважив?”

Прийоми Уроку-суду:
об’єднання учнів у
групи; демонстрація
та пояснення пам’ятки
(алгоритму дій учнів);
образна характеристика;
сюжетне оповідання; по-
рівняння; моделювання
рольової ситуації судо-
вого засідання: розподіл
ролей (судді, обвинува-
чені, прокурор, адвокат,
свідки), виступи, допити,
свідчення, експертизи,
судові дебати, ухвалення
рішення й оголошення
вироку.

**ТЕМАТИЧНІ ВІЗУАЛЬНІ,
ІНФОРМАЦІЙНІ, ВІДЕО ТА АУДІО
МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО
ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ’ЯТІ**

ВИСТАВКА “Українське військо:
1917–1921”:
<https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-ukrayinske-vojsko-1917-1921>

ВИСТАВКА “Український флот
1917–1921 рр.”:

<https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-ukrayinsky-flot-1917-1921-rr>

**ПЛАКАТИ (СОЦІАЛЬНА РЕ-
КЛАМА)** до 100-річчя підняття
українських прапорів над
Чорноморським флотом:
<http://unr.uinp.gov.ua/mediagallery/sotsialna-reklama/sotsialna-reklama-do-100-richchya-pidnyattya-ukrainskikh-praporiv-nad-chornomorskim-flotom>

ВИСТАВКА “Символ твоєї
свободи. 100 років Державного
герба України”: <https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-symvol-tvoyeyi-svobody-100-rokiv-derzhavnogo-gerba-ukrayiny>

ПЛАКАТИ (СОЦІАЛЬНА РЕКЛАМА)
“100 років державному гербу
України”: <http://unr.uinp.gov.ua/mediagallery/sotsialna-reklama/100-derzhavnomu-gerbu-ukraini>

**ВІДЕОРОЛИК ІЗ ПРОЄКТУ
ІСТФАКТ** “Доступно про
історію Тризуба”: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/dostupno-pro-istoriyu-tryzuba-institut-prodovzhuye-znayomyty-z-malovidomymu-storinkamy-u-proyekti-istfakt-video>

**ЗМІСТ УРОКУ
ВІДПОВІДНО
ДО ПРОГРАМИ**

**УРОК № 7.
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.**

АВТОНОМІСТИ І
САМОСТІЙНИКИ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ
АНАЛІЗ ПРОГРАМНИХ
ДОКУМЕНТІВ
УКРАЇНСЬКИХ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.

ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОЇ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ
РАДИ: ЗДОБУТКИ І
ПРОРАХУНКИ.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ:
ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ І
РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ.

ПРЕДСТАВЛЕННЯ
ТВОРЧИХ ПРОЄКТІВ.

**МОЖЛИВІ
ФОРМИ І ПРИЙОМИ
ПРОВЕДЕННЯ**

Проблемний урок у формі
презентації.

“Диктант для шпигуна”,
представлення учнівських
презентацій. Інтегрований
урок “Подія/Революція
в українському мистецтві”
(історія і література,
музика, образотворче
мистецтво тощо).

Узагальнення матеріалу –
моделювання проблемної
ситуації “А якби...”

**ТЕМАТИЧНІ ВІЗУАЛЬНІ,
ІНФОРМАЦІЙНІ, ВІДЕО ТА АУДІО
МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО
ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ’ЯТІ**

**ПЛАКАТИ (СОЦІАЛЬНА РЕ-
КЛАМА)** “Діячі Української
революції”: https://mega.nz/folder/904RGDyK#354IXmO15C0aSH_LKPdHkQ

ЛЕКЦІЯ ПАВЛА ПОДОБЕДА
“Кого й на що надихали
герої Крут?”: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/doslidnyk-istoriyi-armiyi-unr-pavlo-podobyed-rozповiv-pro-te-kogo-y-na-shcho-nadyhaly-geroyi-krut-foto>

**УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ.
ТЕМАТИЧНЕ
ОЦІНЮВАННЯ.**

Підсумковий марафон.

Тематичний “Понятійний
пінг-понг”, “Інтелектуаль-
ний тир”. Представлення
блок-схем за матеріалом
попередніх уроків.

НАСТІЛЬНА ГРА “Українська ре-
волюція 1917–1921”: <http://unr.uinp.gov.ua/metodichni-materiali/gra>

КАРТКОВА ГРА “100 облич
Української революції”:
<http://unr.uinp.gov.ua/files/downloads/100%20oblych.pdf>

ТЕМА. РОЗГОРТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. БОРОТЬБА ЗА ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ

УРОК № 1.

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ.
УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА.
ВНУТРІШНЯ ТА ЗОВНІШНЯ
ПОЛІТИКА. ЗАРОДЖЕННЯ
ПОВСТАНСЬКОГО РУХУ.

КРИМСЬКІ КРАЙОВІ
УРЯДИ. СПРОБИ
ПРИЄДНАТИ КРИМ ДО
УКРАЇНИ.

Актуалізація матеріалу
прийомом “Асоціації на
дошці”.

Конференція (прийоми
організації конференції:
оголошення правил;
погодження регламенту;
заслуховування допові-
дей, підготовлених учнями
заздалегідь; спільне
обговорення, дискусія).
Узагальнення матеріалу –
“Вузька спеціалізація”.

Історичний форум
“Держава. UA”.

КНИГА “Забута перемога. Крим-
ська операція Петра Болбочана
1918 року”: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/zabuta-peremoga-krymska-operaciya-petra-bolbochana-1918-roku1>

**ВІДЕОРОЛИК ІЗ ПРОЄКТУ
ІСТФАКТ** “Кримський блицкриг
армії Болбочана”: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/krymsky-blickryg-armiyi-bolbochana-istfakt-prodovzhuye-znayomyty-z-malovidomymu-storinkamy-nashoyi-istoriyi-video>

ЗМІСТ УРОКУ ВІДПОВІДНО ДО ПРОГРАМИ	МОЖЛИВІ ФОРМИ І ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ	ТЕМАТИЧНІ ВІЗУАЛЬНІ, ІНФОРМАЦІЙНІ, ВІДЕО ТА АУДІО МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ	ЗМІСТ УРОКУ ВІДПОВІДНО ДО ПРОГРАМИ	МОЖЛИВІ ФОРМИ І ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ	ТЕМАТИЧНІ ВІЗУАЛЬНІ, ІНФОРМАЦІЙНІ, ВІДЕО ТА АУДІО МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
<p>УРОК № 2.</p> <p>АНТИГЕТЬМАНСЬКЕ ПОВСТАННЯ І ВІДНОВЛЕННЯ УНР. ДИРЕКТОРІЯ. ТРУДОВИЙ КОНГРЕС. СИМОН ПЕТЛЮРА..</p>	<p>Актуалізація інформації за допомогою прийому “Знайди помилку”.</p> <p>“Естафета ідей” – представлення дослідницьких робіт. Поєднання умовно-графічної та художньої наочності з поясненням, міркувальним викладенням й аналітичним описом. Узагальнення матеріалу – “Репортери” (“Про ваш проєкт коротко...”).</p> <p>“ФРОНТ-МАН УНР”. Створюємо експозицію про Петлюру. Фестиваль дослідницьких робіт.</p> <p>Музейний конструктор.</p>	<p>ЦИКЛ СТАТЕЙ про вбивство Симона Петлюри на основі розсекречених документів радянських спецслужб: http://unr.uinp.gov.ua/metodichni-materiali/tsikl-statey-pro-vbivstvo-simona-petlyuri-na-osnovi-rozsekrechenikh-dokumentiv-radyanskikh-spetssluzhb</p> <p>ВІДЕОРОЛИК ІЗ ПРОЄКТУ ІСТФАКТ “Що ми знаємо про Патріарха Мстислава?": https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/istfakt-iz-volodymyrom-vyatrovychem-shcho-my-znayemo-pro-patriarha-mstyslava-video</p>	<p>УРОК № 5.</p> <p>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</p> <p>БІЛЬШОВИЦЬКО-РОСІЙСЬКА ОКУПАЦІЯ УКРАЇНИ. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМ. ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ УСРР. ПОЛІТИКА ВОЄННОГО КОМУНІЗМУ. ЧЕРВОНИЙ ТЕРОР.</p> <p>ОТАМАНЩИНА. НЕСТОР МАХНО. ХОЛОДНОЯРСЬКА РЕСПУБЛІКА.</p>	<p>Перевірка домашнього завдання прийомом “Так – ні” або “Рецензія”.</p> <p>Вивчення нового матеріалу: пояснення, аналітичний опис, створення асоціативних схем, узагальнена характеристика (прийом “Моя теза”).</p>	<p>ВІДЕОРОЛИК ІЗ ПРОЄКТУ ІСТФАКТ “Бій під аплодисменти” : https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/biy-pid-aplodysmenty-shcho-povernuv-armiyi-unr-viru-u-vlasni-syly-novyy-vypusk-istfaktu-rozpovidaye-pro-biy-za-voznensensk</p> <p>КНИГА “Горе переможеним. Репресовані міністри Української революції”: http://unr.uinp.gov.ua/metodichni-materiali/nashi-vidannya/kniga-gore-peremozhenim-represovani-ministri-ukrainskoi-revoluytsii</p>
<p>УРОК № 3.</p> <p>РОЗПАД АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ І ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ. ЛИСТОПАДОВИЙ ЗРИВ. ПРОГОЛОШЕННЯ ЗУНР. ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО. ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ. ПОЧАТОК ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. ГАЛИЦЬКА АРМІЯ. ЗЛУКА УНР І ЗУНР ТА ЇЇ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ.</p> <p>УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ НА БУКОВИНІ Й У ЗАКАРПАТТІ. ХОТИНСЬКЕ ПОВСТАННЯ.</p>	<p>Актуалізація вивченого матеріалу за допомогою прийому “Снігова куля”.</p> <p>Відеоурок (прийоми відеоуроку: обґрунтування вибору документального чи художнього фільму для перегляду, демонстрування із поясненням).</p> <p>Узагальнення: дискусія, саморефлексія, теза – антитеза.</p>	<p>ВІДЕОРОЛИК ІЗ ПРОЄКТУ ІСТФАКТ “Листопадовий зрив”: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/dostupno-pro-istoriyu-institut-rozpochynaye-novyy-format-vyvchennya-istoriyi-korotki-videoroboty-istfakt-video</p>	<p>УРОК № 6.</p> <p>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</p> <p>НАСТУП ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬК. ЧОРТКІВСЬКА ОФЕНЗИВА. ОКУПАЦІЯ ПОЛЬСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ОБЛАСТІ УНР. НАСТУП ОБ'ЄДНАНИХ УКРАЇНСЬКИХ АРМІЙ. НАСТУП БІЛОГВАРДІЙСЬКИХ ВІЙСЬК НА КИЇВ. ДЕНІКІНСЬКИЙ РЕЖИМ В УКРАЇНІ. ПЕРШИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД. ПОВЕРНЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ.</p> <p>УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛ-КОМУНІЗМ.</p>	<p>Актуалізація вивченого матеріалу через інтелектуальні вправи.</p> <p>Прийоми організації і проведення флеш-мобу: з'ясування “об'єктивних умов”, “ворогів”, “союзників”, “мобілізація сил”, відтворення подій, завершення акції.</p> <p>Підведення підсумків “Модель майбутніх знань”.</p> <p>Флеш-моб на підтримку українського війська “Революція в небезпеці”.</p> <p>Мілітарний квест.</p> <p>Онлайн-лекція із подальшим обговоренням.</p> <p>Дискусія “Перший Зимовий похід Армії УНР відчайдушна самопожертва чи успішна військова операція?”.</p>	<p>НАСТІЛЬНА ГРА “Українська революція 1917–1921”: http://unr.uinp.gov.ua/metodichni-materiali/gra</p> <p>АРТ-ПЛАКАТИ “Військова еліта Української революції 1917–1921 років”: https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/art-plakaty-viyskova-elita-ukrayinskoyi-revoluciyi-1917-1921-rokiv</p> <p>ВИСТАВКА “100 років сусідства: Україна і Польща”: https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/fotodokumentalna-vystavka-100-rokiv-susidstva-ukrayina-i-polshcha</p> <p>ЛЕКЦІЯ АРТЕМА ПАПАКІНА “Останній ривок Галицької армії: Чортківська офензива 7–28 червня 1919 року”: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/ukyyevi-obgovoryly-nayuspishnishu-nastupalnu-operaciyu-galyckoyi-armiyi-chortkivsku-ofenzyu</p> <p>ВІДЕОРОЛИК про Перший Зимовий похід: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/prezentovano-informaciyno-prosvitnycky-videorolyk-do-100-richchya-zavershennya-pershogozymovogo-pohodu</p>
<p>УРОК № 4.</p> <p>ВІЙСЬКОВА ПРИСУТНІСТЬ АНТАНТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ.</p> <p>ДРУГА ВІЙНА БІЛЬШОВИЦЬКОЇ РОСІЇ З УНР. АНТИБІЛЬШОВИЦЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ. РЕОРГАНІЗАЦІЯ ДИРЕКТОРІЇ УНР. ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО ТА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА.</p>	<p>Актуалізація матеріалу прийомом “Вірю – не вірю”.</p> <p>Створення ситуації вибору й аналізу конфлікту: обґрунтування вибору конфліктної ситуації, роз'яснення розстановки сил, обрання позиції, аналіз чинників, аргументи, висновки. Узагальнення матеріалу – “Поєдинок думок”. Створення ситуації вибору та аналізу конфлікту.</p>	<p>КНИГА “Андрій Лівіцький. Листування (1919–1953 роки)”: http://unr.uinp.gov.ua/metodichni-materiali/nashi-vidannya/andriy-livitskiy-listuvannya-19191953-roki</p>			

ЗМІСТ УРОКУ ВІДПОВІДНО ДО ПРОГРАМИ	МОЖЛИВІ ФОРМИ І ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ	ТЕМАТИЧНІ ВІЗУАЛЬНІ, ІНФОРМАЦІЙНІ, ВІДЕО ТА АУДІО МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ	ЗМІСТ УРОКУ ВІДПОВІДНО ДО ПРОГРАМИ	МОЖЛИВІ ФОРМИ І ПРИЙОМИ ПРОВЕДЕННЯ	ТЕМАТИЧНІ ВІЗУАЛЬНІ, ІНФОРМАЦІЙНІ, ВІДЕО ТА АУДІО МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
<p>УРОК № 7.</p> <p>ВАРШАВСЬКА УГОДА. ВІЙНА СОЮЗНИЦЬКИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬК ПРОТИ БІЛЬШОВИКІВ У 1920 Р. РОЗГРОМ БІЛЬШОВИКІВ ПІД ВАРШАВОЮ – ЗАМОСТЯМ.</p> <p>ПОРАЗКА ЗБРОЙНИХ СИЛ ПІВДНЯ РОСІЇ. ЧЕРВОНИЙ ТЕРОР У КРИМУ.</p> <p>ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ 1920–1921 РР. ДРУГИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД. ПОРАЗКА ТА НАСЛІДКИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ.</p>	<p>Актуалізація матеріалу із застосуванням “Альтернативи”.</p> <p>Підготовка та проведення подіумної дискусії “Революційні руші: еліта VS нація”: об’єднання учнів у групи; вибір теми, підбір аргументів, почергові виступи із обґрунтуванням з дотриманням регламенту, висновок.</p>	<p>ПРОСВІТНИЦЬКИЙ РОЛИК ІЗ ЦИКЛУ “ЛЮДИ ЕПОХИ” про Людмилу Старицьку-Черняхівську: https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/lyudy-epohy-do-dnya-narodzhennya-lyudmyly-staryckoyi-chernyahivskoyi-video</p> <p>КНИГА “Наш Крим. Неросійські історії українського півострова”: https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/nash-krym-nerosiyski-istoriyi-ukrayinskogo-pivostrova</p>	<p>УРОК № 10.</p> <p>НАШ КРАЙ ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1914–1921 РОКИ).</p>	<p>моделювання ситуацій, які сприятимуть розумінню учнями життєвого та творчого шляху Володимира Винниченка, його багатогранної літературної, громадської та політичної діяльності, еміграції.</p> <p>Створення слайдів і презентацій про освіту, науку, релігійне або повсякденне життя з допомогою інструментів програми Microsoft PowerPoint або інших.</p>	<p>ПРЕЗЕНТАЦІЯ “Українці Донеччини у боротьбі за незалежність УНР”: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/prezentaciyi/ukrayinci-donechchyni-u-borotbi-za-nezalezhnist-unr</p> <p>ОНЛАЙН-ЛЕКЦІЯ Андрія Ковальова про звільнення Київщини від більшовиків добровольчими підрозділами у 1918-му: https://www.facebook.com/watch/live/?v=239567870412632&ref=watch_permalink</p>
<p>УРОК № 8.</p> <p>ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ.</p> <p>УРОКИ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ.</p>	<p>Журналістське розслідування “Міфи про Українську революцію: відділити правду від вигадки”.</p> <p>Прийоми журналістського розслідування: вибір міфа, пошук інформаторів і джерельної бази, збір і перевірка достовірності фактів, аналіз документів, діалог, диспут, висновки. Узагальнення матеріалу, оголошення результатів розслідування.</p>	<p>РОЗДІЛ “МІФИ” сайту “Українська революція 1917–1921 років”: http://unr.uinp.gov.ua/metodichni-materiali/mifi</p>	<p>Музейна, меморіальна чи віртуальна екскурсія, Історичний квест “Місця пам’яті революції”. Прийоми: пояснення щодо вибору літературного, історичного, краєзнавчого або тематичного музею, візит/віртуальна екскурсія; сюжетне/образне оповідання; картинний або аналітичний опис, міркувальне викладення тощо.</p> <p>Дослідження місць пам’яті Української революції в окремому населеному пункті та складання синхроністичної таблиці “Буремний початок ХХ століття в Україні та в моєму місті/селищі/селі”.</p> <p>Приєм узагальнення – “Мікрофон вражень”.</p>	<p>Музейна, меморіальна чи віртуальна екскурсія, Історичний квест “Місця пам’яті революції”. Прийоми: пояснення щодо вибору літературного, історичного, краєзнавчого або тематичного музею, візит/віртуальна екскурсія; сюжетне/образне оповідання; картинний або аналітичний опис, міркувальне викладення тощо.</p> <p>Дослідження місць пам’яті Української революції в окремому населеному пункті та складання синхроністичної таблиці “Буремний початок ХХ століття в Україні та в моєму місті/селищі/селі”.</p> <p>Приєм узагальнення – “Мікрофон вражень”.</p>	<p>ОНЛАЙН-ЛЕКЦІЯ Андрія Ковальова про звільнення Київщини від більшовиків добровольчими підрозділами у 1918-му: https://www.facebook.com/watch/live/?v=239567870412632&ref=watch_permalink</p>
<p>УРОК № 9.</p> <p>НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ 1914–1921 РР. ОСВІТА. НАУКА. МИСТЕЦТВО. ГЕОРГІЙ НАРБУТ. РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ.</p> <p>ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ.</p>	<p>Літературний салон (бінарний урок – Історія України й Українська література або Історія України та інформатика). Образна характеристика, сюжетне оповідання, читання з коментуванням, пояснення. Приєм узагальнення матеріалу – “Щоденник пам’яті” (на уроках Української літератури в 10 класі з вивчення публіцистичного твору Володимира Винниченка “Відродження нації” і його “Щоденника”):</p>	<p>ВИСТАВКА “Світовий триумф «Щедрика» – 100 років культурної дипломатії”: https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-svitovyy-triumf-shchedryka-100-rokiv-kulturnoyi-dyplomatiyi</p> <p>ВІДЕОРОЛИК ІЗ ПРОЄКТУ ІСТ-ФАКТ “Різдвавий детектив” про історію “Щедрика”:</p> <p>https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/rizdvanyy-detektyv-novyy-vypusk-istfaktu-rozpovist-pro-istoriyu-shchedryka</p>	<p>УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ. ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ.</p>	<p>Проведення “Тест-рейтингу” для повторення матеріалу.</p> <p>Стисле повідомлення; постановка завдання, пояснення пам’ятки (алгоритму дій учнів) реалізації проекту; міркування на основі порівняння карт, які ілюструють різні історичні періоди. Узагальнення “Ось причина, а це – наслідок”.</p>	<p>ВІДЕОУРОК “Українська революція 1917–1921 років. Як творилася держава”: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/videolekciyi/cykl-vchymo-istoriyu-ukrayinska-revoluciya-1917-21-rokiv-yak-tvorylasya-derzhava</p> <p>НАСТІЛЬНА ГРА “Українська революція 1917–1921”: http://unr.uinp.gov.ua/metodichni-materiali/gra</p>

Відеоурок із обговоренням.

Підсумковий картографічний проект "Гене́за адміністративно-територіального поділу України в 1910-х–1920-х роках".

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Початок. Українська революція 1917–1921 років розпочалася в умовах революційних потрясінь, які охопили Російську імперію у березні 1917-го. Проте вона стала самодостатнім історичним явищем із самобутніми специфічними рисами. Революція мала характер національно- та соціально-визвольний. Ключовим її рушієм був український народ і його політична еліта, що зазнала еволюції від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення необхідності утвердження власної державної незалежності.

Українська революція має чіткі хронологічні рамки. Її нижня межа пов'язана зі створенням у березні 1917 року Української Центральної Ради на чолі з Михайлом Грушевським. За короткий час вона перетворилася з представницького органу українського громадського руху на повноцінний парламент Української Народної Республіки.

Верхня межа – жовтень–листопад 1921-го, коли після поразки Другого Зимового походу армії УНР суттєво ослаб масовий антибільшовицький повстанський рух.

У ході революції український народ уперше в ХХ сторіччі створив національну державу, яка у формі різних утворень мала всі ознаки незалежної держави: територію, кордони, символи, органи влади, військо, гроші, мову. Вперше після століть бездержавності об'єдналися в одній соборній державі східні та західні українські землі.

Революція була явищем загальноукраїнським. У всіх регіонах країни розвивався національний рух, створювалися та діяли українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, відроджувалася культура.

Термін "Українська революція" введений в обіг самими учасниками подій – Михайлом Грушевським, Володимиром Винниченко, Симоном Петлюрою, Дмитром Дорошенком, іншими діячами доби. Радянська історична наука викорінила цю дефініцію, а на події в Україні поширила поняття "Велика Жовтнева соціалістична революція" та "Громадянська війна". Усі явища, які не вписувалися в рамки "генеральної лінії партії", подавали як "контрреволюційні" та "буржуазні". Водночас українські історики в діаспорі досліджували Українську революцію 1917–1921 років. Роботу продовжили вітчизняні науковці в незалежній Україні.

Етапи революції 1917–1921 років. I етап: березень 1917–квітень 1918 – утворення та діяльність УЦР, проголошення її Універсалів;

II етап: 29 квітня–14 грудня 1918 – правління гетьмана Павла Скоропадського;

III етап: грудень 1918–листопад 1921 – встановлення влади Директорії УНР, розгортання масштабного повстанського руху та його придушення більшовиками.

Доба Української Центральної Ради (березень–квітень 1918). Українська революція розпочалася відразу після перемоги російської Лютневої революції у Петрограді. В цей час у Києві створили національний представницький орган – Українську Центральну Раду. Після Всеукраїнського національного конгресу вона з київської організації перетворилася на загальноукраїнську.

У I Універсалі УЦР заявила про політичну мету – здобути автономію в складі демократичної федеративної Російської республіки. Автономна Україна мала включати території, де українці становлять більшість населення.

Відповідно до II Універсалу Центральна Рада й утворений нею Генеральний Секретаріат проголошувалися вищими органами влади України. В багатьох містах колишньої імперії відбувалося українське національне піднесення. Українці, що входили до частини Російської імператорської армії та Російського імператорського флоту, збиралися на мітинги, "українізувалися" та визнавали УЦР.

Після захоплення в Петрограді влади більшовиками надії на демократичний устрій Росії поступово розвіялися.

III Універсалом УЦР проголосила Українську Народну Республіку. Майже відразу вона зазнала більшовицької агресії з боку Росії. У розпалі бойових дій УЦР проголосила незалежність УНР (IV Універсал). Незважаючи на героїзм під Крутами та в інших нерівних боях, українські війська відступили. УНР уклала перший в новітній історії України міжнародний договір у Бресті. Дипломатичне визнання та військова допомога Центральних держав зміцнили УНР і дали змогу відвоювати окуповані більшовиками території.

Доба Гетьманату (квітень–грудень 1918). Здобувши владу, гетьман Павло Скоропадський скористався нетривалим мирним періодом для зміцнення основ української державності. В добу Гетьманату розбудовано дієву регіональну адміністрацію, яка контролювала найбільшу за весь час Української революції територію, а також вела перемовини про входження до Української Держави Криму та Кубані. Українську Державу визнали 30 країн.

За гетьмана в Україні відкрито Кам'янець-Подільський університет, засновано Академію наук, закладено основи Української автокефальної православної церкви, здійснено інші важливі починання. Амбітну військову реформу не завершили через несприятливу зовнішню та внутрішньополітичну ситуацію. Здобутками державотворення періоду Гетьманату скористалася відновлена УНР.

Доба Директорії (грудень 1918–листопад 1921). Директорія відновила республіканський лад і демократичне правління в Україні. Акт Злуки Української Народної Республіки із Західноукраїнською Народною Республікою засвідчив волю українського народу до Соборності. Скликаний Директорією Трудовий конгрес, забезпечив широку представницьку основу української влади. Українська делегація взяла участь у Паризькій мирній конференції, де вирішувалася доля учасників Першої світової війни.

Увесь цей період УНР вела важкі бої за незалежність і територіальну цілісність. Разом із Галицькою армією Армія УНР демонструвала героїзм і не капітулювала навіть тоді, коли під українським прапором залишалися кілька невеликих повітів. Контрнаступи березня 1919-го, Чортківська офензива, похід на Київ–Одесу, Перший Зимовий похід засвідчили волю до боротьби. Підписання Варшавської угоди заклало фундамент тривалого українсько-польського альянсу і надало примарний шанс на перемогу навесні 1920 року. Укра-

їнські вояки, навіть кинуті союзником, не полишали спроб закріпитися на рідних землях. Масовий повстанський рух тривав до листопада 1921 року.

Західноукраїнська Народна Республіка (листопад 1918–липень 1919). Розпад Австро-Угорської монархії, прозваної “клаптиковою імперією”, відкрив шлях до незалежності її народів. Галичина – східна частина австрійського коронного краю – від початку стала ареною суперництва українського та польського національно-визвольних рухів. Права на неї заявили одночасно Українська національна рада та Польська ліквідаційна комісія. Українці Закарпаття та Північної Буковини тяжіли до братів-галичан, але на їхні землі також зазіхали сусідні держави.

Змагання за першість у Львові виграли українці, які швидко і рішуче встановили контроль над краєм. Ці події увійшли в історію як Листопадовий чин (зрив). Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії запроваджував назву нової держави – Західноукраїнська Народна Республіка. Однак закріпити успіх галичани не змогли. Після місяця затятого протистояння вимушено залишили столицю. Утворився протяжний українсько-польський фронт. Спочатку бої носили позиційний характер. Це надало змогу ЗУНР облаштувати державні справи: сформувати дієвий уряд, адміністрацію, військо.

Підписуючи Акт Злуки 22 січня 1919 року, урядовці ЗУНР розраховували на підтримку Києва, але вона не допомогла виграти війну з Польщею. Її зміцнілі війська за сприяння переможної Антанти захопили майже всю Східну Галичину. Відчайдушний контрнаступ – Чортківська офензива – лише ненадовго виправив ситуацію. Врешті уряд і армія ЗУНР перетнули Збруч і на Поділлі об’єдналися із силами Директорії.

У 1921 році після кількох воєн радянської Росії з УНР майже вся територія України опинилася під контролем окупанта. Ризький мир, підписаний у березні того ж року між радянськими урядами Росії й України та Польщею, фактично поховав самостійницькі старання урядів УНР і ЗУНР. Раніше, 1918-го Румунія окупувала Буковину, 1919-го до Чехо-Словаччини відійшло Закарпаття. Долю Східної Галичини вирішили 1923 року на Паризькій конференції – її приєднано до Польщі.

Отже до середини 1920-х років землі сучасної України опинилися під владою чотирьох держав. Однак питання єдності української нації вже ніколи не ставилося під сумнів. Саме під час Української революції проголошено незалежність України, продемонстровано можливість цивілізованого демократичного збирання територій в єдину суверенну державу. Це був вагомий, хоч і трагічний, досвід державницько-правової розбудови України.

Українській політичній еліті не вдалося повною мірою втілити в життя ідею відродження державності. Це обумовлено не лише зовнішніми геополітичними чинниками, а саме небажанням держав – переможниць у Світовій війні бачити Україну самостійною. Причиною були й проблеми внутрішнього характеру – недостатня консолідація суспільних верств, гострі ідейні протиріччя політичної еліти, недооцінка ролі збройних сил у захисті державного суверенітету, кваліть мобілізаційних зусиль урядів, прорахунки у виборі стратегічних союзників.

ДОДАТОК 1 Хронологія основних подій

1917 РІК

17 березня	Утворення Української Центральної Ради
19-21 квітня	Проведення Всеукраїнського національного конгресу
1 травня	Формування Першого українського полку імені Богдана Хмельницького; початок творення українських збройних сил
23 червня	Проголошення I Універсалу Української Центральної Ради та автономії України
28 червня	Утворення Генерального Секретаріату Української Центральної Ради і першого українського уряду
16-20 жовтня	Проведення Всеукраїнського з’їзду вільного козацтва в Чигирині
20 листопада	Проголошення Української Народної Республіки
5 грудня	Заснування Української академії мистецтв
9 грудня	Початок засідання Першого Курултаю кримськотатарського народу
15 грудня	Створення Генерального Суду УНР (правонаступник – Верховний Суд України)
17 грудня	Початок російської агресії проти УНР
22 грудня	Створення Головної скарбниці УНР (тепер – Державна казначейська служба України) та Українського державного банку (нині – Національний банк України)

1918 РІК	
22 січня	Проголошення незалежності Української Народної Республіки
29 січня	Бій під Крутами
9 лютого	Підписання Берестейського мирного договору між УНР і державами Четверного союзу
25 лютого	Затвердження Тризуба державним гербом Української Народної Республіки
1 березня	Запровадження грошової одиниці УНР – гривні
22 квітня	Звільнення Криму від більшовиків
29 квітня	Ухвалення Центральною Радою Української Народної Республіки основного закону – Конституції УНР
29 квітня	Проголошення Української Держави (Гетьманату Павла Скоропадського); створення Українського військово-морського флоту
30 травня	Ухвалення Закону про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі (нині – присяга державного службовця)
6 жовтня	Відкриття у Києві Українського народного університету
22 жовтня	Відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету
1 листопада	Листопадовий чин – українське повстання у Львові, внаслідок якого проголошено Західноукраїнську Народну Республіку
14 листопада	Створення Директорії Української Народної Республіки; заснування Української Академії Наук
14 грудня	Відновлення Української Народної Республіки

1919 РІК	
22 січня	Проголошення Акта Злуки Української Народної Республіки і Західно-Української Народної Республіки
Квітень	Розгортання українського антибільшовицького повстанського руху
7 червня	Початок наступальної військової операції Галицької Армії – Чортківської офензиви
11 серпня	Початок походу українських армій на Київ–Одесу
6 грудня	Початок Першого Зимового походу Армії УНР
1920 РІК	
21 квітня, 24 квітня	Підписання Варшавського мирного договору між УНР і Польщею, політичної і військової конвенції, за якими УНР визнано незалежною державою
25 квітня	Перехід Збруча і початок наступу на Київ об'єднаних польсько-українських збройних сил
5 травня	Проголошення Всеукраїнською православною церковною радою автокефалії Української православної церкви
7 травня	Вступ до Києва об'єднаних польсько-українських військ, звільнення міста від більшовиків
29–31 серпня	Героїчна оборона Замостя, де відзначилися вояки VI січової стрілецької дивізії під командуванням Марка Безручка
Вересень	Початок творення Української військової організації
10 листопада	Відступ за Збруч Армії УНР під натиском військ більшовицької Росії. Окупація більшовиками усєї території центральної та східної України

1921 РІК

Січень	Засновано партизансько-повстанський Штаб при Головній Команді військ УНР
9 січня	Створення Ради Республіки – Державного центру УНР на еміграції
18 березня	Підписання Ризького мирного договору між РРФСР і УСРР з одного боку, і Польською Республікою з іншого, яким встановлено радянсько-польський кордон. Українські землі були розділені між Польщею і більшовицькою Росією
Липень	Заснування у Львові Таємного українського університету
25 вересня	Замах на главу Польської держави Юзефа Пілсудського, здійснений учасником Української військової організації Степаном Федаком у Львові
11 жовтня	Початок роботи Всеукраїнського православного собору в Києві, який завершив організаційне оформлення Української автокефальної православної церкви, затвердив автокефалію й обрав митрополитом УАПЦ Василя Липківського
26 жовтня	Початок Другого Зимового походу Армії УНР – військового антибільшовицького рейду із території Польщі
21–23 листопада	Розстріл вояків Армії УНР біля села Базар на Житомирщині
Осінь	Початок масового голоду, що охопив південні регіони України

ДОДАТОК 2

10 цитат діячів революції 1917–1921 років

1. СЕРГІЙ ЄФРЕМОВ

“Добре обладана і поставлена українська школа далеко, безмірно більше може дати для справи політичної автономії, ніж сотні найкращих демагогічних трактатів. Кілька поколінь, переведених через рідну школу, дадуть таку міцну й непохитну відпору до наших політичних демагогів, якої не створити всякими гострими заходами”.

2. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

“Перше, що я вважаю пережитим і віджитим [...], се наша орієнтація на Московщину, на Росію, накидвана нам довго й уперто силоміць і кінець кінцем присвоєна собі значною частиною українського громадянства. Вона була підірвана російською революцією, що ослабила той московський примус... Ну а війна більшовиків з Україною рішуче поставила хрест над сею ідеологією, розв'язала всякі моральні вузли, які могли в чийх-небудь очах зв'язувати Українця з московським громадянством... Я вважаю таке визволення від “песького обов'язку” супроти Московщини надзвичайно важним і цінним”.

“Кінець московської орієнтації”

3. СИМОН ПЕТЛЮРА

“Я, яко генеральний секретар по військових справах в Українській Народній Республіці, закликаю всіх вас, мої товариші й друзі, в теперішній час до загальної дружньої роботи. Будьте організовані та з'єдинені всі за одного і один за всіх”.

“Відозва до українських солдат”

4. ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО

“Центральна Рада мала служити переважно національним центром, вона мала завдання зібрати всі сили, які мало українство, тими силами привести маси до національної свідомості... спіраючись на це, творити соціальну перебудову в відповідних наших, національних формах”.

“Відродження нації”

5. ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО

“Недавно буди в Грушевського, доводив йому, що Україну треба будувати на середньому землевласникові, що має від 15 до 150 десятин землі, бо це єсть найпевніший, найздоровіший елемент на селі. Великі землевласники та городяни чужі нам: або росіяни, або поляки. Грушевський впадає в крайність, в соціалізацію землі. Це вносить незадоволення в верстви, що мають більше 10–15 десятин землі, і тішить сільську голоту, бо наче досягає її ідеалу рівності. Але ця рівність погубить нашу державу, бо селяни, живучи на дрібних кавалках, не зможуть розвинути сільської промисловості, але й не дадуть робітника для фабричної. В результаті наші городяни і селяни муситимуть купувати все за кордоном, не маючи хліба на вивоз навіть в свої міста... На мою думку, треба дозволити вільний продаж землі, встановивши якийсь максимум, більше якого не можна купувати. Тоді земля швидко перейде в руки тих, яким вона дійсно потрібна, хто дорожить і любить її, а ота “пролетарія” піде собі на фабрики і заводи, бо все одно всім не можна ж хлібопашити”.

“Щоденник”

6. ДМИТРО ДОНЦОВ

“Перший Універсал видано під натиском мас, третій – внаслідок упадку уряду Керенського, четвертий – знову проти волі Ради. Мир у Бересті Литовському і закликання німців так само були вимушені. У зовнішню політику не внесла Рада ніякої організуючої, ясної для маси ідеї. У політиці внутрішній вона обмежила своє завдання до гальмування революційної енергії пробудженого націоналізму. Безперестанно оглядаючись на Петербург, вона відучувала маси дивитися на Київ як на осібний центр політичної волі... Природа любить економію: коли Україна устами своїх революційних провідників хотіла робити те саме, що й Росія, то виявилось, що публіка воліє оригінал, а не кепський плагіат”.

“Підстави нашої політики”

7. ЄВГЕН ЧИКАЛЕНКО

“Взагалі трагічне становище українського народу; і коли його поривання до організації своєї держави не здійснять тепер, то доведеться, як і полякам, ще ждати на другу мирову війну, після якої вже напевне прийде черга і на українську державу. Як воно не складеться в близькій часі, а сьогоднішнє з’єднання України в одну державу після 700-літньої розлуки єсть величезної ваги річ”.

“Щоденник”

8. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

“...19 березня відбулася українська маніфестація. Своїм грандіозним характером, своїм одушевлінням, своїм ентузіазмом вона перейшла всі наші сподіванки. В ній узяли участь понад сто тисяч людей... Українська маніфестація була переломним моментом в розвитку українського руху в Києві”.

“Спомини”

9. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

“Центральна Рада, створена у Києві з представників усіх київських верств і доповнена делегатами організацій позакиївських, уже тепер, в своїм тимчасовім складі є признаним усім свідомим українством центральним українським урядом. З’їзд має дати йому останню форму, вибрати його в постійнім уже складі ... одним словом, привести в систему і порядок всеукраїнську національну організацію”.

“Спомини”

10. МИКОЛА ГОЛУБЕЦЬ

“В 1917 р. повстала в Києві, начебто з нічого – Українська Академія Мистецтв. Несподівано й неждано для ширшого загалу найшлися для неї вчителі, а поміж ними такі величини, як ґеніальний ґрафік Ю. Нарбут, європейської міри маляр О. Мурашко, творець нового монументального малярства М. Бойчук, а далі браття Кричевські, пейзажист Бурачек і цілий ряд інших, про яких відношення до мистецтва, а головно до українського мистецтва, за малими виїмками, не було серед громадянства хоч би й приблизного уявлення. Для загалу громадянства, виключаючи втаємничених, було це об’явлення, одушевляючий результат – української революції”.

“XX-ліття українського мистецтва”

ДОДАТОК 3

Перелік наукових і науково-популярних Інтернет-публікацій

1. **БОЙКО ОЛЕНА.** Символ українського героїзму. Бій під Крутами: факти й оцінки // Газета “День”. – 2008. – 02.02. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-ya/simvol-ukrayinskogo-geroizmu>

2. **ВЕРСТЮК В.** День Соборності України: історія виникнення традиції й свята [Електронний ресурс] / В. Верстюк. // Європейська Україна. – Режим доступу : http://eukraina.com/publ/human_development/den_sobornosti_ukrajini_istorija_viniknennja_tradiciji_j_svjata/6-1-0-185

3. **ГАЙ-НИЖНИК П.** IV Універсал Української Центральної Ради – проголошення незалежності УНР [Електронний ресурс] / Павло Гай-Нижник. // Особистий сайт. – Режим доступу : http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/video_iv_universal..php

4. **ЗІНЧЕНКО О.** Незалежність № 1: Коли Грушевський насправді її оголосив, чому Винниченко сумнівався, а Єфремов був проти [Електронний ресурс] / Зінченко О. // Історична правда. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/01/26/146960/>

5. **КАЛИНЧУК Д.** Як українська армія захопила Крим. Квітень 1918 року [Електронний ресурс] / Дмитро Калинчук. // Історична правда. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/04/2/142216/>

6. **НАРИСИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ.** : у 2 кн. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 2011. – Кн. 1 [Електронний ресурс] / [В.Ф. Верстюк (кер.) та ін.]. – 2011. – 390 с. – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Smolii_Valerii/Narysy_istorii_ukrainskoi_revoliutsii_1917-1921_rokiv_Knyha_1/

7. **НАРИСИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ.** : у 2 кн. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 2012. – Кн. 2 [Електронний ресурс] / – 2012. – 464 с. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Verstiuk_Vladyslav/Narysy_istorii_ukrainskoi_revoliutsii_1917-1921_rokiv_Knyha_2.pdf

8. **СВЯТО ГАЛИЦЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ У ЛЬВОВІ [ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС]** // Історична правда. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/short/2010/11/1/2106/>

9. СЕНЬКІВ М. Акт злуки УНР та ЗУНР – знакова подія української історії [Електронний ресурс] / Сеньків М. // СЛУ імені Л.Українки. Історичні студії. – 2013. – Режим доступу : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/6620/1/Senkiv.pdf>

10. СКОРИЧ Л. Акт злуки 22 січня: передумови і наслідки [Електронний ресурс] / Скорич Л. // Львівська політехніка. Історичні науки. – 2008. С. 97–101. – Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/15_8.pdf

11. СОБОРНА УКРАЇНА: ВІД ІДЕЇ ДО СЬОГОДЕННЯ [ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС] // Електронна бібліотека НІУУ імені Я.Мудрого. – Режим доступу : http://library.nlu.edu.ua/index.php?option=com_k2&view=item&id=304:soborna-ukraina-vid-idei-do-sohodennia&Itemid=236

12. У ВИХОРИ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ. НАШ КРИМ: НЕРОСІЙСЬКІ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПІВОСТРОВА [ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС] // Режим доступу : http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/nash_krym_2016.pdf

13. ФАЙЗУЛІН Я., СКАЛЬСЬКИЙ В. Свято Злуки: унікальні фото від Інституту національної пам'яті [Електронний ресурс] / Файзулін Я., Скальський В. // Історична правда. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/artefacts/2011/01/22/17352/#19>

14. ФАЙЗУЛІН Я. Бій під Крутами: як відрізнити історичну правду від міфу? [Електронний ресурс] / Файзулін Я. // Український тиждень. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/History/40792>

15. ЧОП Г. П'ять спроб України оголосити незалежність: від Центральної Ради до ОУН [Електронний ресурс] / Г. Чоп. // IPress.ua. – Режим доступу : http://ipress.ua/articles/pyat_sprob_ukrainy_progolosyty_nezalezhnist_vid_tsentralnoi_rady_do_oun_26149.html

16. 22.01.1918 – УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА ПРОГОЛОСИЛА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УНР [ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС] // Територія терору. – Режим доступу : <http://www.territoryterror.org.ua/uk/resources/calendar/details/?newsid=272>

17. 1919: ПЕТЛЮРА ПРИЙМАЄ ВІЙСЬКОВИЙ ПАРАД. ФОТО І КІНОХРОНІКАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ [ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС] // Історична правда. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/videos/2010/11/12/4193/>

ДОДАТОК 4 Орієнтовний перелік тематичних фільмів

НАЗВА ФІЛЬМУ	РІК ВИПУСКУ	РЕЖИСЕР	КОМПАНІЯ
“Акт Злуки: відтворення історичної правди”	2011	Тарас Каляндрук	Львівська державна телерадіокомпанія
“Апельсинова долька”	2004	Ігор Кобрин	Студія “ТЕЛЕКОН”
“Герої України. Крути. Перша Незалежність”	2014	Сніжана Потапчук	Національна телекомпанія України
“Київ. Епоха переворотів” (з циклу “Історія міста”)	2011	Віталій Загоруйко	т/с ГРАВІС
“Легіон. Хроніка Української Галицької Армії 1918–1919”	2015	Тарас Химич	“Invert pictures”
“Непрощені. Симон Петлюра”	2007	Віктор Шкурін	т/к 1+1
“Обличчя купюри. Михайло Грушевський”	2008	Віталій Загоруйко, Сергій Братішко	т/к ТОНІС
“Перший день”	2015	Назарій Шпільчак	“Terra Pictures”
“Свято Злуки. Політика пам'яті”	2011	Олег Манчура	УТ-1
“Українська революція. Втрачена держава”	2007	Сергій Братішко	т/к ТОНІС
“Українська революція. За спогадами Всеволода Петріва”	2012 2013	Іван Канівець	KVIDEO
“Холодний Яр. Воля України – або смерть!”	2014	Галина Химич	ВГО “Не будь байдужим!” та ТОВ “Диваки продакшн”
“Хроніки української революції”	2008	Сергій Братішко	Національна телекомпанія України

ЛІТОПИСЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

ЯК ПРОВЕСТИ ДНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

29 вересня відзначається день народження видатного історика України, політичного та державного діяча, голови Української Центральної Ради Михайла Грушевського (1866-1934). Вивчення його життя та діяльності в загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах є вагомим елементом історичної освіти, чинником формування національної ідентичності, патріотизму, громадянської позиції, морально-етичних пріоритетів дітей і молоді.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- **Михайло Грушевський** – історик, політик, державний і громадський діяч, літературознавець, письменник, публіцист, організатор української науки, академік Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН) і Академії наук СРСР.
- **Головною працею життя Михайла Грушевського вважається багатотомна “Історія України–Руси”.** Грушевський вважав написання такого фундаментального твору справою честі свого покоління і трудився над ним упродовж більшої частини свого життя. Перший том вийшов у Львові 1898 року, а останній, десятий, присвячений подіям 1657–1659 років, надрукувала його донька Катерина в 1936 році, вже після смерті Михайла Грушевського.
- **Грушевський був автором головних політичних документів періоду Української революції.** Бачення національно-культурного та державницького поступу України викладав у виступах, статтях, брошурах. У статтях “Якої ми хочемо автономії і федерації”, “Хто такі українці і чого вони хочуть”, “На переломі”, “Українська самостійність і її історична необхідність” обґрунтував стратегію досягнення державної незалежності.
- **Попри високі посади в Академії наук після повернення до УСРР, Грушевський залишався “контрреволюційним істориком”.** Формально він не був репресований радянською владою. Але за весь час тоталітарного режиму його твори не перевидавали, а надруковані раніше вилучали з бібліотек і знищували. Наукову спадщину Грушевського в той час не вивчали.

ЯК ПРОВЕСТИ ДНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Змістове наповнення уроків і тематичних заходів, приміром Днів Михайла Грушевського, має представити його як історичну постать, що відіграла важливу роль у проголошенні незалежності України та становленні національної ідеї.

Форми і методи проведення Днів Михайла Грушевського можуть бути різноматнітними – історичні читання, бінарні уроки, круглі столи, фестивалі презентацій, усні журнали, дискусійні майданчики, турніри знавців біографії та творчості Грушевського, лабораторії державності, уроки-інтерв'ю, віртуальні подорожі місцями Наукового товариства імені Тараса Шевченка, моделювання рольової ситуації та ситуації вибору в умовах Української революції 1917–1921 років тощо.

Історико-біографічна довідка може бути використана на уроках історії України в 10 класі під час вивчення теми “Українська державність в 1917–1921 роках”.

ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНА ДОВІДКА

Народився в місті Холмі (нині – Хелм, Польща) в сім'ї вчителя гімназії, організатора народної освіти, автора “Первой учебной книги церковно-славянського язика”. Рід батька походив від козаків Грушів, рід матері – від греко-католицьких священників Опуцкевичів.

Закінчив 1-шу Тифліську гімназію, історико-філологічний факультет Університету святого Володимира. Наукову працю розпочав під керівництвом відомого історика Дмитра Антоновича. За монографію “Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття” (1890 рік) нагороджений золотою медаллю, залишений в університеті для подальшої наукової та викладацької роботи як професорський стипендіат.

1894 року захистив магістерську роботу. За рекомендацією Антоновича призначений на посаду ординарного професора кафедри “Всесвітня історія з окремим узагальненням історії Східної Європи” Львівського університету.

Львівське Наукове товариство імені Тараса Шевченка (далі – НТШ) як перша українська академія наук. У Львові розпочав активну науково-організаційну діяльність у НТШ. Очоловав історико-філософську секцію, редагував “Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка”, створив та очолив Археографічну комісію товариства, а в 1897–1913 роках – голова Товариства, що під його орудою розвивалося як академічна установа на взірць західноєвропейських.

Ініціював роботу зі збирання джерел з історії України, які друкувалися в серійних виданнях Археографічної комісії НТШ: “Жерела до історії України-Руси”, “Пам'ятки української мови та літератури”. 1906 року започаткував видання “Українсько-руського архіву”, а 1898-го – разом із Іваном Франком та Осипом Маковецем заснував і редагував літературно-публіцистичний журнал “Літературно-науковий вістник”. У 1899 році був одним із організаторів “Української видавничої спілки”. За редакцією вченого у 1895–1913 роках вийшло 113 томів “Записок Наукового товариства імені Тараса Шевченка”.

Грушевський приділяв значну увагу підготовці наукових кадрів, створив власну наукову школу. Її представники – Василь Гарасимчук, Іван Джиджора, Мирон Кордуба, Іван Кревецький, Іван Крип'якевич, Омелян Терлецький, Степан Томашівський.

Від 1897 року тривалий час добивався відкриття у Львові самостійного українського університету. 1898 року у Львові вийшов перший том “Історія України-Руси”. Один із організаторів Української національно-демократичної партії в Галичині. 1906 року виступив із програмою заснування українських кафедр у всіх університетах підросійської України. Ініціював створення 1904 року в Львові громадської організації – Товариство прихильників української літератури, науки і штуки, яке сприяло розвитку української культури та науки, підтримувало творчу інтелігенцію з усіх українських земель.

У Києві продовжив політичну діяльність і розбудову історичної науки та видавничої справи. Після революції 1905–1907 років працював у Києві. 1907-го його обрали головою новозаснованого Українського наукового товариства у Києві. Редагував “Записки УНТ у Києві”, часопис “Україна”, “Літературно-науковий вістник”, його редакцію переніс до Києва. З ініціативи та за участю вченого у 1909–1912 роках виходили популярні ілюстровані народні газети “Село” та “Засів”.

1907 року Грушевський подав кандидатуру на завідувача кафедри Університету святого Володимира, але через шовіністичні настрої адміністрації університету не отримав достатньої кількості голосів.

У цей період активно співпрацював з Українською думською фракцією в I та II Державних думах Росії та її друкованим органом – “Украинским вестником”. Належав до засновників і членів Ради української політичної партії в Російській імперії – Товариства українських поступовців. Політичну платформу того часу Грушевський базував на засадах конституційного парламентаризму й автономії України.

Початок Першої світової війни Грушевський застав на відпочинку в селі Криворівні (нині – Івано-Франківської області, тоді – територія Австро-Угорщини). З великими труднощами він зумів повернутися до Києва, де його заарештували за звинуваченням в австрофільстві та причетності до створення легіону Українських січових стрільців. Після п'ятимісячного ув'язнення в Лук'янівській в'язниці висланий до Симбірська. Восени 1915-го завдяки клопотанням російських учених йому дозволили переїхати до Казані, ще через рік – до Москви, де активно продовжував наукову діяльність, співпрацював із громадсько-політичним виданням “Украинская жизнь”. До Києва зміг повернутися лише після Лютневої революції 1917 року.

Період Української революції 1917–1921 років – вершина державницьких устремлень. З березня 1917-го Михайло Грушевський – голова Української Центральної Ради, головний ідейний натхненник українського національного руху. Під його керівництвом Центральна Рада еволюціонувала від вимог національно-культурної автономії до проголошення незалежної Української Народної Республіки.

Михайло Сергійович – головна дійова особа тогочасного українського політичного життя. Без його участі не відбувалося практично жодне масштабне зібрання. Надавав великого значення конституційному процесові. Під його керівництвом розроблялася Конституція УНР, прийнята 29 квітня 1918 року.

Розробник концепції академії наук як громадської асоціації вчених. Після гетьманського перевороту відійшов від активної політичної діяльності. Розробив концепцію Української академії наук як асоціації вчених, але через образи не увійшов до неї. Наукова та видавнича діяльність Грушевського зосереджувалась у заснованому ним Українському соціологічному інституті, громадсько-політична – в керівництві “Закордонною делегацією” Української партії соціалістів-революціонерів, редагуванні її друкованого органу “Борітеся – Поборете!”, створенні Комітету “Голодним України”.

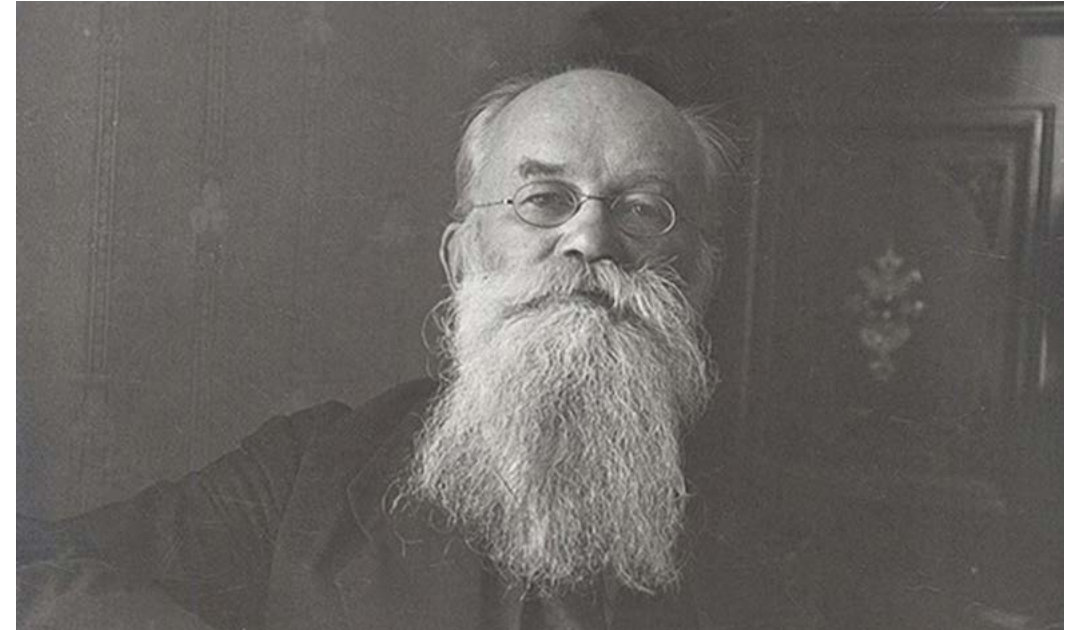
На еміграції Грушевський розпочав роботу над ще одним великим науковим проектом – багатотомною “Історією української літератури”. Перші її томи надруковані 1923-го, останній, 6-й том, присвячений літературі першої третини XVII століття, лишився в рукописі і був надрукований тільки у 1995 році.

У березні 1924 року повернувся в Україну, аби завершити “Історію України–Руси”, що неможливо було здійснити без вітчизняних архівів і бібліотечних зібрань. У 1924–1930 роках очолював історичні установи ВУАН: кафедру історії українського народу при Історико-філологічному відділі, Історичну секцію з численними комісіями, археографічну комісію. Осередком його історичної школи стала новостворена Науково-дослідна кафедра історії України. За редакцією вченого в цей період було випущено 80 книг, серед них періодичні та серійні видання: “Україна”, “Науковий збірник”, “Студії з історії України”, “За сто літ”, збірники комісій порайонного дослідження історії України.

У 1929-му Грушевського обрали академіком Академії наук СРСР. Однак невдовзі розпочався погром історичних установ, створених Михайлом Сергійовичем: у 1930 році ліквідовано комісію Історичної секції, Науково-дослідну кафедру історії України, закрито всі видання. В цей період український учений став об’єктом цькування з боку більшовицького режиму.

Від березня 1931 року Грушевський перебував у Москві у “відрядженні” під пильним наглядом репресивних органів. Архівні джерела свідчать, що тотальне стеження за ним органами ГПУ–НКВД розпочалося від перших днів повернення в Україну і завершилося арештом у березні 1931 року за звинуваченням у керівництві так званім “Українським національним центром”. Через короткий час після допитів у Харкові Грушевського звільнили. Відкритий судовий процес так і не відбувся. Документів, що дозволяють однозначно з’ясувати обставини та пояснити мотиви звільнення вченого, на сьогодні не виявлено.

Помер Михайло Грушевський у Кисловодську після хірургічних операцій. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

Голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський.
Фото зроблене 1 травня 1918 року

ДОДАТОК 1

Цитати Михайла Грушевського

1. “Ця стадія українського життя, в яку ми ввійшли, вимагає високого морального настрою, спартанського почуття обов’язку, певного аскетизму і навіть героїзму від українських громадян...”
2. “Царство свободи здобувається також сильним примусом над собою”.
3. “Український народ належить до ...європейського кола не силою тільки історичних зв’язків..., а й самим складом народного характеру”.
4. “Покоління, яких жде Україна тепер, повинні бути людьми діла реального, практичного – спеціалісти-адміністратори, фінансисти, економісти, знавці військового і морського діла, техніки...”
5. “І у нас повинно стати тепер ...прикметою невихованості людини все, що різко розминається з демократизмом і ідеєю соціальної справедливості: нахил до розкішного життя, імпонування зверхнім багатством...”
6. “Тепер наше гасло – самостійність і незалежність”.
7. “Мусимо йти, бо спинити походу не можна”.
8. “Мусимо жертвувати всім, щоб урятувати найдорожче в цей момент: самостійність і незалежність нашого народу”.

ДОДАТОК 2

Цитати видатних діячів про Михайла Грушевського

1. “Чоловік широкої освіти, незломної волі і невичерпаної енергії... Ті мало не 70 томів наукових і літературних публікацій, виданих під його редакцією, за його ініціативою і при його діяльній допомозі, то далеко не вся, то може лиш половина його праці”. **Іван Франко.**
2. “Була це людина великого масштабу, бистрого розуму, надзвичайно широких розумових зацікавлень. Він мав подиву гідну ерудицію... Працездатність мав колосальну. У розпалі революційних подій 1917 року писав книжки, брошури, статті, склав кілька шкільних підручників. Як голова Центральної Ради одночасно вів засідання, керував дебатами і справляв коректу. Був людиною у повному значенні того слова. Але мав одну органічну хибу: безмежне честолюбство. Він звик володіти і наказувати, і всі йому підпорядковувались, бо він мав в очах людей авторитет, придбаний його розумом і працею”. **Дмитро Дорошенко.**
3. “Грушевський, як і кожна людина, належав своїй добі. Вона – єдине мірило оцінки історичного діяча. Доба Грушевського цю оцінку зробила. Але творчість Грушевського – це вічна власність українства. І в історичній перспективі “Історія України–Руси” завжди стоятиме поруч з Шевченковим “Кобзарем”. **Олександр Оглоблин.**

4. “Він обіймав своїм оком і обгортав своїми дужими раменами всю нашу землю, тішився, коли їй сонце світило, й болів її ранами, а як рани творилися на його очах, старався їх загоювати”. **Іван Крип'якевич**.

5. “Михайло Грушевський був складною особою та винятковою особистістю. Не одноколірною, а з світлими білками і тінями”. **Ярослав Дашкевич**.

6. “Ерудитія, ознайомленість із західньо-європейським політичним життям і природні здібності ставили його значно вище багатьох тодішніх наших громадських діячів і політиків”. **Борис Мартос**.

7. “Це був історик в повному значенні цього слова... Він був переконаний, що український народ вийде на шлях вільного політичного і культурного розвитку навіть тоді, коли хвилево програє той чи інший бій... У внутрішньо-українських справах Михайло Грушевський був гарячим прихильником народоправства і демократії”. **Микола Ковалевський**.

8. “Михайло Грушевський був символом всеукраїнського національного єднання, що його він розумів як з'єднання всіх частин української нації в єдиному національно-державному і національно-культурному організмі”. **Любомир-Роман Винар**.

ДОДАТОК 3

10 цікавих фактів про Михайла Грушевського

1.	Діду Михайла Грушевського по материнській лінії (Захарію Оппокову) за життя подаровано дворянство. Його нагороджено двома орденами Святої Анни, бронзовим хрестом, орденом святого рівноапостольного Володимира.
2.	Батько Михайла Грушевського – Сергій Федорович – був знаний як автор одного із найкращих підручників церковнослов'янської мови для шкіл. Книга витримала понад 30 перевидань. Це дало змогу набути чималий капітал і ще багато років безбідно жити.
3.	Початкову освіту здобув удома, а до Тифліської гімназії був зарахований одразу до третього класу. Навчання давалося легко, тому мав час працювати бібліотекарем і “плавати у книжковому морі і впиватися ним...”
4.	Перше кохання – оперна співачка Олена Марковська. Зачаровувався її співом, запрошував на традиційні щорічні концерти у гімназію, декламував їй власні вірші. Олена відповідала взаємністю. Але кохання не мало продовження. На початку 1886 року гастролі оперної трупи у Тифлісі скінчилися, і співачка поїхала. Молоді люди розлучилися.

5.	Починав творчий шлях саме як письменник. Однак чимало літературних текстів дотепер не друкувалися. Значний їх масив уперше було надруковано у виданні “Михайло Грушевський: Із літературної спадщини” – Нью-Йорк – Київ. – 2000.
6.	У січні 1918 року під час штурму Києва більшовики цілеспрямовано спалили фамільний маєток Грушевських на вулиці Паньківській, 9. Операцією командував Михайло Муравйов. Бронепотяг із загонами матросів на чолі з Андрієм Полупановим кілька годин розстрілював будинок запальними снарядами. Ущент згоріли цінні рукописи, бібліотека, унікальні колекції рушників, вишивок, килимів, порцеляни та прикрас. Згодом Муравйов вихвалявся “цим подвигом”: “Я велел артеллерии бить по самым высоким и красивым дворцам и домам Киева, по церквям и попам... Я зажег снарядами огромный дом Грушевского, и он в течении трех суток горел как яркий костер”.
7.	29 квітня 1918 року на Михайла Грушевського в Луцьких казармах Січових стрільців у Києві здійснено замах. Нападник, за однією з версій – російський офіцер, намагався заколотити голову Центральної Ради багнетом. Та промахнувся, поранивши дружину Марію Іванівну. Нападника затримали, а згодом він загинув за загадкових обставин... при спробі втечі.
8.	У Головному управлінні держбезпеки НКВД справа Грушевського носила кодову назву “Старець”.
9.	За спогадами сучасників, Грушевський мав надзвичайну працездатність. Спав по 4 години на добу, весь час присвячував роботі. Творчий доробок складає понад 2000 праць. 10-томну монографію “Історія України–Руси” Михайло Сергійович писав 38 років (з 1895 по 1933 рік).
10.	Один із найбільш суперечливих фактів із життя Михайла Грушевського – це дата його смерті. Йдеться про 24 та 25 листопада 1934 року. Відповідно до історії хвороби Михайла Сергійовича, останній запис датується 24 листопада: “Сердечная слабость нарастает... В 2 ч[аса] дня смерть при нарастании сердечной слабости”. 27 листопада 1934 року в українських газетах “Комуніст” та “Вісті ВУЦВК” з'явився некролог з приводу смерті Грушевського, де й зазначалась дата смерті – 25 листопада. Це призвело до тиражування неточності, адже нікому не спадало на думку, що в офіційному некролозі може бути хиба такого типу.

ВІЙСЬКОВО- МОРСЬКІ СИЛИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921

Крейсер "Пам'ять Меркурія", один із перших кораблів, на якому створили українську раду і 25 листопада 1917 року підняли український прапор

Дидактична гра

"ЧОРНОМОРСЬКИЙ КРОСВОРД"

29 квітня 1918 року відбулася надзвичайно важлива історична подія. Командувач Чорноморського флоту, контр-адмірал Михайло Саблін, спираючись на рішення делегатів корабельних команд і настрої українських моряків та офіцерів, офіційно оголосив весь Чорноморський флот флотом Української Народної Республіки, видав наказ урочисто підняти українські прапори. Це рішення підтримала й виконала абсолютна більшість кораблів.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- **Україна була і є однією з найбільших морських держав в Європі.** Ми маємо найдовшу приморську смугу з усіх причорноморських держав (на її території розташовані 19 із 40 морських портів Причорномор'я). Від кінця XVIII століття українське Причорномор'я перебувало в складі Російської імперії, на території України базувався Чорноморський флот, а моряки-українці склали 2/3 його особового складу, ще 15 % Балтійського флоту.
- **На початку XX століття відбулося відродження українського національного руху, зокрема й на флоті.** Там постали українські громади та національно-культурні товариства.
- **Діяльність української інтелігенції й старшин на Чорноморському флоті створила сприятливе підґрунтя для відродження українського національного руху на флоті навесні 1917 року.**
- **Влітку 1917-го про українізацію заявили екіпажі багатьох військових кораблів і навіть окремі військово-морські частини.** Над ними замайорили національні прапори. **Апогею українські настрої на флоті сягнули в листопаді 1917-го,** коли Центральна Рада проголосила УНР.
- **В умовах першої російсько-української війни грудня 1917–квітня 1918-го,** коли більшовики розгорнули шалену агітацію на Чорноморському флоті і команди деяких кораблів підтримали більшовиків, **українська влада розбудовувала флот,** створивши Генеральне секретарство морських справ УНР (згодом – Народне міністерство морських справ УНР).
- **29 квітня 1918 року історично важлива дата – оголошення Чорноморського флоту українським та урочистого підняття українських прапорів.** Це стало справжнім **тріумфом національної волі,** на довгі роки ставши святом Українського Державного Флоту.

ДИДАКТИЧНА ГРА “ЧОРНОМОРСЬКИЙ КРОСВОРД”

Дієвим засобом активізації мислення, розвитку творчих здібностей, пізнавальної активності учнів є робота із кросвордами. Їх розв’язування, а тим паче створення розвивають ерудицію, збагачують словниковий запас, тренують пам’ять, увагу, фантазію і кмітливість. Крім того, сприяють вмінню працювати з довідниками, логічно мислити, лаконічно висловлювати думки.

Тому по суті кросворди є інтелектуальними дидактичними іграми. Їх можна використовувати на будь-якому етапі і для будь-якого типу уроку – при перевірці домашнього завдання (окремих школярів, груп або й усього класу); на уроках засвоєння нових знань, підсумкових чи узагальнюючих, особливо при роботі з термінами й поняттями; закріпленні нового матеріалу, тематичному оцінюванні.

Кросворд як індивідуальна форма роботи учнів стане у пригоді під час дистанційного навчання в умовах карантину. Із активним впровадженням онлайн-навчання в школах з’явився широкий вибір навчальних платформ та освітніх сервісів для генерування різного роду головоломок.

Наприклад, <https://sovety.pp.ua/index.php/ua/sta%20tti/windows/ofis/1911-yak-stvoriti-krossvord-onlajn-servisi-dlya-stvorennya-krossvordiv>; <https://childdevelop.com.ua/generator/letters/cross.html>; <https://onlinetestpad.com/ua/crosswords>.

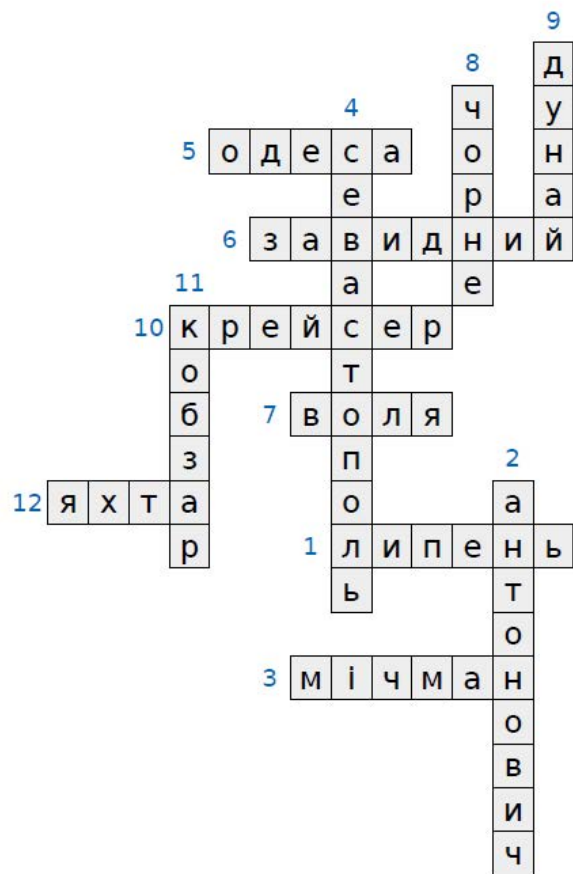
Спочатку рекомендуємо попрактикувати із розв’язанням кросвордів, складених учителем, а згодом залучати учнів до їх самостійного створення. Оцінювати розгадування головоломок можна за показником витраченого часу або кількістю допущених помилок. Тоді як складені старшокласниками доречно аналізувати за кількістю слів або якістю формулювання питань, тобто які мислительні операції задіяно для його конструювання. Питання бувають таких типів: такі, що вказують на суть поняття, характерні ознаки явища, активізуючи роботу пам’яті, повторення матеріалу; такі, що вказують на причини явища, чим передбачають встановлення причинно-наслідкових зв’язків, виділення вузлових моментів, певної систематизації знань з певної теми; ті, що акцентують увагу на причинно-наслідкових зв’язках між явищами, що вивчаються в різних темах (розділах) курсу, стимулюючи узагальнення, проведення аналогій, висунання гіпотез; міжпредметні питання, які спонукають до встановлення багатогранних зв’язків, аналізу знань під новим кутом зору.

ПАМ’ЯТКА ДЛЯ СТВОРЕННЯ КРОСВОРДУ

1. Оберіть платформу генератора кросвордів і зареєструйтеся на ній.
2. Оберіть вид практичного завдання (“Кросворд”, “Знайди слова”, “Анаграми”, “Випадкові слова”, “Швидкочитання” тощо).
3. Якщо ви обрали саме створення кросворда, то назвіть його і впишіть назву у відповідне вікно.
4. Складіть перелік слів для заповнення клітинок.
5. Опишіть ці слова, використовуючи історичну довідку.
6. Клікніть на кнопку “Сформувати”.
7. Ще одна порада. Запропонуйте кросворди, складені учнями одного класу, розв’язати в паралельному класі.

Для прикладу пропонуємо на ресурсі згенерувати кросворд із таким пулом запитань.

СЛОВА	ОПИС СЛІВ
ЛИПЕНЬ	Назва місяця, коли в 1917 році вперше на Чорноморському флоті підняли синьо-жовтий прапор
АНТОНОВИЧ	Прізвище відомого державного діяча і науковця, першого морського міністра України
МІЧМАН	Військове звання у військово-морському флоті, яке походить від англійських слів “middle ship man”
СЕВАСТОПОЛЬ	В якому місті постала Українська Чорноморська громада
ОДЕСА	Порт, який у часи Української Держави був головним військово-морським центром
ЗАВИДНИЙ	Як називався есмінець, на якому вперше підняли синьо-жовтий прапор
ВОЛЯ	Назва лінкора-дредноута, який серед перших перейшов на сторону УНР
ЧОРНЕ	Море, назва якого походить від давньогрецького “Πόντος Εύξεινος” (Евксинський Понт) – Гостинне море
ДУНАЙ	Друга за довжиною річка Європи, в Одеській області впадає в Чорне море, назва з кельтської “Danuvius” означає “швидка вода”
КРЕЙСЕР	Вид великих військових кораблів, призначених для знищення ворожих підводних і надводних човнів, надання захисту від нападів з повітря, встановлення мін
КОБЗАР	Український національно-культурний гурток, що діяв на початку ХХ століття в Севастополі
ЯХТА	Легке швидке судно, зазвичай з палубою, каютою та вітрилом, у тому числі предмет розкоші для спорту або подорожей, походить від нідерландського “jagen” – переслідувати
ПАМ’ЯТЬ	Доповніть назву крейсера “... Меркурія”

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Активізація національного руху початку ХХ століття не оминула й український флот. Запрацювали національно-культурні товариства. Серед найвідоміших – гурток “Кобзар” у Севастополі. Його очолював директор севастопольської державної жіночої гімназії професор В’ячеслав Лашенко, а входили до нього підполковник по адміралтейству Володимир Савченко-Більський, командир севастопольського флотського півекіпажу, підполковник Микола Неклієвич, підполковник військово-морського судового відомства Вадим Богомолець, капітан військово-морського санітарного відомства Іван Гікс. Вони в майбутньому стали старшинами–творцями Українського флоту. Також входив інженер Левко Мацієвич, один із перших льотчиків та авіаконструкторів Російської імперії. Учасники “Кобзаря” проводили активну культурно-просвітницьку діяльність: організували літературні та драматичні вечори, вечори пам’яті Тараса Шевченка, читання рефератів та обговорення українських тем.

Національний рух розвивався також в Одесі, де ще в 1905 році вперше в підросійській частині України постало товариство “Просвіта”. Через гоніння царського уряду в листопаді 1909 року одеську “Просвіту” заборонили. Однак вже в 1910-му місцева українська інтелігенція спромоглася організувати “Одеський український клуб”, який виконував просвітницькі функції. 1911 року з музично-драматичної секції “Просвіти” створили товариство “Українська хата в Одесі”. Воно працювало до 1917 року. Найвідомішими діячами українського руху в Одесі були письменник Михайло Комаров, викладач богослов’я Володимир Чехівський, правознавець й історик Сергій Шелухин, лікарі Іван Липа та Іван Луценко.

Із вибухом Лютневої революції пошавилося українство на Чорноморському флоті Російської імперії. Вже наприкінці березня 1917-го в Севастополі відбулися багатолюдні збори моряків-українців, а на другий день після Великодня містом пройшла кількатисячна маніфестація з синьо-жовтими та малиновими прапорами, портретами Тараса Шевченка. У Севастополі постала Українська Чорноморська громада, що підготувала ґрунт для майбутнього українського флоту. Її очолив професор В’ячеслав Лашенко, а до складу увійшли старшини флоту Володимир Савченко-Більський, Микола Неклієвич, Михайло Остроградський, Борис Лазаревський, Вадим Богомолець. Останній, до слова, розпочав серед солдатів і матросів українізованих військових частин просвітницьку діяльність, викладати історію України. Зберігся його лист від 12 травня 1917 року голові Одеської міської ради Сергію Шелухину: “Дуже прохаю Вас, чи не можна добути в Одесі “Історію України” Аркаса, бо в нас нема, а вона мені дуже потрібна для лекцій. Читаю як можу в нас історію України. Дуже нам цікаво було б знати точно малюнки прапорів запорозьких”.

Наприкінці квітня 1917-го на багатьох кораблях діяли корабельні ради й українські гуртки. За словами мічмана Якіма Христича, їхніми учасниками були 7 тисяч осіб (кожен десятий із особового складу Чорноморського флоту). Рада Чорноморської громади використовувала великий національний прапор, а її військова секція – запорізький малиновий із білим хрестом – перші сучасні військово-морські прапори.

В травні 1917-го Перший Всеукраїнський військовий з’їзд визнав необхідність повної українізації Чорноморського флоту, тоді ж уперше заявили, що Чорноморський флот має стати частиною Збройних сил України. Метою українізації на флоті було гуртування українців для захисту інтересів і прав України, створення сильних українських корабельних рад і земляцтв. Зокрема, в Одесі створили Одеський український військовий кіш на чолі з Одеською військовою радою (керівник – відомий громадський діяч Іван Луценко).

Першим про українськість заявив Севастопольський флотський півекіпаж під командуванням підполковника Володимира Савченка-Більського. А 12 липня 1917-го на есмінці “Завидний” уперше підняли синьо-жовтий прапор. Ця історична подія ознаменувала початок українізації екіпажів кораблів.

25 листопада з нагоди проголошення III Універсалом Української Народної Республіки в Севастополі відбувся велелюдний військовий парад. Урочистості прокатилися також в інших портах Чорного моря. Команди крейсера “Пам’ять Меркурія” та лінкора-дредноута “Воля” заявили про перехід на бік української влади. За деякими оцінками, восени 1917-го українські прапори підняла більшість кораблів Чорноморського флоту.

25 жовтня (7 листопада) 1917 року внаслідок державного перевороту більшовики-ленінці захопили центральну владу в Росії. Ще напередодні ті докладали значних зусиль для розкладу російської армії зсередини, у тому числі й флоту. Однак коли 17 грудня 1917-го петроградський Раднарком надіслав ультиматум Українській Центральній Раді, українські моряки практично першими заявили про готовність виступити на захист України. Екіпаж крейсера “Пам’ять Меркурія” направив у Київ радіограму: “Ультиматум Леніна-Троцького є грубим посягненням на право Української Народної Республіки. Прохаємо рішуче откинути. Протестуємо проти оголошення братовбивчої війни. Негайно сповіщайте, що нам робити”.

Із початком першої російсько-української війни (грудень 1917–квітень 1918) більшовики розгорнули шалену агітацію на Чорноморському флоті. Внаслідок цього посилювалися міжу-

собиці між матросами і офіцерами, які згодом переросли у вбивства офіцерів, команди деяких кораблів заявили про підтримку більшовиків. На початку 1918 року їм вдалося захопити владу на Чорноморському флоті. Задля закріплення режиму вони вдалися до “червоного терору”. За різними оцінками, тільки 23–24 лютого 1919 року в Севастополі вбили 600 морських і сухопутних офіцерів, членів їхніх родин, жителів міста.

В таких умовах українська влада розбудовувала флот. 21 грудня 1917 року (3 січня 1918) створили Генеральне секретарство морських справ УНР, згодом – Народне міністерство морських справ УНР. Першим морським міністром України став відомий державний діяч і науковець Дмитро Антонович. Активну участь в роботі міністерства брали Володимир Савченко-Більський, Михайло Білинський, Олександр Коваленко та Святослав Шрамченко. Тоді ж у грудні 1917-го сформували Морський курінь імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного із понад 600 озброєних матросів. Підрозділ брав активну участь у протистоянні з більшовиками в Києві. 27 січня 1918 року ухвалили Закон про Український державний флот, яким російський Чорноморський флот проголошувався флотом УНР. Також затвердили прапор Українського військового флоту – блакитно-жовтий стяг із тризубом на верхній смузі. 27 березня 1918-го вийшли накази про створення Дунайської та Транспортної флотилії. 22 квітня в Одесі сформували Перший український гідроавіаційний дивізіон Чорноморського флоту (20 гідропланів), що дав початок новітній українській морській авіації.

Півострів Крим мав важливе стратегічне значення для контролю УНР над Чорним морем, забезпечення економічних інтересів України. *“Україна ж не може жити, не володіючи Кримом, це буде якийсь тулуб без ніг, – стверджував гетьман Павло Скоропадський. – Крим має належати Україні, на яких умовах, це байдуже, чи буде це повне злиття, чи широка автономія, останнє повинно залежати від бажання самих кримців, але нам потрібно бути цілком забезпеченими від ворожих дій з боку Криму”.* У 20-х числах квітня 1918-го Кримська група військ УНР під командуванням підполковника Петра Болбочана разом із німцями звільнила Крим від більшовиків: 22 квітня – Джанкой, 24 квітня – Сімферополь, 25 квітня – Бахчисарай.

На кораблях Чорноморського флоту почали з’являтися українські прапори. 22 квітня 1918 року командувач Чорноморським флотом контр-адмірал Михайло Саблін оголосив наказом по флоту, що *“всі судна, портове майно, які знаходяться в портах Криму та на його узбережжі, є власністю Української Народної Республіки. А тому наказую скрізь, де треба, підняти українські прапори”.* 29 квітня командувач надіслав до Києва телеграму, в якій заявив про перехід Чорноморського флоту під юрисдикцію УНР.

Того ж таки 29 квітня 1918 року Михайло Саблін, спираючись на рішення делегатів корабельних команд і настрої українських моряків та офіцерів, офіційно оголосив весь Чорноморський флот флотом УНР, видав наказ урочисто підняти українські прапори. Це рішення підтримала й виконала абсолютна більшість кораблів. Ті ж команди, що перебували під впливом більшовиків, поспішно евакуювалися із Севастополя до Новоросійська. Про цю епохальну подію в анімованій формі розповідає ролик Українського інституту національної пам’яті “100-річчя підняття українських прапорів на Чорноморському флоті”, доступний за посиланням:

<https://uinp.gov.ua/informaciyeni-materialy/viyskovym/animaciya-100-richchya-pidnyattya-ukrayinskyh-praporiv-na-chornomorskomu-floti>.

У часи Української Держави активізувалася робота з організації Морського міністерства. Вже 8 травня на засіданні Ради Міністрів створили комісію для реформування флоту, яку очолив адмірал Андрій Покровський. Того ж 8 травня сформували Морський генеральний штаб, а 10 травня – Головний морський штаб. Військовим, а водночас морським міністром, призначили армійського генерала Олександра Рогозу, діяльність морського відомства курирував заступник морського міністра, капітан 1-го ранку Микола Максимов. Гетьману Павлу Скоропадському вдалося повернути на військову

службу багатьох професіоналів старшин, фахівців, які мали великий досвід військової служби ще з часів імперії.

Гетьманський уряд вживав заходів для повернення під українську юрисдикцію кораблів Чорноморського флоту, які на початку травня 1918-го опинилися під контролем німців. Разом з тим, гетьман неухильно розглядав Крим як невід’ємну частину Української Держави, плануючи в майбутньому надати півострову територіальну автономію. Цьому чинило спротив німецьке командування і самопроголошений кримський крайовий уряд генерала Сулькевича. Однак унаслідок ефективної економічної блокади, організованої українським урядом, півострів увійшов до складу Української Держави на правах автономії.

За Гетьманату підготували також низку законодавчих і нормативно-правових актів, спрямованих на розбудову військово-морських сил. Зокрема, розроблявся новий закон про флот, який остаточно закріплював право Української Держави на Чорноморський флот. Затвердили положення про корпус старшини військово-морського санітарного відомства, про військово-морських агентів за кордоном, про демобілізацію кораблів торговельної флотії, штати Лоцмайстерських дистанцій, корпусу морської охорони побережжя, положення про раду Морського Міністра та багато інших. За наказом по Морському відомству ч. 70 від 23 травня 1918 року розпочалося формування бригади морської піхоти у складі трьох полків. Проводилася робота зі створення української військово-морської символіки, 18 липня гетьман затвердив новий військово-морський прапор, який і до сьогодні, в дещо зміненому вигляді, є Військово-морським прапором України.

6 липня 1918-го в Одесі, яка на той час була головним військово-морським центром Української Держави, з кораблів Дунайської флотилії організували українську бригаду тралення (2 канонірські човни та 20 тральщиків), яка протягом місяця виконала успішне тралення Одеського рейду, Дніпрово-Бузького лиману та його околиць. Операція дала змогу відновити в цьому районі морську торгівлю та перевезення. Це була перша бойова операція українського флоту з часів козацтва.

У грудні 1918 року до влади в Україні прийшла Директорія УНР, якій фактично дісталася саме лише міністерство без флоту. Пост міністра морських справ обійняв Михайло Білинський, бойовий офіцер, кавалер кількох бойових орденів і медалей. Його заступником був контр-адмірал Михайло Остроградський, а начальником Морського Генерального Штабу – капітан першого рангу Лев Постриганев. Їм вдалося не лише вберегти від остаточного розкладу Морське відомство, а й поставити на формальні рейки українське військово-морське законодавство. Зокрема, наказом Михайла Білинського 11 січня 1919-го введено в дію Закон про гардемаринську школу, яка згодом функціонувала в Миколаєві та Кам’янці-Подільському. 20 січня затверджено структуру Морського міністерства і Генерального штабу. 25 січня введено в дію Закон про флот, за яким Директорія УНР перебрала на себе утримання всього Чорноморського флоту, виділивши на ці потреби 100 мільйонів карбованців.

У грудні 1918-го в Одесі висадився 15-тисячний військовий десант Антанти. Командувач флотом у Чорному морі англійський адмірал Де-Робек рішуче оголосив Симону Петлюрі, що не допустить українські війська до Одеси ближче 10 миль – для цього в нього вже підготовлений головний калібр лінкора “Мальборо” та загін міноносців. Антанта підняла на українських кораблях британські, французькі й грецькі прапори. Це був другий після більшовиків фатальний удар по нашому флоту. 1 лютого 1919 року флот Антанти зайняв Херсон, 2 лютого – Миколаїв, остаточно відрізавши УНР від Чорного моря.

Від початку 1919 року розпочався тривалий період боротьби на суходільних фронтах. Головною справою морського міністерства стало створення боєздатних полків морської піхоти та сухопутних підрозділів: 1-го та 2-го Гуцульських полків морської піхоти, Дніпровської флотилії, Дніпровського флотського півекіпажа, бронепотяга “Чорноморець”. Їхній особовий склад взяв активну участь в боротьбі за українську державність.

АТРИБУТИ ДЕРЖАВНОСТІ

Георгій Нарбут. Фрагмент обгортки до проекту державного герба України. Серпень 1918 року.
Національний художній музей України

Бібліотечний фестиваль “СТАНОВЛЕННЯ НАШОЇ СИМВОЛІКИ”

25 лютого 1918 року тризуб став державним гербом УНР. Перед тим синьо-жовте полотнище офіційно затвердили прапором торговельного флоту. Воно сприймалося як національний стяг. Із початком Української революції також утвердився гімн “Ще не вмерла Україна”. Його виконанням завершувалося проголошення доленосних рішень. Важливим атрибутом держави є гроші. 1 березня 1918 року Центральна Рада ухвалила закон про гривню.

Сучасна Україна успадкувала від Української Народної Республіки державні символи (герб-тризуб, гімн “Ще не вмерла Україна”, синьо-жовтий прапор) та атрибути (зокрема, грошову одиницю – гривню).

Пропонуємо методичні рекомендації для проведення навчально-виховного заходу – Бібліотечного фестивалю “Становлення нашої символіки”, який сприятиме невимушеному та інтерактивному опануванню теми про значення для держави герба, прапора, гімна, грошей. Заходи також можуть бути застосовані на уроках історії під час вивчення відповідних тем.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- **Тризуб має тисячолітню історію.** У давні часи це був знак князівського роду Рюриковичів – правителів Русі.
- **У часи Української Народної Республіки тризуб затверджено державним гербом України,** що підкреслює спадкоємність із попередніми періодами української історії.
- **У ХХ столітті тризуб, синьо-жовтий прапор і пісня “Ще не вмерла Україна...” стали символом боротьби українців за незалежність.** Радянська тоталітарна система затаврували їх як “ознаки буржуазного націоналізму”. Їх використання в СРСР не просто заборонялося, за нього жорстоко карали. Обравши тризуб державним гербом після відновлення незалежності у 1991 році, Україна продемонструвала наслідування традицій.
- **Сучасна російська агресія в Криму і на сході України розпочалася із знищення тризуба та прапора як маркерів української ідентичності.**
- **Тризуб та жовто-блакитний стяг об’єднують українських патріотів,** котрі сьогодні захищають суверенітет і територіальну цілісність України.
- **Для українців у всьому світі тризуб, національний прапор і гімн символізують зв’язок із Батьківщиною.**

БІБЛІОТЕЧНИЙ ФЕСТИВАЛЬ “СТАНОВЛЕННЯ НАШОЇ СИМВОЛІКИ”

Українська революція 1917–1921 років повернула нашу батьківщину на мапу світу. Після століть бездержавності українці створили власний парламент, уряд, військо, академію наук, здобули міжнародне визнання. Нинішні символи України – тризуб, синьо-жовтий прапор, гімн “Ще не вмерла Україна” обрані державними ще тоді. Щоб розібратися, як відбувалися ті події, дізнатися, хто їх творив, зрозуміти вагу для держави її атрибутів, пропонуємо організувати **Бібліотечний фестиваль “Становлення нашої символіки”**. В його межах можуть відбуватися різноманітні заходи: презентації книжок, перегляд та обговорення тематичних фільмів, дискусії, музичні акції, мистецькі інсталяції, флеш-моби, майстер-класи, літературні читання. Навіть цікавіше буде, коли кожен день фестивалю присвятити різним аспектам теми.

ПАМ’ЯТКА ОРГАНІЗАТОРА ФЕСТИВАЛЮ

КРОК ПЕРШИЙ – концептуальний

Визначити мету та концепцію заходу; влучно та містко назву заходу; потенційний склад і кількість учасників, спікерів, модераторів, спонсорів і партнерів; дати і місця проведення заходу, а також бюджет (у разі необхідності).

КРОК ДРУГИЙ – організаційний

Розподілити обов’язки між командою організаторів і координаторів; розробити логотип, банери, слогани, написати прес-реліз, повідомлення або анонс; створити Інтернет-сайт із онлайн реєстрацією, загальною інформацією про фестиваль, використанням логотипу, слоганів, коротким описом спікерів, партнерів, схемою проїзду тощо.

Також необхідно скласти детальну програму; отримати підтвердження участі від спікерів, модераторів, запросити учасників (мінімум за місяць до події), підготувати макети та надрукувати промо-матеріали.

Аби підсилити команду, можна залучити волонтерів.

КРОК ТРЕТІЙ – інтенсивний

На цьому етапі доведеться виконати такі завдання.

- Підготувати кейс учасника (пакет, ручка, блокнот, папка, програма, бейдж, карта міста, листівки спонсорів, інші роздаткові матеріали).
- Організувати фото- та відеозйомку, синхронний переклад.
- Створити сторінку у соціальних мережах для регулярного її наповнення під час події, створити твіттер-акаунт з хештегом заходу.
- Створити Wi-Fi мережу з назвою заходу без пароллю (за можливості).
- Передбачити спеціального консультанта з організаційних питань.
- Запросити ЗМІ на відкриття події.

КРОК ЧЕТВЕРТИЙ – головний, фестивальний

- Зареєструвати учасників, спікерів, модераторів, гостей (розмістити стійку для реєстрації з розрахунку 2 столи / 4 працівники на 50 учасників).
- Подбати про вказівники, аби учасники заходів не заблукали.
- Здійснювати постійний контроль, щоб заходи в рамках фестивалю починалися і завершувалися вчасно.

КРОК П’ЯТИЙ – акордний

- Підготувати тематичний, фото-, фінансовий звіт.
- Підсумувати захід командою організаторів.
- Подякувати учасникам, спікерам, модераторам, партнерам, надати їм звіт.
- Надіслати пост-релізи у ЗМІ.
- Провести онлайн опитування учасників про враження від фестивалю та рейтинг заходів.

Рекомендації щодо заходів Бібліотечного фестивалю

ЗАХІД

ПРОПОЗИЦІЇ ДО ЗМІСТУ ДІЯЛЬНОСТІ

ГЕРБ

ГРУШЕВСЬКІ ЧИТАННЯ

“Кожна держава має знак, котрий зветься її гербом”

Український герб

“...Великі події, що проходять перед нами, витягають силу різних подробиць, про котрі в звичайних часах можна не журитись, а тепер вони вимагають негайного порішення. До таких справ належить питання про герб України...”

Тиждень тому, по ініціативі Генерального Секретарства освіти, відбулась в сій справі нарада, в котрій взяли участь знавці українського мистецтва, старини й гербознавства. Говорилось про потребу конкурсу. <...> Всі присутні піддержали, що “казьонний” герб Київ – архистратиг (герб Київського воеводства за польських часів, і герб Київської губернії за російських) не може вважатись українським гербом, бо ніякої української традиції за ним не звісно.

З державних гербів України найблизший нам часом і традицією герб Гетьманщини – козак з мушкетом, і де хто висловлявся, щоб сей герб без змін взяти за герб нової України. Але я й інші були гадки, що він не годиться. Відновлюючи нашу стару державність, ми не відновлюємо Гетьманщини, хочемо творити новий лад, державні й громадські форми, і емблема (знак) того мусить бути нова, щоб не було підозріння в замислах відродження старого.

**ГРУШЕВСЬКІ
ЧИТАННЯ**

“Кожна держава має знак, котрий зветься її гербом”

Якнайпростіше можна було б узяти золоті (жовті) звізди на синім тлі, по числу земель Української республіки, або золоту букву У (Україна), або У. Н. Р. (Українська Народня Республіка) на синім тлі – на візрієць герба французької республіки – R.F. Але геральдисти кажуть, що буква в гербі се против правил геральдики.

Я проектував би як символ творчої мирної праці – золотий плуг на синім тлі. Навколо його (над ним, півкругом) можна розмістити в трьох полях державні знаки старої України: Київської держави Володимира Великого, Галицько-Володимирського королівства і Гетьманщини. Внизу, в двох полях, можна дати герби двох культурних центрів старої України: київський лук і львівського льва. На вершкү сього гербового щита можна б поставити одну емблему старих наших недовершених мрій – з печатки “великого князівства Руського”, утвореного гадяцькою унією 1657 року. Се голуб з оливною віткою, вістник національного замирення й спокою. Оливним галузем можно б і окружити сей щит... А коли б хотіти поставити якихось щитоносців, то я б рад бачити символи трудящого народу, наприклад жінку з серпом по одній стороні й робітника з молотом по другій. Взагалі хотів би в атрибутах нашого гербу бачити якнайбільш підчеркнений, культурний, творчий, об’єднуючий характер нашої нової республіки.

<...> Кожна держава має знак, котрий зветься її гербом. Він ставиться на монетах, кредитових білетах, марках, корогах, печатях урядових, як знак, що вони походять від держави. Українська Народна Республіка, ставши наново державою, самостійною, незалежною, мусила вибрати собі й державний герб. А що вона вже й була давніше самостійною державою і тільки відновила тепер державне буття, котрого позбавило її московське насильство, то найбільш натуральна річ звернутись до державних знаків чи гербів, які вживались нею за старих часів. Найстарший такий знак уживавсь на київських грошах часів Володимира Великого, його й бере собі за герб наша відновлена Українська держава. Се зовсім правильно. Київська держава Володимира Великого була найбільшою українською державою, яку пам’ятає наша історія. Вона обіймала всі тодішні українські землі. Від неї веде свій початок наше право, письменність, мистецтво, державне і релігійне життя... І тому натурально, що Народна Українська Республіка, поставивши завданням об’єднати в самостійній Українській державі українські землі й відновити повноту культурного й політично-національного життя, бере за герб старий знак Володимира Великого. Сей знак знає добре той, хто мав в руках українські кредитові білети по 100 карбованців, випущені минулого року. <...> Головно, що се оздоба не запозичена, зв’язана з нашою тисячолітньою державою, політичною й культурною історією. Місяць тому Українська Центральна Рада, на предложення Морської ради, ствердила сей знак для уживання на морських флагах Української Республіки. Тепер вона ухвалила його взагалі як державний герб український. Він буде вибиватись на українських грошах, металічних і паперових, на марках і печатках, як знак української державності”.

Із газети “Народна воля”. 25 листопада 1917 року

**МАЙСТЕР-КЛАС
ІЗ ВИГОТОВЛЕННЯ
ПЕЧАТКИ-
ТРИЗУБА
З ПІДРУЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ**

Музикант, лідер і вокаліст гурту “От Вінта!” Юрій Журавель відомий також як активний громадський діяч, співорганізатор громадського руху “Не будь байдужим” під гаслом: “Ні – Малоросії! Зробимо країну Україною!”. Юрія люблять і за його карикатури на українських політиків, художні замальовки подій і героїв Революції Гідності. Журавель фаховий педагог за спеціальністю “основи дизайну та образотворче мистецтво”. Саме тому багато часу віддає історичному просвітництву молоді в оригінальний спосіб – через шаржі та карикатури на історичних діячів, анімовані уроки з історії України, наприклад “Бій під Крутами”, “Неймовірна історія Львова”, “Згадуємо Революцію Гідності”, “Знай наших. Іван Пулюй”, “Знай наших. Олена Теліга”, аудіо-книга “Мазепа. Крок до правди” та інші.

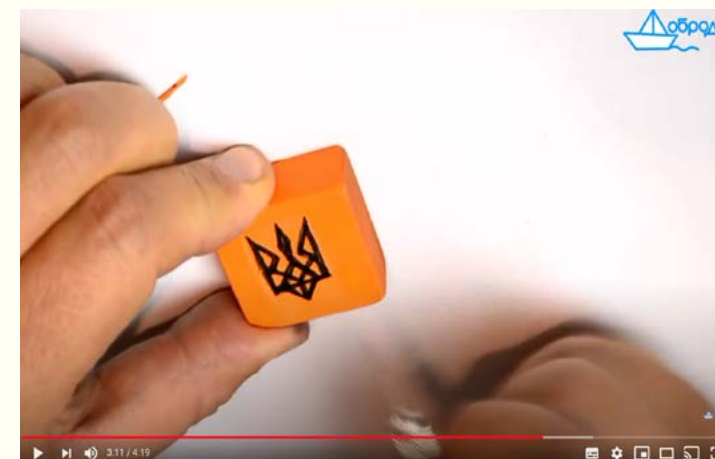
Для проведення майстер-класу пропонуємо скористатися відео-уроком з виготовлення печатки. До слова, така техніка створення штампів є основою для дереворитів, офортів або інших видів графіки.

Вам знадобляться лише звичайна гумка для стирання і канцелярський ніж. Наносимо на гумку контур тризуба, обрізаємо навколо нього, аби вийшов симетричний рельєф, що добре тримається на “ніжках”. Особливо ретельно слід зайнятися серединками, адже там багато дрібних деталей, які мають бути вичищені, аби зображення добре штампувалося.

Щоб користуватися печаткою, ще потрібна подушка. Її виготовити теж легко: у старий пенал або футляр для окулярів покласти шматочок поролону і залити чорнило. Печатка-тризуб готова!

Майстер-клас із виготовлення штампів від Юрія Журавля можна знайти на каналі “Добродій” за посиланням:

<https://www.youtube.com/watch?v=1MD4-bkij-U>.

**ВИРАЗНЕ
ЧИТАННЯ З
КОМЕНТУВАННЯМ
“ДАВНІЙ ТРИЗУБ
СВІДЧИТЬ
ПРО ВИСОКИЙ
РОЗВИТОК
УКРАЇНСЬКОЇ
КУЛЬТУРИ”**

“Його використовували на просторі України від Кубані по Нарви, від чернігівських земель до Закарпаття, від десятого до тринадцятого століття від часів Володимира Великого до занепаду Київської і Галицько-Волинської держави. Величезний терен поширення тризуба, як це бачимо з топографії знахідок, свідчить також про те, що український народ живе на своїй землі понад тисячу років на тих самих теренах. Ці українські кордони виразні й точні, а на їх сторожі немов би символічно стоять тризуби.

Генетично український тризуб веде початок із Греції – країни, де в старі часи найбільше було розвинене мистецтво, наука, всяке ремесло та уміння. Україна швидше, ніж інші країни, Центральної і навіть Західної Європи, мала можливість черпати знання і уміння з першоджерела найбільшої світової вченості та майстерності. Тоді, коли ні в Польщі, ні тим більше в Московії, не вмiли робити найпримітивніших речей, не знали мурованого будівництва, на Україні процвітало монументальне будівництво, монетарство та вища ступінь державної символіки і емблематики.

Тризуб також свідчить про те, що ми, українці, належимо до південно-європейської культурної області Середземного моря, з яким наше Чорне море завжди мало тісний зв'язок. Значення тризуба як символу було виняткове. <...> Тризуб – символ волі й незалежності українського народу, нації й держави”.

Із книги Володимира Січинського “Тризуб і прапор України”

ПРАПОР

**ВІДКРИТИЙ
МІКРОФОН**

Підготовка і захист есе, виконаних групами, про походження прапора, його розвиток на різних українських землях, законодавче закріплення в час Української революції. Пропонуємо скористатися такими джерелами:

Сергійчук В. І. Національна символіка України. – <https://cutt.ly/UyTB4GI>

Володимир Січинський. Тризуб і прапор України – <https://cutt.ly/pyTBNeD>

**ПУБЛІЧНА
ДИСКУСІЯ
“СИНЬО-ЖОВТИЙ
ЧИ ЖОВТО-
БЛАКИТНИЙ”**

В останні роки в Україні ведуться дискусії навколо чутливих питань з минулого нашого народу, становлення нашої держави, в тому числі ширяться спроби дискредитувати символи, провокуються суперечки щодо порядку кольорів прапора. На підтвердження ідеї про необхідність повернути його використовують набір міфів. Історик і фахівець із вексилології (прапорознавства) і геральдики (гербознавства) Андрій Гречило на підставі історичних джерел переконує, що жодних підстав перевертати прапор немає. Рекомендуємо для підготовки до публічної дискусії ознайомитися з матеріалом “Синьо-жовтий чи жовто-блакитний? Міфи про “перевернутий” прапор” за посиланням: <https://cutt.ly/gyTNtnJ>

**ФЛЕШ-МОБ
“Я – СВОБОДА”**

Візуалізація символів держави. Наприклад, учасники у синьо-жовтому вбранні зображують контур тризуба або кордону України.

**РОДИННИЙ
ВОРК-ШОП
“ТЕПЛІ СЕРЦЯ”**

Виготовлення сувенірів із використанням державної символіки для подальшого відправлення війнам АТО, обміну зі школярами-однокласниками з інших областей України.

ГІМН

**УКРАЇНОЗНАВЧІ
СТУДІЇ
“ВІН ДОВІВ
ЄДНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДУ”**

Мета – з'ясувати роль Павла Чубинського в розвитку українського національного руху на Правобережжі, дізнатися про участь в етнографічній експедиції Географічного товариства в Західно-Руський край, куди входили Україна, Білорусь та Литва. Експедиція мала вивчити племінні відмінності у мовах, правах, звичаях, виявити чисельність племен, їх етнографічні межі, особливості релігійної та моральної культури, побуту та матеріального становища. Зібрані Чубинським матеріали вийшли в 7 томах. Уперше на основі етнографічних та економіко-статистичних досліджень зроблено комплексний аналіз українства в демографічному, суспільно-родинному, побутовому, духовному та економічному контексті. Павло Чубинський науково обґрунтував цілісність України та єдність Українського народу.

Тож, під час підготовки до Українознавчих студій, рекомендуємо взяти за основу уривок із дослідження Сергія Єфремова “Історія українського письменства”:

“Павло Чубинський (1839–1884) виконав, кажучи словами Пипіна, „одно изъ замѣчательнѣйшихъ предпріятій, какія только были сдѣланы въ нашей этнографіи» – відому експедицію в західний край, що дала наслідки грандіозні. Здобутки цієї експедиції видано в 1872–1878 роки, і склали вони сім величезних томів етнографічного матеріалу великої ціни: том I – вірування й забобони народні, приказки, загадки й чари; II – народний дневник; III – казки, IV – побут, родини, хрестини, весілля й похорон; V – пісні, VI – юридичні звичаї, VII – про народності, що живуть на Україні. “Предъ такой громадной работой, – писав у рецензії академік Веселовський, – открывшей науке массу новыхъ данныхъ, руки критика должны бы опуститься стыдливо, – потому именно, что его добыча легка и побѣда ничтожна”. Біля заходів Чубинського й потім коло “Юго-Западнаго отдѣла” згуртувався цілий ряд визначної сили учених, як Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Павло Житецький, Олександр Кистяківський, Костянтин Михальчук, Олександр Русов, Іван Рудченко, Федір Вовк (Волков) та інші. Праці згаданих учених містились як у “Трудахъ” Чубинського, так і в спеціальному органі відділу – “Запискахъ Юго-Западнаго отдѣла” (два томи, 1873 й 1874 роки); опріч того окремо вийшли капітальні праці: Антоновича і Драгоманова “Историческія пѣсни малорусскаго народа” (Київ, 1874–1875), Драгоманова “Малорусскія народный преданія и рассказы” (Київ, 1876) і таке інше. Методом до названих праць близько підходять і видання І. Рудченка: “Народныя южно-русскія сказки” (два томи, Київ, 1869–1870) та “Чумацкія народный пѣсни” (Київ, 1874) з широкою й докладною монографією про чумацтво. Надзвичайну вагу в українській етнографії має й діяльність славного українського композитора Миколи Лисенка, – його “Збірники пісень” та взагалі праці над народною музичною творчістю (“Характеристика музыкальныхъ особенностей малорусскихъ думъ и пісень”)

(доступна за посиланням: <https://cutt.ly/FyTNK9j>, с. 173-174).

**“НА ПОРОЗІ
НОВОЇ УКРАЇНИ”
(КНИЖКОВА
ВИСТАВКА
І ТОК-ШОУ)**

Обговорення книжок:

“На порозі Нової України” Михайла Грушевського, яку він сам називав власним політичним заповітом. Це збірка статей і промов, написаних і виголошених протягом 1917–1918 років. У них окреслено напрями розвитку всіх сфер життя нової України, схарактеризовано її державні символи. За свідченням сучасників, збірка в 1918–1920-х була найпопулярнішою книгою серед молоді та мала великий вплив на формування української свідомості та національного світогляду. Доступно за посиланням: <https://cutt.ly/DyTN4SD>.

“При джерелах боротьби” Миколи Ковалевського (доступна за посиланням: <https://cutt.ly/LyTMj7W>) також резюмує питання створення державної символіки: “Увійшовши до Генерального Секретаріату, Павло Христюк працював у ньому з властивою йому методичністю. Він був дуже добрий Генеральний Писар... Не дарма його жартома називали “хранитель королівської печаті”, за англійською аналогією. Тоді ж, власне, виникло питання цієї печаті, себто печатки, якою мав би Генеральний Секретаріат стверджувати свої акти, як також ноти до чужих урядів. З властивою йому ґрунтовністю, Павло Христюк від самого початку підняв цю дрібну справу, про яку інші члени уряду зовсім і не думали. На скликання спеціальної історичної комісії, яка виробила б проект такої печатки, не було часу і тому, після консультації з відомим знавцем нашої старовини, директором Київського музею Біляшівським, постановлено було зробити дві печатки – велику, для особливо важних актів і малу для поточної праці. Обидві печатки мали в собі тризуб Володимира, при чім зав’язалась живіша дискусія над справою хреста на тризубі. Думки наших знавців поділились, багато з них твердили, що хрест був долучений до тризуба щойно в останніх роках правління Володимира і тому княжий герб переважно зберігся без хреста. Були також пропозиції, що нав’язували до традиції Запорізької Січі. Пропонувалось, щоб велика печатка була з тризубом, а мала була б зроблена за взірцем печатки кошових отаманів Запорізької Січі (козак з рушницею). Однак цю пропозицію одкинута з огляду на вужчу символіку цієї козацької печатки. Більшість погодилась на тому, що власне тризуб, залишений нам суверенними князями Київської Русі, повинен і тепер бути гербом української держави і символом наших визвольних змагань.

Жовтоблакитний прапор був прийнятий як наші національні барви ще раніше перед революцією. Ці барви так і залишилися і після оголошення автономії України...”

ГРОШІ

**ЕТИМОЛОГІЧНА
ВІКТОРИНА
РЕВОЛЮЦІЙНОГО
ЧАСУ
“ЧИМ ПЛАТИЛИ
ЗА ХЛІБ?”**

“Не дивлячись на всі несприятливі умови, українські гроші цілком добре виконали призначене їм завдання. На протязі 1918 і 1919 років, а почасти і в 1920 році, на ці гроші удержувався весь державний апарат, пошта й залізниця, які не давали прибутку, та армія. 1918 року тими грошима платилося за продукти сільського господарства, що їх держава постачала Німеччині й Австрії; на ці гроші Українська Центральна Рада придбала мільярдів суми в німецькому та австрійському банках, а це дало нам можливість протягом трьох років удержувати дипломатичні місії майже в усіх європейських державах і в Злучених Державах Америки, навіть після втрати території”, – писав Борис Мартос (у роки Української революції представник УЦР, генеральний секретар земельних справ, міністр фінансів, голова Ради Міністрів) у книзі “Українська валюта 1917–1920 років”.

У книзі викладено історію створення власних грошей: “Це був дуже сміливий крок, як з політичного, так і економічного погляду, оскільки не було відомо, як широкі кола населення зустрінуть нові українські гроші. Якщо б випуск їх не мав успіху, то це загрожувало б провалом всієї нашої державності”. Українці, справді, по-різному ставилися до різних купюр, що відобразилося на їх назвах:

карбованці – перші українські банкноти в 100 карбованців, випущені в січні 1918 року за ескізами Георгія Нарбута. Традиційна назва російського рубля. Походить від слова “карбувати”;

горпинки – так у народі називали 100-карбованцеву банкноту за оздоблення орнаментами в стилі українського бароко XVII–XVIII століть. Такий орнамент часто траплявся на жіночих фартушках із вишивкою, які кияни називали “горпинками”;

кульжинки – ще одна народна назва тих перших купюр, бо їх виготовили в друкарні Кульженка, в Києві на вулиці Пушкінській, 4;

лопатки – 25 і 50 карбованців, вийшли 6 квітня 1918 року за ескізами Олексія Красовського, називалися так через зображення селянина, спертого на лопату;

канарейки – 250 карбованців випуску літа 1919 року за яскравий жовтний колір;

богданівки (гетьманки) – 100 карбованців 1919-го із проштампованим портретом Богдана Хмельницького;

раки – 10 карбованців, які випущено в серпні 1919 року;

катеринки – царські сторублівки, що мали вільний білий край із водяним знаком на ньому у вигляді портрета Катерини II;

керенки, думські – гроші, видані за влади Керенського.

ВІРТУАЛЬНА ЕКСКУРСІЯ “100 РОКІВ БОРТЬБИ”

Ознайомлення із виставкою Українського інституту національної пам'яті “Українська революція 1917–1921. Сто років боротьби”, яка стисло розкриває процеси становлення української нації і державотворення. Один банер присвячений історії державної символіки. У відмінній якості матеріали виставки є за посиланням:

<https://cutt.ly/GyTMQCH>.

У доробку Українського інституту національної пам'яті є також виставка, присвячена історії тризуба “Символ твоєї свободи. 100 років Державного герба України”, створена у співпраці з видавництвом «Родовід». Вона дає можливість простежити еволюцію державного символу від часів Русі до сьогодні, містить зображення Тризуба в інтерпретації Василя Кричевського, Георгія Нарбута, Павла Ковжуна Роберта Лісовського, Миколи Битинського, Ніла Хасевича, Святослава Гординського, Андрія Гречила, Івана Турецького, Олексія Кохана. Виставка доступна за посиланням:

<https://cutt.ly/AyTMTIW>.

КІНОЗУСТРІЧІ “20 КРОКІВ ДО МРІЇ”

Перегляд телевізійного серіалу “20 кроків до мрії”. Це цикл із 20 роликів від UA: Перший, присвячених історичним подіям і діям, важливим для становлення української держави, починаючи від часів Давньої Русі до відновлення незалежності у 1991 році. В серії 11 “Універсали Центральної Ради” коротко (5 хвилин) викладено головні етапи Української революції. Серіал створено 2011 року.

ВІДЕОУРОК “УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ”

Перегляд та обговорення однойменного художньо-документального двосерійного фільму (50 хвилин) про революційні події 1917–1918 років в Україні за спогадами Всеволода Петріва – на той час очільника полку імені Костя Гордієнка. Режисер – Іван Канівець. Випуск – 2012, 2013 роки.

Перегляд та обговорення відеоуроку від Українського інституту національної пам'яті “Українська революція 1917–1921 років. Як творилася держава”. Відео містить 3-хвилинний епізод, присвячений символіці періоду Української революції.

КВЕСТ “АРХІВНИЙ ЛАБІРИНТ”

Квест передбачає діяльність формату “закритої кімнати”. Учасники, щоб дістатися фінішу, мають дати правильні відповіді на запитання, котрі стосуються архівних документів. Зокрема, підбірки тогочасної газети “Нова рада”, яку можна переглянути за посиланням:

<https://cutt.ly/OyTMV5>.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

ГЕРБ

Слово “герб” (походить від німецького erbe – спадок) означає емблема, спадковий знак, поєднання фігур і предметів, що виражає історичні традиції власника. Державний герб – це символ, який презентує країну як суверенну незалежну державу. Він зображується на офіційних документах, печатках, грошових і знаках поштової оплати, службових посвідченнях, штампях, бланках державних установ. У світовій практиці немає суворої регламентації творення державних гербів. Практика їх оформлення спирається на національні традиції певної країни.

Чому тризуб? Він є нашим давнім символом. Його найдавніше зображення, віднайдене археологами, датується X століттям. Припускають, що це був магічний знак роду, оберіг. Відомо до 40 його тлумачень: тризубець, підсвічник-трикирій, сокіл, якір, житній колос, лук зі стрілою, триєдина жертва в ім'я перемоги життя над смертю. Є також гіпотеза, що це знак триєдності світу та поєднання символів поширених колись культів сонця і якоря.

У давній Русі тризуб був родовим знаком князівського роду Рюриковичів. Його численні зображення віднайдені на тогочасних монетах (срібляниках і златниках), печатках, посуді, надгробках, цеглі, актових печатках, персях-печатках, злитках-гривнах, зброї, спорядженні, товарних пломбах. Цей символ власності та влади переходив із покоління в покоління, видозмінюючись, аби кожен представник роду мав індивідуальну емблему (наприклад, попередники київського князя Володимира Святославича мали двозубці). Навершя у формі князівського знака було головним елементом давньоруських стягів. Особливо багато артефактів – за період князювання Володимира Святославовича (на київському престолі приблизно від 980 року). Тому тризуб і вважається знаком князя Володимира Великого.

Протягом багатьох століть на землях Русі було поширене зображення тризуба. Після занепаду роду Рюриковичів воно поступово витіснилося. Від XIV століття входять в ужиток територіальні знаки, наприклад у Києві – з архистратигом Михаїлом, Володимирі-Волинському – зі святим Георгієм, Луцьку – святим Миколаєм, Львові – левом.

Військо Запорозьке. У XIV столітті почали формуватися геральдичні національні системи. Власний герб створило і Військо Запорозьке – козак із мушкетом. Його зображували на військових печатках гетьманів і кошових отаманів у XVI – першій половині XVII століття. Від кінця XVII століття традиційний герб використовували і Городове, й Низове Військо Запорозьке, щоправда “низовики” додали ще зображення спису. Проте утвердженню власної геральдичної системи завадила повна ліквідація автономії гетьманщини.

Українська Народна Республіка. В українському діловодстві тризуб уперше зустрічається на печатці Генерального Секретаріату. Нею скріплювались урядові документи. Виготворення печатки ініціював Генеральний писар Павло Христюк. До розроблення долучив знавця старовини Миколу Біляшівського.

Із проголошенням Української Народної Республіки в листопаді 1917 року питання державного герба набуло особливої актуальності. Центральна Рада створила спеціальну підготовчу комісію, що об'єднала істориків, юристів, гербознавців і художників. Її очолив

Михайло Грушевський. Він вважав, що гербом України має стати золотий плуг на синьому тлі як "символ творчої мирної праці", навколо – історичні герби українських земель. Комісія розглянула кілька проектів, але обрала тризуб.

6 січня 1918 року тризуб із хрестом над середнім "зубом" у 8-кутній рамці з'явився на перших грошах, випущених Українською Народною Республікою. Автором тієї банкноти у 100 карбованців був художник-графік Георгій Нарбут.

Після проголошення 22 січня самостійності України, питання про офіційне затвердження державної символіки треба було вирішувати негайно. Але через війну з більшовиками оголошувати конкурс або проводити широке обговорення ескізів не могли. 7 лютого Центральною Радою востаннє засідала в Києві. Під наступом ворога вона перебралася до Житомира, звідти – до Сарн і нарешті – до Коростеня. Там 25 лютого на засіданні Малої Ради офіційно затвердила тризуб гербом Української Народної Республіки. Ухвалений закон не містив малюнків, а мав лише опис.

12 березня Михайло Грушевський доручив графікові й архітектору Василеві Кричевському розробити їх зображення. Через 10 днів 22 березня Мала Рада схвалила великий та малий

державні герби, а також велику й малу печатки УНР. Вибором тризуба тодішні українські політики підкреслили спадковість нової держави від давньої Русі. "Се оздоба питоменна, не запозичена, зв'язана з нашою тисячолітньою державною політичною і культурною історією", – зазначав Михайло Грушевський. Стилізований оливковий вінок навколо тризуба в обох гербах Кричевського символізував миролюбність Української Народної Республіки.

До слова, 2 квітня 1918 року міністр пошт і телеграфу Григорій Сидоренко видав наказ про негайне усунення всіма поштово-телеграфними установами УНР герба колишньої Російської імперії – двоголового орла, якщо такий ще десь залишився.

За часів Української Держави тризуб залишився в геральдичному вжитку. В офіційних описах кредитових білетів цей знак іменувався українським гербом. Тризуб без вінка зберігся й на печатках різних установ, військово-морському прапорі нового зразка й службових штандартах. 24 листопада 1918 року спеціальна комісія схвалила проекти герба та печатки, підготовлених Георгієм Нарбутом, але вони залишилися незатвердженими.

За часів Директорії гербом відновленої Української Народної Республіки служив тризуб без вінка. 21 січня 1919 року комісія у справах вироблення проекту герба УНР дійшла висновку, що соборна Україна має поєднати емблеми УНР і Західноукраїнської Народної Республіки, а також знак князя Володимира. Від 22 січня 1919 тризуб включили до крайового герба Західної області Української Народної Республіки.

У міжвоєнний період тризуб став символом боротьби українців за свободу. Його використовували Уряд УНР на еміграції та різні політичні організації. В тому числі на емблемі Організації українських націоналістів був тризуб із мечем на місці середнього зуба. Тризуб містився в символіці і мельниківської, і бандерівської гілок ОУН. В окремій постанові Других великих зборів ОУН (б) 4 квітня 1941 року йшлося: "Зовнішні форми, вживані в Організації, не були до цього часу узгіднені в однородний і в обов'язуючий спосіб. Вводиться в цьому напрямі деякі точніші устійнення й зміни відносно зовнішніх символів та організаційного привіту. Організацію обов'язує тільки загальнонаціональний Тризуб Володимира Великого у формі, введеної Центральною Радою...".

У зв'язку з проголошенням Акта відновлення Української Держави похідним групам видали інструкції "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" із зобов'язанням вивішувати тризуби, національні й організаційні прапори на всіх "видних місцях" (будівлях державних установ).

Символіка державності позначилася і в Українській повстанській армії: на елементах одягу, передусім головних уборах – мазепинках, петлюрівках, а також ременях. На них кріпили різного роду тризуби. Інколи на одностроях були нарукавні нашивки із тризубом. Отже за основу символіки УПА було взято тризуб.

У СРСР тризуб був заборонений. Для комуністичного режиму він лишався ознакою націоналізму.

У 1960–1980 роках КГБ неодноразово займається справами про використання націоналістичної символіки. Так, 30 грудня 1967-го синьо-жовтий прапор із тризубом ще й з написом "Ще не вмерла Україна, і слава і воля" – на будівлі Кіровського райвиконкому в Дніпропетровську (тепер – Дніпро); 23 квітня 1970 року – в телефонній кабінці в Чернівецькому університеті; 7 січня 1984 року – над поштовим відділенням села Демидового на Львівщині.

Після відновлення незалежності України 24 серпня 1991 року тризуб як малий державний герб затверджений 19 лютого 1992-го Постановою Верховної Ради України (разом із доданими зображеннями).

Конституція України 28 червня 1996 року закріпила цей символ нашої держави. Питання про великий герб відкладено на майбутнє.

ПРАПОР

Державний Прапор є одним із державних символів країни. Це стяг правильної геометричної (частіше прямокутної) форми із спеціальним забарвленням. Кольори прапора відбивають національні традиції, котрі ідентифікують певну територію протягом історичного періоду.

Утвердження синьо-жовтого поєднання як українських національних кольорів відбулося під час європейської "весни народів".

Такий прапор вперше замайорів у червні 1848 року на міській ратуші Львова. Відтоді полотнища в національних кольорах почали використовувати під час проведення Шевченківських та інших свят у Галичині, Буковині та Закарпатті.

На Наддніпрянщині це стало можливим після революції 1905–1907 років. Із падінням царизму ті барви були вже загальноновизнаним елементом української національної символіки. Тому 25 березня 1917 року під синьо-жовтими прапорами відбулася 25-тисячна маніфестація солдатів-українців і студентської молоді в Петрограді. 29 березня під час Свята свободи

СТАТТЯ 20 КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжого Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

Державний Гімн України – національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Столицею України є місто Київ.

у Києві українські солдати йшли окремою колоною під національними прапорами. *“Ціле море людських голів навкруги, – описує “Свято свободи” Сергій Єфремов. – І розгорнулася поруч безко- нечна стрічка людей, що безупинною лавою йшли і йшли протягом цілого дня. Мають корогви на вітрі, голосно лунають нечуті ще слова, гремить бадьора мелодія... Ось блакитно-жовті – сонце і небо – українські прапори. Ось червоні, як гаряча кров, робітницькі знамена. Ось біло-червона лава польських стягів і нечисленна сила інших”.*

31 березня учасники Українських зборів у Чернігові встановили український національний прапор і виконали гімн “Ще не вмерла Україна”. 1 квітня в Києві, з ініціативи Центральної Ради, відбулася понад 100-тисячна маніфестація. Люди прийшли з портретами Тараса Шевченка й у вишиванках. Тисячі солдат-українців кийвського гарнізону несли синьо-жовті знамена з напи- сами: “Вільна Україна”, “Вічна пам’ять борцям за волю”, “Війна до перемоги” тощо. У багатьох містах України (Харкові, Полтаві, Катеринославі) та за її межами відбулися подібні заходи під українськими прапорами.

18 травня 1917 року в Києві розпочав роботу перший Український військовий з’їзд, на який де- легатія з Петрограду передала синьо-жовтий прапор із гаслом на ньому: “Хай живе національ- но-територіальна автономія”.

Влітку 1917-го під цим прапором вирушав на фронт перший український підрозділ – полк імені гетьмана Богдана Хмельницького. Тоді ж частина кораблів Чорноморського флоту підняла українські прапори. Вперше це сталося на есмініці “Завидний”. Ініціював підняття прапора ке- рівник української ради корабля Іван Прокопович.

Офіційно стяг затвердили 27 січня 1918 року в Тимчасовому законі про флот УНР. *“Прапо- ром торговельного флоту визначалося “полотнище о двох – блакитному і жовтому кольорах”.* 29 квітня на есмінцях і лінкорах, що базувалися у Севастополі, були підняті українські пра- пори. Флагманський корабель “Георгій Побідоносець” подав сигнал про підняття стяга над українським Чорноморським флотом. До Києва та німецького штабу надіслано відповідні повідомлення. Зокрема, в телеграмі до столиці Української Держави зазначалося: *“Цього числа Севастопольська фортеця і флот, що перебувають у Севастополі, підняли українські пра- пори. Командування обійняв контр-адмірал Саблін”.* Незабаром німецьке командування від імені Центральної Ради надіслало відповідь на радіограму Сабліна, в якій прохали його, як командувача флотом, видати наказ про підняття українських прапорів в Керчі до 8-ої години 30 квітня.

Зауважимо, що коли прапор використовували стихійно, порядок його барв ще не був ustalений. Траплялися обидва варіанти розміщення смуг – як синьо-жовте, так і жовто-синє. Натомість у всіх ухвалених українськими урядами документах 1918 року затверджено саме синьо-жовте (синя або блакитна смуга верхня) поєднання кольорів.

За гетьмана Павла Скоропадського на блакитно-жовтій основі формувалися різні службові штандарти. 16 липня гетьман затвердив військовий прапор Української Держави. 13 листопа- да 1918 року Українська Національна Рада у Львові проголосила державним прапором Західноукраїнської Народної республіки синьо-жовтий стяг.

За УНР Директорії також використовувався прапор у синьо-жовтих барвах.

Після окупації України більшовиками за синьо-жовтий карали. 20 березня 1920 року ухвале- но крайовий синьо-жовтий прапор Підкарпатської Русі, яка увійшла до Чехословаччини. У 1934- му чехословацька влада заборонила використовувати його. Українство обурилося: *“Ми маємо свій прапор... Його історія сягає глибоко в минувшину нашого народу, аж на тисячу років назад... пра- пор уживав наш князь Лаборець, а потім Федір Корятович. ...По світовій війні народні ради русинів з огляду на історичні традиції проголосили синьо-жовті барви за барви підкарпатської Русі й нашого руського народу”.*

15 березня 1939 року Союз Карпатської України в Хусті затвердив синьо-жовтий прапор Кар- патської України.

Українська військова організація (УВО) та її наступниця Організація українських націоналістів (ОУН) використовували національний прапор. Скажімо, в листопаді 1928 року до 10-річчя Листо- падового чину у Львові над собором святого Юра українські активісти вивісили синьо-жовтий стяг із написом “УВО”. На початку 1930-х років з’явився гімн ОУН зі словами: “Під синьо-жовтим прапором свободи з’єднаєм весь великий нарід свій”.

У квітні 1941-го Другий великий збір ОУН (б) визнав синьо-жовтий прапор національним дер- жавним українським прапором. Улітку 1941-го національні та націоналістичні (червоно-чорні) стяги майоріли в селах під час проголошення Акта відновлення Української Держави.

Протягом ХХ століття синьо-жовтий пройшов шлях народного визнання й юридичного оформ- лення. Важливі події українського державотворення, боротьби за свободу країни, акції протесту та непокори відбувалися під національним стягом. За комуністичного тоталітарного режиму український прапор символізував спротив.

У другій половині ХХ століття були поодинокі спроби піднести український прапор. 1 травня 1966 року над будинком Київського інституту народного господарства у Києві (нині – Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана) замість червоного прапора зранку височів синьо-жовтий. Сміливці, студент вечірнього відділення наргоспу Георгій Моска- ленко та робітник Віктор Кукса, планували викликати резонанс – прапор мали побачити сту- денти і працівники заводу “Більшовик”, які зранку збиратимуться в колони на першотравневу демонстрацію. Через 9 місяців КГБ знайшов таки хлопців, вони отримали, відповідно, 3 та 2 роки таборів суворого режиму.

22 січня 1973-го в Чорткові на Тернопільщині Володимир Мармус із вісьмома товаришами виві- сив 4 національні прапори. 26 квітня 1989-го у Львові під українським прапором відбувся мітинг пам’яті жертв Чорнобильської трагедії, а 22 травня того ж року – Шевченківське свято в Києві. 23 березня 1990 року він з’явився над Тернопільською міськрадою; 3 квітня – над Львівською ратушею; 24 липня – урочисто піднятий над Київською міською радою.

4 вересня 1991 року, вже після проголошення незалежності України, національний си- ньо-жовтий прапор піднято над Верховною Радою України. 28 січня 1992 року Державний Прапор України затверджений Верховною Радою України. Це стяг із двох рівновеликих гори- зонтальних смуг синього і жовтого кольорів, із співвідношенням ширини до довжини 2:3. Державний Прапор як символ нашої країни є втіленням національної єдності, честі та гідності, традицій державотворення, історії та сьогодення.

ГІМН

Гімн у перекладі з грецької мови означає святкова пісня. Тепер вона є одним із символів країни й ідентифікує державу на міжнародних зібраннях, форумах, спортивних змаганнях.

Державним Гімном України є пісня “Ще не вмерла Україна” на слова Павла Чубинського і музику Михайла Вербицького. Цей твір став популярним в українському русі задовго до подій Української революції 1917–1921 років. Її, разом із “Заповітом” Тараса Шевченка, виконували як національний гімн на українських зібраннях.

До слова, деякий час автором “Ще не вмерла Україна” якраз і вважали Тараса Шевченка. Це через те, що 1863 року в четвертому номері львівського літературно-політичного ча- сопису “Мета” друкували поезії митця “Лічу в неволі”, “Мені однаково”, “Весело сонечко ховалось”, “Заповіт”, а серед них був і цей вірш.

Насправді ж майбутній гімн України створив український етнограф, громадський діяч, поет Павло Чубинський. Текст пісні він написав у 1862 році в Києві. Композиторові Михай- лові Вербицькому вірш припав до вподоби як патріотичним змістом, так і легкістю форми. Спочатку він представив пісню як солоспів і сам виконав її на зібранні гімназійної “Гро-

мади" в Перемишлі. А щоб усі громадівці могли співати цю пісню разом, то зробив із неї хорову композицію. Вперше майбутній гімн публічно було виконано 10 березня 1865 року в Перемишлі як заключний концертний номер перших у Галичині світських "вечерниць в пам'ять Тараса".

Символічно, що автором "Ще не вмерла Україна" був наддніпрянець, а музику написав галичанин. На Галичині вірш і став піснею-гімном. Це підкреслює соборність українських земель. Цікаво також, що на початку ХХ століття українські студенти у Львові як гімн сприймали "Не пора!" на слова Івана Франка і музику Дениса Січинського.

СТАТТЯ 1 ЗАКОНУ УКРАЇНИ "ПРО ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ"

«Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду».

Із початком Української революції гімн "Ще не вмерла Україна" набув особливої популярності. Його виконували на урочистих засіданнях і під час прийняття доленосних рішень (наприклад, проголошення незалежності Української Народної Республіки).

Слова і ноти друкували на тогочасних листівках, пісню записували на платівки. У кінці 1917-го слова пісні змінили на "Вже воскресла Україна...". 17 червня 1918 року американська газета "The New York Times" поінформувала про затвердження пісні "Ще не вмерла Україна" національним гімном України і навела переклад слів англійською.

Однак популярне західне видання дезінформувало читачів, адже у часи революції юридично гімн не було оформлено, бо тоді у законодавчих актах це не практикували.

Врешті, 15 січня 1992 року Верховною Радою України прийнята "Музична редакція" пісні "Ще не вмерла Україна". 6 березня 2003 року парламент ухвалив Закон "Про Державний Гімн України", в якому затвердив Державним Гімном пісню "Ще не вмерла України і слава, і воля" зі зміненою першою строфою. Тож Стаття 20 Конституції України набула завершеного вигляду. Національний Гімн на музику Михайла Вербицького отримав слова, віднині затверджені законом.

ГРИВНЯ

Гроші також є важливим атрибутом держави. Їх відсутність у 1917 році стала чи не найпершим серйозним викликом для Української Центральної Ради. Податки з України відправляли в Петроград, а вже звіти Тимчасовий уряд розподіляв їх для українських органів влади та громадських організацій. Ці транші "згори" перетворилися на знаряддя політичного тиску. Приміром, щоб викликати заворушення серед робітників "Арсеналу", достатньо було затримати їм зарплати.

Після проголошення УНР Центральна Рада ініціювала випуск національної валюти. Це питання стало ключовим на засіданнях українського парламенту й уряду. У листопаді-грудні ухвалили важливі рішення: перетворили Київську контору державного банку на Центральний банк України, замовили малюнок грошових знаків, ціну грошей позначили чотирма мовами, переговарили з видавцем Кульженком про використання його друкарні.

1 січня 1918 року Мала Рада ухвалила закон про випуск власних українських грошей. Та одиниця отримала назву "карбованець". Його вартість дорівнювала 17,424 долі щирого золота (1 доля = 0,044 г золота) і він поділявся на 200 "шагів". Усі особи й установи зобов'язувалися обмінювати українські гроші на російські і навпаки, без усякої вигоди для себе. За підробку українських грошей передбачалася кара: позбавлення громадянських прав і каторга. Утім, не вдалося уникнути зловживань і спекуляції.

Першою українською банкнотою стала купюра 100 карбованців, рік випуску на ній – 1917-й, але насправді в обіг вона ввійшла 5 січня 1918-го. Дизайн купюри розробив художник-графік Георгій Нарбут. Він прикрасив їх зображенням тризуба й оздобленнями в стилі українського бароко XVII–XVIII століть. Подібний орнамент часто траплявся на жіночих фартухах, через що у народі той грошовий знак назвали "горпинками". Напис "100 карбованців" на купюрі був виконаний чотирма мовами – українською, російською, польською та єврейською. Через стислі терміни друку та неухважність працівників друкарні вся серія грошей виявилася з перевернутим реверсом. Неякісний друк і неналежний захист банкнот призвели до розповсюдження фальшивок. Невдовзі випуск купюр припинився.

Як грошова одиниця України гривня була запроваджена 1 березня 1918 року законом Української Народної Республіки "Про грошову одиницю, карбування (биття) монети та друк державних кредитових білетів". Вона поділялася вже на 100 шагів і дорівнювала половині карбованця. Було надруковано знаки номіналом у 2, 10, 100, 500 і 1000, пізніше – 2000 гривень. Цікаво, що в обіг вони надійшли вже в часи Української Держави. Усі паперові платіжні засоби того періоду виготовляли в державній друкарні Берліна.

Формування системи українських грошових знаків завершилося 18 квітня 1918 року із ухваленням Центральною Радою закону "Про надання міністрові фінансів права випуску розмінних марок". Водночас розпочалася історія перших українських марок. Центральна Рада задумувала їх як поштові мініатюри. Але через нестачу дрібної розмінної монети в липні 1918 року марки стали вживати одночасно і як гроші. Папір для них використовували грубий, щоб не зношувався надто швидко.

1919-го Директорія оголосила про зміцнення золотого вмісту української валюти. Для цього почали збирати все золото та срібло для випуску металевих монет, переплавляти на дрібну монету мідні пам'ятники російським царям. На золотих гривнях планували зобразити бюст Тараса Шевченка, а на срібних – будинок Української Центральної Ради. Але монети із золотом так і не випустили через більшовицький наступ. Усього в 1917–1921 роках було випущено 27 грошових номіналів – у карбованцях, гривнях, шагах (марках – вартістю 10, 20, 30, 40 і 50 шагів). 12 із них друкували за проектами й ескізами Георгія Нарбута, в підготовці інших брали участь митці Микола Бойчук, Василь Кричевський та інші. Гривні мали водяні знаки.

У незалежній Україні гривню офіційно запровадили у вересні 1996 року.

ПЕРШИЙ КУРУЛТАЙ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО НАРОДУ

Буктрейлер

9 грудня 1917 року відкрився перший Курултай кримськотатарського народу. Ця подія знаменувала підйом кримськотатарського національного руху періоду Української революції Революції 1917–1921 років, засвідчила волю до самовизначення та державницькі прагнення кримських татар.

Учасники Першого курултаю кримських татар у Ханському палаці в Бахчисарі.
Грудень 1917 року

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- У грудні 1917 – січні 1918 року Крим зазнав збройної агресії більшовиків, метою котрих була ліквідація начебто буржуазних урядів народів колишньої Російської імперії. Національне державотворення кримських татар перервала більшовицька окупація.
- **Курултай** – традиційна для тюркських народів форма загальних представницьких зборів для вирішення важливих питань, аналог слов'янського віча.
- Традиція скликання загальнонаціональної асамблеї відродилася 26 червня 1991 року, коли з ініціативи Організації кримськотатарського національного руху в Сімферополі було відкрито Другий Курултай.
- Нині Курултай кримськотатарського народу – це національний з'їзд, найвищий повноважний представницький орган кримськотатарського народу, який періодично скликається для вирішення суттєвих питань суспільно-політичної, соціально-економічної, культурної та інших сфер життя кримських татар. Курултай визначає основні напрями та форми діяльності Меджлісу кримськотатарського народу – найвищого повноважного представницько-виконавчого органу кримських татар у період між сесіями Курултаю.
- Статус Меджлісу та Курултаю кримськотатарського народу підтверджено Постановою Верховної Ради України № 1140-VII від 20 березня 2014 року “Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави”.
- Остання позачергова сесія Курултаю відбулася 29 березня 2014 року в Бахчисарі. Подальша діяльність представницьких органів кримських татар в умовах окупації Російською Федерацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя виявилася неможливою. 26 квітня російський “верховний суд Криму” визнав Меджліс кримськотатарського народу екстремістською організацією і заборонив його діяльність на території РФ.

БУКТРЕЙЛЕР ЯК СПОСІБ ЗАОХОТИТИ ДО ЧИТАННЯ

Не секрет, що нині діти читають неохоче, особливо програмні твори. Психологи пояснюють це впливом інтерактивних технологій, зокрема комп'ютерних ігор, що сформували так зване "кліпове мислення". Ми ж переконані, з ІТ-технологіями боротися марно. Куди краще взяти їх на озброєння.

Запропонуйте учням, наприклад, таке творче завдання – створити буктрейлер, кліпову книжку. У кінотеатрі показують трейлери фільмів, які вийдуть у прокат. Так само і на книжки бувають відеоролики. Там у художній формі цікаво та насичено подається головна ідея твору. Втім "родзинка" буктрейлеру – інтрига. Тому його головне завдання – не так передати головний зміст, як викликати захоплення, зацікавлення, а відтак спонукати до прочитання твору.

Краще, аби буктрейлер тривав не більше трьох хвилин. Він може передавати емоції, асоціації до подій в книзі, але ніколи не відкриє її таємниці. Отже, буктрейлер – це свого роду реклама, що має привернути увагу до тексту через залучення візуальних засобів.

СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТУ

Створювати буктрейлер можна не лише на уроках літератури, а й історії, української та іноземної мови, інформатики, а також інтегрованому уроці. Доречно зайнятися цим і на гуртках історико-краєзнавчого напрямку. Підлітки зможуть відчути себе справжніми режисерами або й акторською групою. До того ж, такий спосіб опрацювання матеріалу мотивує не лише читання, а й прояв власного креативного потенціалу.

ІСТОРІЯ МЕТОДУ

Першими буктрейлерами можна вважати слайд-шоу з ілюстрацій з підписами або закадровими коментарями. Таким було перше відео, зняте до роману Джона Фарріса в 1986 році. 2003-го на книжковій ярмарці в Луїзіані вперше показали буктрейлер до десятого роману Крістін Фіхан "Темна симфонія". Це і стало початком активного розвитку жанру. В Україні він також набуває великої популярності.

КЛАСИФІКАЦІЯ

Буктрейлери можна класифікувати за:

- авторством (на власну книгу; твір іншого письменника);
- тематикою (класика; сучасна література);
- змістом: розповідні (репрезентують фабулу); атмосферні (передають основний настрій книги та очікувані читацькі емоції); концептуальні (трансляють ключові ідеї й загальну змістову спрямованість);

- способом візуального втілення тексту: ігрові (міні-фільм за книгою); неігрові (набір слайдів із цитатами, ілюстраціями, книжковими розворотами, тематичними малюнками, фотографіями тощо); анімаційні (мультфільм за книгою).

ЯК СТВОРИТИ?

1. Вибрати книгу для реклами. Мотивацій може бути безліч – вихід нового видання, просування книг-ювілярів, створення буктрейлерів до дат і подій, виставок. Пропонуємо, до прикладу, звернути увагу на тематичне видання "Наш Крим: неросійські історії українського півострова" (режим доступу: http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/nash_krym_2016.pdf).

2. Розробити сценарій (продумати сюжет і написати текст). Важливо закласти інтригу і вибудувати сюжет таким чином, щоб читачеві неодмінно захотілося дізнатися, що ж буде далі. А дізнатися можна, лише прочитавши книгу.

3. Підібрати картинки, відсканувати ілюстрації з книги, зняти власне відео або ж знайти відповідне в Інтернеті.

4. Записати озвучений текст, якщо це передбачено сценарієм. Для запису і редагування звуку використовуйте програму Sound Forge.

5. Для роботи з відео потрібно вибрати програму. Початківці використовують програму Windows Movie Maker. Ця програма є на всіх ПК, оскільки входить в пакет Microsoft Windows. Програма Movie Maker здатна брати і обробляти відеофайли з цифрової відеокамери, створювати із зображень слайд-шоу, додавати до відео заготовки, титри, звук, вирізати необхідні фрагменти і склеювати їх, створюючи при цьому ефектні переходи від фрагмента до фрагмента. Широко використовується для створення кліпів, відеопрезентацій та обробки аматорського відео.

6. Змонтувати відео: вирізати і склеїти кілька фрагментів, додати звукову доріжку, змінити розмір відео, накласти ефекти, переходи.

7. Тепер буктрейлер можна рекламувати в Інтернеті, блогах, на форумах, у соціальних мережах.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Кримські татари втратили власну державність у 1783 році, коли територію Кримського ханства анексувала Російська імперія. Більш ніж столітній період російського панування в Криму вкрай негативно відбився на всіх аспектах життя корінного народу. Позбавлені самоврядування, переслідувані як потенційно нелояльні піддані, кримські татари масово емігрували до земель, що лишалися під владою Османської імперії. На початку ХХ століття кримські татари вже склали меншість населення півострова.

Революційні потрясіння початку 1917 року позначилися на національному житті кримських татар. Від культурницького становлення вони перейшли до політичного націєтворення.

25 березня 1917 року відбувся Всекримський мусульманський з'їзд. На ньому створили Тимчасовий Кримсько-мусульманський виконавчий комітет (Мусвиконком). Його найголовнішими завданнями були підготовка виборів до Установчих зборів у Криму, духовна й освітня реформи. Очолив Мусвиконком Номан Челебіджіхан. Тоді ж його вперше в історії прямим демократичним голосуванням обрали муфтієм мусульман Криму – головою Духовного управління.

Мусвиконком утворив у всіх повітових містах мусульманські комітети, а в селах – уповноважених осіб і сільські комітети. Фактично впродовж кількох місяців вибудував вертикаль влади. Російський Тимчасовий уряд був вимушений визнати Мусвиконком як орган національно-культурної автономії кримських татар.

З'їзд поневоленних народів. Якщо спочатку кримськотатарські політики домагалися національно-культурної автономії у складі демократичної Росії, то вже в липні 1917 року в партії “Міллі Фірка” зазвучала ідея автономії Криму і відновлення незалежної держави, що існувала на півострові три з половиною століття.

21–28 вересня кримськотатарська делегація на чолі з Номаном Челебіджіханом брала участь у З'їзді поневоленних народів, що відбувся в Києві. Там прийняли рішення про створення в Криму національно-персональної автономії. У резолюції з'їзду зазначалося: *“Кожен з народів, що населяють Росію, має право на національно-персональну автономію... Обсяг керування, а також певні форми внутрішньої організації визначаються Національними Установчими Зборами певного народу, скликаними на основі вселюдного, рівного, безпосереднього, таємного, пропорційного і без різниці статі голосування”*. Право вирішення долі Криму належало винятково мешканцям півострова.

Під впливом українського автономістського руху було скликано Курултай для визначення майбутнього Криму. До участі в ньому обрано 76 депутатів, із них четверо – жінки.

Перший Курултай. Засідання першого Курултаю кримських татар розпочалося 9 грудня 1917-го в Залі суду Ханського палацу в Бахчисараї.

“Шановні делегати! Після півтора століття російського пригноблення наша політична історія сьогодні починається знову. Кримський Меджліс зібрався сьогодні в цій великій залі для оновлення татарських національних традицій, що були зруйновані російською тиранією. Сьогодні татарська нація народжується знову. Глибокі рани, нанесені татарському суспільному життю російським абсолютизмом, пригнобленням і тиранією до ХХ століття, продовжують кровоточити.

Під священним прапором революції, яка почалася 27 лютого 1917 року, щоб дати рівність людям, нове життя народам, а Росії – справедливість, вся [наша] нація декларує право на самоврядування”, – з такою промовою звернувся до делегатів 33-річний Номан Челебіджіхан.

Курултай засідав 18 днів. Розглядали важливі питання державного устрою: створення органів законодавчої та виконавчої влади, відносини кримських татар з іншими народами тощо. В останній день засідання 26 грудня ухвалили “Кримськотатарські основні закони” – першу Конституцію Криму. На реалізацію права кримськотатарського народу на національне самовизначення і самоврядування задекларували намір створити Кримську Народну Республіку. Закріпили й демократичні засади державного ладу – загальне виборче право, скасування звань і станових привілеїв, рівноправ'я чоловіків і жінок, обрання парламенту на вільних, прямих, рівних виборах таємним голосуванням.

Термінологічні зауваги

1. Прикметник кримськотатарський пишеться разом, а не через дефіс: це правильно граматично та історично коректно.
2. Киримли або кримли – самоназва кримськотатарського народу; українською – кримці. Натомість кримчаки – це назва окремого етносу, корінного народу України, який проживає в Криму. Кримчани – всі мешканці Криму незалежно від національності.
3. Вживати поняття “татари” на означення кримських татар некоректно. Хоча така назва зустрічається у старих джерелах, але наразі це архаїзм. Татари (казанські татари) – це інший тюркський народ із відмінною територією розселення, мовою, культурою.

Директорія. Курултай сформував національний уряд – Директорію в складі п'яти директорів (міністрів) під керівництвом Номана Челебіджіхана, який також очолив управління юстиції. Директорію одразу визнала Центральна Рада, натомість Директорія засудила агресію радянської Росії проти УНР.

Більшовицька окупація. Тим часом 16 грудня в Севастополі утворився більшовицький тимчасовий Військово-революційний комітет. Відтоді в Криму формально існували три політичні центри: Рада народних представників (РНП), що перейняла владу у комісара Тимчасового уряду, Директорія Кримської Народної Республіки та Військово-революційний комітет (ВРК).

19 грудня Директорія та Рада народних представників створили об'єднаний Кримський штаб для оборони півострова від більшовиків. У його розпорядженні були два кінні й один піхотний кримськотатарські полки, а також українські та російські загони загальною кількістю майже дві тисячі осіб. Упродовж січня вони билися проти загонів більшовиків та анархістів, які були краще озброєніми і набагато переважали чисельно. Номан Челебіджіхан намагався домовитися з більшовиками про припинення бойових дій, але був заарештований і страчений.

Наприкінці січня 1918 року більшовики захопили весь Крим, 22 січня – оголосили про розпуск Курултаю і РНП. Розпочався терор і погроми татарських селищ. Таким чином, національне державотворення кримських татар було перервано, але того часу вистачило, аби кримськотатарський народ став суб'єктом історії.

100 років боротьби. Традиція скликання загальнонаціональної асамблеї була відроджена 26 червня 1991 року – з ініціативи Організації кримськотатарського національного руху в Сімферополі відкрився другий Курултай.

Статус Курултаю і Меджлісу кримськотатарського народу підтверджено Постановою Верховної Ради України № 1140-VII від 20 березня 2014 року “Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави”.

ДОДАТОК 1

Номан Челебіджіхан

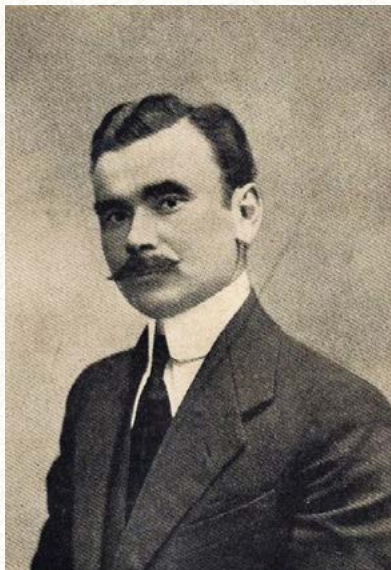
Номан Челебіджіхан – лідер кримськотатарського руху, автор гімну “Я присягнувся!”, засновник партії “Міллі Фірка”, позбавив жінок обов’язку носити чадру, перший муфтії мусульман Криму, Литви, Польщі та Білорусі, співорганізатор першого Курултаю, голова кримськотатарської Директорії.

Народився 1885 року (точна дата невідома) в селі Біюк-Сунак поблизу Джанкою в родині землевласника Ібраїма Челебі. До речі, челебі – це титул, що надавався людям освіченим та авторитетним, згодом слово ставало частиною імені. В університеті Стамбула Номан одержав вищу юридичну і богословську освіту. Заснував там студентські організації: Асоціацію молодих татарських письменників, Товариство кримськотатарської учнівської молоді, революційну організацію «Vatan» (“Батьківщина”).

Після завершення навчання повернувся до Криму. У 1912 році певний час мешкав у Бахчисараї у легендарного кримськотатарського просвітника Ісмаїла Гаспринського.

Від 1913-го опановував право в Петербурзі. Під час лютневих подій 1917-го перебрався до Криму. На Всекримському мусульманському з’їзді його обрали головою Мусвиконку та муфтієм мусульман Криму. Завдяки йому у Сімферополі відкрито жіночу гімназію та технікум, у Бахчисараї – Педагогічний інститут імені Ісмаїла Гаспринського, Національний кримськотатарський музей у Ханському палаці, Національний художній технікум, короткострокові курси підвищення кваліфікації вчителів, налагоджено друк кількох кримськотатарських газет. Улітку 1917 року заснував партію “Міллі Фірка” (від арабського “Народна партія”), яка під його керівництвом перетворилася на впливову силу. Займався створенням військових формувань, зокрема 1-го кримськотатарського батальйону.

13 січня 1918-го червоногвардійці захопили Сімферополь, а наступного дня заарештували Номана Челебіджіхана. Його перевезли до Севастополя, де тримали у в’язниці. 23 лютого стратили. Тіло разом із іншими закатованими викинули в море.

ДОДАТОК 2

Джафер Сейдамет

Він був товаришем (заступником) Номана Челебіджіхана у справі національного відродження кримськотатарського народу, співорганізатор партії “Міллі Фірка”, Курултаю, Директорії Кримської Народної Республіки.

Народився в Кизилташ у Криму в селянській родині. Закінчив юридичні факультети Стамбула, Парижа та Санкт-Петербурга. У 1910 році виїхав до Парижа, аби уникнути арешту за книгу “Пригнічений татарський народ”. Під час Першої світової війни у званні прапорщика потрапив на фронт. Після Лютневої революції оселився в Сімферополі, увійшов до складу Мусвиконкому. Став співорганізатором партії “Міллі Фірка”. Брав участь у З’їзді поневоленіх народів, скликаному у

Києві Українською Центральною Радою. Один із ініціаторів Курултаю кримськотатарського народу. Обраний до складу Директорії – став директором зовнішніх і військових справ. Утворив Кримський революційний штаб, який керував діями татарських військових частин. На початку 1918 року організував відсіч наступу на Сімферополь севастопольських моряків. У січні 1918 року – голова кримського уряду. Після захоплення більшовиками Сімферополя виїхав до Стамбула. Повернувшись у травні, зайняв посаду міністра закордонних справ. Від листопада 1918 року на еміграції в Туреччині, де користувався величезним авторитетом у кримськотатарській діаспорі. Будучи юристом, викривав злочини більшовицького режиму перед світом. Автор багатьох художніх і публіцистичних творів. Помер у 1960 році в Стамбулі.

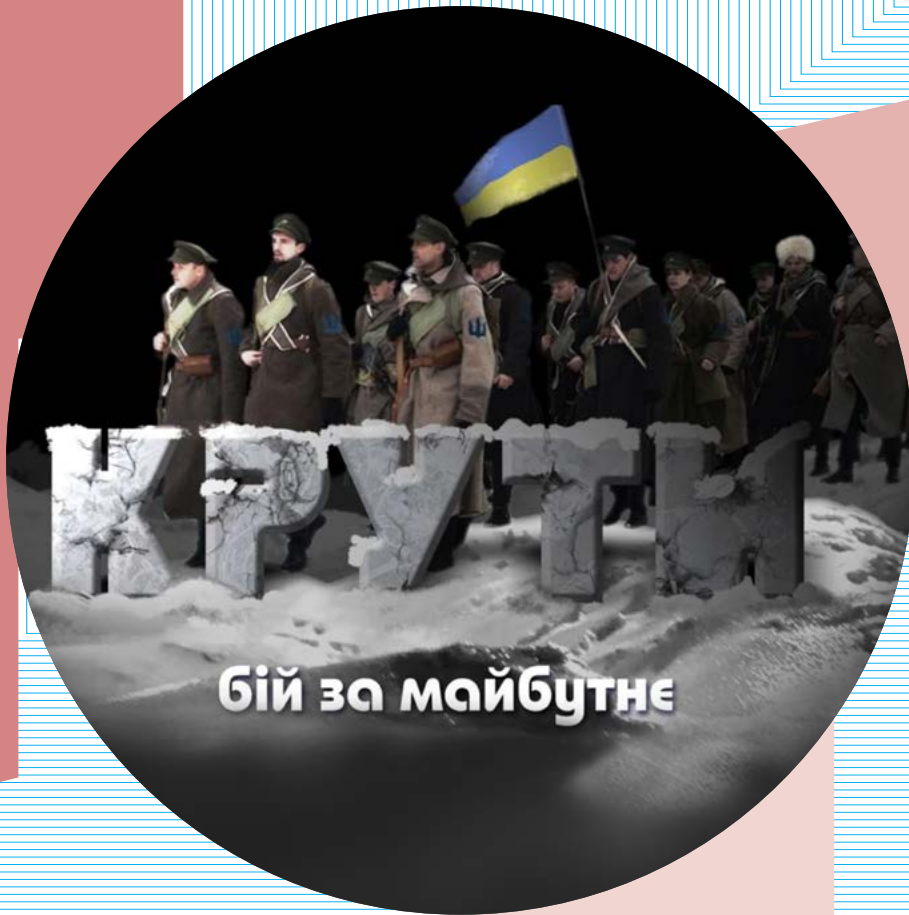

БІЙ ПІД КРУТАМИ

Школа журналістики “Перші кіборги”: радіочитання, журналістське розслідування

29 січня 1918 року відбувся бій під Крутами, який став для Українського народу символом героїзму та самопожертви молодого покоління в боротьбі за незалежність.

Завдяки звитязі та сміливості українських вояків ворожий наступ більшовиків на Київ було зупинено на кілька днів, поки тривали переговори між Українською Народною Республікою і країнами Четверного союзу. Важливо було, аби на той момент українська столиця перебувала під контролем Центральної Ради. 9 лютого 1918 року Брестський мирний договір підписали. Він означав визнання самостійної Української Народної Республіки суб'єктом міжнародних відносин.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- **Бій під Крутами – переможний бій за майбутнє.** Це була перемога духу українських добровольців. Тоді патріотична молодь зупинила російсько-більшовицьких окупантів на підступах до Києва на кілька днів, що дало змогу здобути дипломатичне визнання молодій Українській державі від країн Четверного союзу.
- **Незалежність Української Народної Республіки** довелося захищати від російської військової агресії; ворогові протистояли молоді добровольці. Вони стримали наступ більшовиків на Київ і засвідчили: державність без армії неможлива.
- Сміливість і жертвність учасників бою зробила їх прикладом для майбутніх поколінь захисників України. **З ними порівнюють захисників Донецького аеропорту** в теперішній російсько-українській війні. Тому Героїв Крут називають першими кіборгами.
- **Сьогодні захист територіальної цілісності** України є обов'язком її громадян, продовженням боротьби попередніх поколінь за соборність.
- **Крути в регіональному вимірі засвідчують нашу соборність.** Адже як ті, хто у 1918 році стали на захист України, так і ті, хто сьогодні вшановує їхню пам'ять, походять з різних куточків України.
- **Крути – не лише знакова віха в історії українського війська, це й культурологічний феномен,** адже бій українських добровольців знайшов широке відображення в поезії, прозі, живопису, музиці і народній творчості у різний час: у період Української революції, на еміграції, а також у незалежній Україні. Тема героїчного чину крутянців надихала Павла Тичину, Олексу Стефановича, Богдана-Ігоря Антонича, Леоніда Перфецького, Євгена Маланюка, Марка Боеслава та багатьох інших митців. Вона продовжує надихати і сьогодні, адже Крути є перемогою духу і сили волі над страхом і рабством.

ШКОЛА ЖУРНАЛІСТИКИ “ПЕРШІ КІБОРГИ”: РАДІОЧИТАННЯ, ЖУРНАЛІСТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

Щоб учні краще опанували цю тему та з цікавістю мандрували звичайним минулим України, пропонуємо цикл інтерактивних розробок із медіаграмотності.

Медіаграмотність – це сукупність знань, навичок і вмінь аналізувати, критично оцінювати і створювати повідомлення різних жанрів і стилів, розуміти принципи роботи медіа.

Зокрема, можна провести радіочитання за спогадами крутянців, журналістське розслідування з розвінчання міфів про цю подію.

РАДІОЧИТАННЯ “СПОГАДИ КРУТЯНЦІВ”

! “На оборону надзвичайно важливого залізничного вузла [Ворожба–Бахмач] командуючий військами отаман Юрій Капкан вислав Першу імені гетьмана Богдана Хмельницького Юнацьку військову школу. <...>

25-го січня 1918 року дістав я повідомлення, що до мене вислано з Києва студентську сотню. Справа військової підготовки цієї сотні була мені добре znana, бо в ній був мій брат з третього курсу медицини Університету святого Володимира. Від нього я довідався, що науку провадилось там сім днів, уміють вже стріляти та що в Києві – ціле пекло. <...>

Студентська сотня в числі 115–130 людей прибула на станцію Крути 27-го січня 1918 року о четвертій годині ранку.

Командирові студентської сотні дав я відтинок, найменше загрожений зі сторони противника. Вчасним ранком червоні розпочали свій наступ в зімкнутих колонах. Це виглядало так, ніби вони йшли на парад. Рельєф місцевості маскував, і нас могли виявити щойно на віддалі пострілу. <...>

В ніч з 26 на 27 січня я мав розмову по прямому дроту з Муравйовим. Його вимога у формі наказу звучала так:

“Прігатовіться к встрече пабеданоснай краснай армії, прігатовіть абєд. Заблужденія юнкероф пращюа, а афіцєроф всьоравно расстреляю”.

Я відповів, що до зустрічі все готове.

Передні частини червоних, ідучи в зімкнених колонах, очевидно, були певні нашої втечі. Зі станційної служби по апарату на їхні виклики ніхто їм не відповідав. Тільки-но червоні зблизились на віддалі пострілу, ми їх привітали сильним огнем чотирьох сотень і шістнадцяти кулеметів. Щойно під прямими пострілами переходили вони до розстрілень, з великими втратами у своїх рядах. Наступні відділи вже з потягу творили бойовий лад. Таким чином, більшовики зайняли по фронту лінію до п’яти кілометрів, маючи за собою безупинно надслані свіжі резерви і прихильно наставлене населення.

А ми... 500 молодих вояків і 20 старшин. Одні вояки місячними боями перемучені, інші – військово невивчені. Розтягнені по лінії фронту до трьох кілометрів, ми, в обороні зарання нашої державності, вступили в нерівний бій. <...>

Я дістав повідомлення, що командир Студентської сотні ранений. Цю страту болюче відчувалося, бо заступника його не було на місці. Та про це я довідався дещо пізніше. Вільних же

старшин у мене вже не було, бо половина вибула зі строю. ...По двох годинах наше оточення розпочалося дуже солідно. Наша гармата не могла протидіяти маневрові червоних.

Тоді я вжив резерв. Введення в бій резерву, нашої останньої сотні, передішало, як ще довго можна боронити наші позиції. У багато разів переважаюча сила ворога прискорювала нам вирок і тільки слабкий темп його наступу дав можливість дотягти до дев’ятої години вечора, коли настала темна ніч. <...>

По Студентській сотні виводив я з бою сотні юнаків у такому порядку: друга, третя і четверта. Перша сотня, яка була у резерві, вступила в бій по годині другій, здержувала противника, що намагався нас оточити, аж до повної темряви. Після чого рештки резерву відступили цілком з поля бою і прилучилися до школи.

По перегляді після бою <...> не було виявлено також цілої чоти Студентської сотні – до 30 людей. Вислав я розвідку, затримав ешелон – та все було даремно. Про долю брата і його товаришів довідався я вже багато пізніше. Виявилось, що вони відступаючи, очевидно, для скорочення дороги, пішли на світло на Крути, а там зі сходу надійшли більшовики. Невдовзі розігралася кривава драма... Їх не розстрілювали, а кололи багнетами, що я ствердив уже в Києві, при похороні. <...>

Незабаром на станції Бровари я здав уже релятивний звіт Симонові Петлюрі в присутності його начальника штабу сотника Олександра Удовиченка. Замість відпочинку ми змушені були вже не боронити доступів до Києва, а йти його брати, бо там повстали добре озброєні місцеві більшовики.

Так закінчився бій під Крутами... Бойовий наказ наша молодь виконала, а пам’ять полеглих оповита ореолом слави, стала зразком для майбутніх поколінь”.

**Сотник Армії УНР Аверкій Гончаренко.
“Бюлетень Союзу бувших українських вояків у Канаді”.
Торонто, 1962, ч. 10, січень–березень**

! “Україну проголошено самостійною державою. Найвищий ідеал був досягнутий, але разом з тим настав новий іспит для цілої нації – удержання цієї самостійності. Чорною гадюкою пронеслася вістка про похід Муравйова, що “ніс на вістрях багнетів свободу північного брата”.

...Уряд кинув клич до всіх, у кого ще жевріла в серцях надія... Видано відозви, до слухачів Народного університету, другої гімназії і взагалі до українського елементу київських шкіл стати зі зброєю на захист українських інтересів.

І молодь одразу на цей поклик зголосилася боронити батьківщину. ...Без вагання покинула родини, залишила стіни рідної almae matris. Ряди вільного козацтва зародилися від молоді. Народний університет закладає в себе Курінь студентів Січових Стрільців під проводом сотника Тимченка. В цей курінь багато записується учнів другої ім. Кирило-Мефодіївського братства гімназії (так, наприклад, 7 і 8 класу майже всі учні), записуються студенти Володимирського університету, учні гідротехнічної школи, київської військової, тоді вже українізованої лікарської школи.

...Тільки на кілька днів перед від’їздом куреня на фронт приділено для муштрових вправ старшини Богданівського полку, але за такий короткий час не багато їх навчили. ...Наслідком такої бойової підготовки було те, що багато козаків не вмели навіть добре стріляти, не знали, як розібрати засуву рушниці. З більш здатних і обізнаних з військовими вправами зорганізовано кулеметну команду, але без кулеметів.

Серед такого безпуття в неділю 27 січня 1918 р. курінь Січових Стрільців одержав від командного складу І Гершої військової школи, з котрою він йшов у контакт, наказ виступати в похід.

Почалася страшenna метушня.

Бунчужні кинулись видавати старі шинелі, штани, черевики без обмоток. Так одягнуті та озброєні старими, почищеними “трюхлінейками” вирушили в похід тільки на другий день – 28 січня.

З войовничим видом виступили з касарень і сіли в поїзд. Українська пісня лунала серед вагонів. Нарешті вночі об одинадцятій годині ешелони виїхали з Києва і поїхали в напрямку на Бахмач–Конотоп. ...О четвертій годині ранку приїхали на станцію Крути.

...Тільки самопосвята й легендарна енергія людей може робити такі дива, як ця горстка людей, що з чотирма кіньми, однією гарматою та двома кулеметами стримувала до цього часу переважаючі авангарди ворога”.

Борис Монкевич.
“Поступ”. Львів. 1929 рік

“Наступив роковий день бою. Зранку більша частина українського війська зайняла лінію окопів, близько двадцяти чоловік залишено на станції, як прикриття. Праворуч від залізничного тору лягли юнаки, ліворуч – студентська сотня. На самому ж торі стояла на платформі з паротягом єдина українська гармата і коло неї невтомний Лощенко, який взяв на допомогу студента. Коло десятої рано з’явилися ворожі групи, більшовицька артилерія почала обстріл. Він був досить інтенсивний, але невдалий. Натомість Лощенко стріляв досить влучно. Добре відстрілювались юнаки. Гірше було із студентською сотнею. Багато не вміло стріляти, велику кількість набоїв швидко вистріляно і послано на станцію за набоями. Але виявилось, що на станції вже штабу не було.

...Більшовики наступали все ближче... Командування юнаків передало по лаві наказ відступати, але десь по дорозі наказ переплутано, і студентська сотня почула, що треба наступати. В той час, коли праве крило розпочало відступ, ліве рушило вперед. Можна собі уявити, що ворог скористався з оголення правого крила і зайшов у тил студентській сотні. Було смертельно поранено сотника Омельченка, і це збільшило загальне безладдя. Студенти почали відступ. Ті, що були на крайньому лівому крилі, відступили, минаючи станцію, вже зайняту ворогом, і добралися до свого ешелону за пару кілометрів від станції. Інша частина була оточена. ...Кілька з них закололи багнетами, більшість попала до полону.

...Решта відступала в напрямі на Київ. Відступ тягнувся досить довго, по дорозі нищено залізничний тор, зривано мости. Найдовше затримались у Дарниці під Києвом. Коли стало ясно, що більше двохсот юнаків і студентів не в силах зупинити наступу кількатисячного ворога, що з півночі і сходу наближався до Києва, комендант юнаків, який перебрав команду також над студентською сотнею, наказав усім розійтися...

...Трупи розстріляних під Крутами більшовики кинули просто до ями, але, після відходу останніх селяни поховали їх за християнським звичаєм і на могилі поставили хрест. Пізніше, коли українці вернулися до Києва, тіла замучених викопали і привезли до Києва. 18 березня прибула з Крут сумна валка. Тяжко було між тими мерцями віднайти рідних, друзів, знайомих... А на слідуєчий день потягнувся з двірця сумний поїзд. Лише за кількома трунами не було нікого, крім товаришів по шкільній лаві і зброї. Це були гімназисти-галичани, які своєю кров’ю принесли жертву на вівтар української соборності”.

Ігор Лоський.
“Поступ”. Львів. 1929 рік

ЖУРНАЛІСТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ “У ПОШУКАХ ПРАВДИ ПРО КРУТИ”

Це найскладніший жанр у журналістиці. Адже розслідувати означає всебічно розглянути, вивчити факти, події, явища, провести дослідження обставин і наслідків. Тобто журналістське розслідування має дати відповіді на запитання “Хто насправді є головною дійовою особою події? Що саме відбулося? В якому точно місці це сталося? Чим саме займалися учасники цієї події? Що спричинило подію? Чому це могло статися? Як закінчилося?”

Здійснюється за допомогою методів спостереження, опитування, вивчення документів, порівняльного аналізу, узагальнення, синтезу, індукції, дедукції, абстрагування.

АЛГОРИТМ РОЗСЛІДУВАННЯ:

- Обрати тему, оцінити її соціальну значущість.
- Сформулювати гіпотезу розслідування – припущення, версію, твердження, яке журналіст доводить або спростовує.
- Скласти список питань, відповіді на які допоможуть довести або спростувати гіпотезу. Що детальнішим буде список ключових питань, то ясніше стане інформаційна картина після збору даних. Спочатку прості: Хто? Що? Як? Де? Коли? Скільки? В якій послідовності? Далі – оціночні й інтерпретаційні питання: Чому? Кому це вигідно? Хто/що за цим стоїть? Які причини? Які наслідки?
- Головне правило журналістського розслідування – спиратися на достовірні відомості, отримані від надійних джерел. Для цього складіть список потенційних джерел інформації, з’ясуйте, чи є у вас доступ до них. Основні джерела інформації: документи – офіційні й неофіційні, організації, які зберігають і розпоряджаються офіційними документами; ресурси мережі, архіви, бази даних і ЗМІ, які часто містять потрібну відкриту інформацію; люди, які є носіями інформації або документів, вони можуть відповісти на оціночні питання, пояснити обставини.
- Систематизація даних: реконструкція процесу або події (дає змогу показати подію в деталях; відновлення хронології (для виявлення “нестиковки” або закономірності в розвитку подій; картографування даних, прив’язка інформації до географічного простору для з’ясування “осередків” проблеми.
- Візуалізація даних: підбір ілюстрацій, графіків, мультимедійних додатків.
- Публікація розслідування.
- Зберігання матеріалу у власному архіві. Це важливо на випадок судового розгляду і для можливого повернення до теми. Пам’ятайте: у журналіста є дві цінності – його джерела й архіви. Тому намагайтеся дістати якомога більше документів і нічого не викидайте. Записуйте кожне інтерв’ю і підшивайте замітки. Оберігайте і час від часу повертайтеся до “старих джерел”.

Звертаючись до цієї пам'ятки, учні зможуть самостійно з'ясувати подробиці бою під Крутами та довідатися про долі крутянців. Пропонуємо перелік міфів, на яких базуватимуться журналістські розслідування. Вчитель може подати їх як твердження, котрі школярі, користуючись історичною довідкою і запропонованою методикою, спростують або підтвердять:

1. 300 беззбройних юнаків-спартанців кинули проти тисяч більшовиків.
2. Бій під станцією Крути – єдина на той час оборона Києва.
3. Студенти і гімназисти, демонструючи героїзм і хоробрість, винесли основний тягар бою.
4. Старшини без попередження залишили військо віч-на-віч із ворогом.
5. У бою під Крутами загинули всі учасники – беззбройні студенти.
6. Місця поховань учасників битви є на всій території України.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Напередодні бою. 7 січня 1918 року більшовики оголосили загальний наступ на Україну. На середину січня 1918-го вони встановили контроль майже на всьому Лівобережжі та просувалися на Київ. За таких умов 22 січня 1918 року Українська Центральна Рада IV Універсалом проголосила незалежність Української Народної Республіки.

Більшовицькі сили наступали на Київ з двох напрямів - з Полтавщини просувався загін під командуванням Михайла Муравйова, а з Чернігівщини 1-й Мінський революційний загін на чолі з Рейнгольдом Берзіним. Вважаючи полтавський напрямок найбільш загрозливим, українське командування спрямувало туди найбільш боєздатні частини, зокрема, Січових стрільців та Гайдамацький кіш Слобідської України.

Всупереч розрахункам, основні сили загону Муравйова вирушили на з'єднання з Мінським революційним загonom. 28 січня вони заволоділи ключовим пунктом української оборони на Чернігівщині – станцією Бахмач. Здавалося, більше нічого не завадить більшовицькому наступу на Київ. На підступах до столиці Муравйов закликав: *“Наше бойове завдання – взяти Київ... Жаліти київських мешканців нема чого, вони терпіли гайдамаків – нехай знають нас і одержать відплату. Жодного жалю до них! Кров'ю заплатять вони нам. Якщо треба, то каменя на камені не залишимо”*.

Проте вже наступного дня на станції Крути їхній наступ зупинили українські частини, до яких підійшло підкріплення – курсанти Київської юнацької військової школи імені Богда-

на Хмельницького сотника Аверкія Гончаренка та добровольці Помічного студентського куреня Січових стрільців (18–20-річні юнаки з Університету святого Володимира, Українського народного університету, Київської гімназії Кирила та Мефодія). До курсантів юнацької школи, студентів і гімназистів приєдналося ще десь 80 добровольців із підрозділів Вільного козацтва з Ніжина.

Перші кіборги. 29 січня 1918 року в Крутах перебувало до 520 українських вояків, юнаків і студентів, озброєних 16 кулеметами та однією гарматою на залізничній платформі. У росіян була десятикратна перевага в живій силі, мали бронепотяг та артилерію.

Військами УНР під Крутами командував Аверкій Гончаренко. Завдяки вигідній позиції і героїзму бійців українцям вдалося завдати росіянам значних втрат і стримати наступ до темряви. Потім під тиском ворога організовано відступили до ешелонів на станції неподалік і вирушили в бік Києва, руйнуючи за собою залізничні колії. Але одна студентська чота – 27 хлопців, заблукавши у темряві, повернулися до станції Крути, яка на той час уже була зайнята більшовиками. Вони потрапили в полон. Хлопців катували, а потім стратили. Згодом майже всіх героїв поховали на Аскольдовій могилі у Києві.

Українців під Крутами загинуло, за різними оцінками, 70–100 осіб. На сьогодні відомі прізвища 20 з них. Це студенти Народного університету Олександр Шерстюк, Ісидор Пурик, Борозенко-Конончук, Головащук, Чижов, Сірик, Омельченко (сотник); студенти Київського університету святого Володимира Олександр Попович, Володимир Шульгин, Микола Лизогуб, Божко-Божинський, Дмитренко, Андріїв; гімназисти 2-ї Кирило-Мефодіївської гімназії Андрій Соколовський, Євген Тернавський, Володимир Гнаткевич, Григорій Піпський, Іван Сорокевич, Павло Кольченко (прапорщик), Микола Ганкевич.

Втрати більшовицьких військ сягали 300 вояків.

Брестський мирний договір. Затримавши ворога на чотири дні, українські війська дали змогу укласти Брестський мир між урядом Української Народної Республіки і державами Четверного союзу 9 лютого 1918 року. Це договір визначав:

- визнання Четверним союзом самостійної Української Народної Республіки суб'єктом міжнародних відносин;
- перехід Холмщини та Підляшшя до складу України; Східна Галичина та Буковина мали бути виділені в окремий коронний край Австро-Угорщини;
- кордон із Польщею мав бути визначений комісією “на основі етнографічних відносин і бажань людности”;
- відмову сторін від взаємних претензій на відшкодування збитків, спричинених війною;
- обмін військовополоненими та встановлення дипломатичних відносин;
- постачання УНР іншій стороні до 31 липня 1918 року 60 мільйонів пудів хліба, 2750 тисяч пудів м'яса, іншу сільгосппродукцію та промислову сировину;

Тим часом 4 лютого 1918 року більшовицькі війська Михайла Муравйова підійшли до Києва. Під гуркіт гармат Центральна Рада приймала найрадикальніші закони – про ліквідацію права власності на землю та демобілізацію.

Через два дні почався масований артилерійський обстріл, ще через 3 дні муравйовці ввірвалися в місто. Розгорнулося мародерство і вуличне полювання на українських чиновників, офіцерів, усіх “підозрілих”. Жертвами стали від 3 до 6 тисяч киян.

У квітні того ж року завдяки підтримці німецьких та австро-угорських війська українці звільнили від більшовиків майже всю Україну. Отже, бій під Крутами став боєм за майбутнє України.

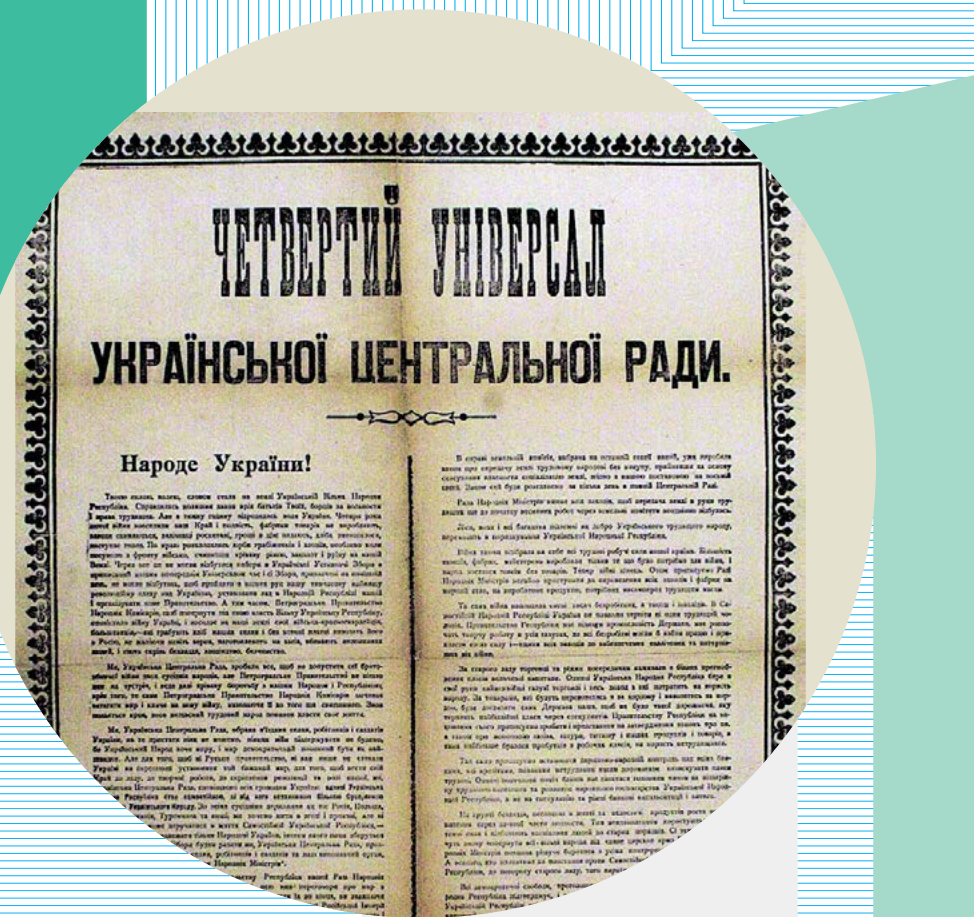
ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УНР

Пресконференція “Однині Українська Народна Республіка стає самостійною”

22 січня 1918 року Українська Народна Республіка проголосила незалежність. Нагадування про цю подію є важливим для протистояння російській пропаганді, зокрема спростування маніпуляцій, буцімто незалежної Української держави не було ніколи.

Завершення Першої світової війни увінчалось створенням на руїнах імперій незалежних національних держав у Східній Європі. Серед поневолених народів, що піднялися тоді на боротьбу за самостійність, були й українці, які теж зуміли створити Українську Народну Республіку та Західноукраїнську Народну Республіку, а згодом об'єдналися в єдину державу. Незважаючи на завзяту боротьбу та жертвність у захисті суверенітету, українці втратили її, в першу чергу, через несприятливі зовнішньо-політичні обставини та агресію більшовицької Росії.

Пам'ять про існування власної держави у 1917–1921 роках стала фундаментом формування модерної національної ідентичності українців, надихала на продовження визвольної боротьби, котра врешті увінчалася відновленням незалежності у 1991 році.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- **Українська революція 1917–1921 років** розвивалася в контексті європейських державотворчих проєктів. Завдяки ній наш народ 22 січня 1918 року створив незалежну національну державу, мобілізував національні сили.
- **Українська Народна Республіка була серед перших нових суверенних країн**, що постали у Східній Європі внаслідок державотворчих процесів періоду Першої світової війни: у грудні 1917-го незалежність проголосила Фінляндія, в січні 1918-го – УНР, потім утворилися Естонія, Литва, Чехословаччина, Польща та інші.
- **Упродовж революції визвольний рух зазнав трансформації** від прагнення політичної автономії і федерації до усвідомлення необхідності власної держави.
- **Українська незалежність повалена** внаслідок використання більшовиками методів “гібридної війни”: невизнання своїх військ на території УНР, створення маріонеткових псевдореспублік, підтримка антиукраїнських рухів.
- **Незалежність і суверенність є запорукою виживання нації**. Втрата незалежності через більшовицьку окупацію в подальшому призвела до мільйонних втрат серед українців від Голодомору, репресій та війн.

ПРЕСКОНФЕРЕНЦІЯ “ОДНИНІ УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА СТАЄ САМОСТІЙНОЮ”

Щоб створити сприятливі умови опрацювання тексту IV Універсалу Української Центральної Ради про незалежність УНР пропонуємо організувати рольову гру у форматі пресконференції. Вона може стати ефективним інтерактивним інструментом для усвідомлення історичного контексту та рішення про необхідність проголошення незалежності УНР і запам'ятовування основних положень документа. Підготовка і проведення уявної пресконференції стане також тренінгом із формування організаторських вмінь і комунікаційних навичок.

Пресконференція – оперативний спосіб виголосити заяву або оприлюднити через мас-медіа інформацію про резонансну подію чи проблему. Завдяки такій формі спілкування громадськість і журналісти можуть отримувати актуальні відомості “з перших рук”, а той, хто проводить пресконференцію, – викласти власний план або позицію стосовно найбільш значущих із його точки зору, питань. Щоб досягти бажаного результату, до пресконференції треба ретельно готуватися. Дрібниць тут не буває.

ПАМ'ЯТКА ОРГАНІЗАТОРУ

ЗАВДАННЯ	ПРИКЛАДИ ВИКОНАННЯ
1. Для скликання пресконференції необхідний вагомий привід: подія або її річниця, термінова заява, початок або підсумки якоїсь акції.	Рольову гру пропонується присвятити проголошенню незалежності Української Народної Республіки, а саме інформуванню “громадськості” про Універсал УЦР, історичні обставини його прийняття, головні положення та значення.
2. Визначте спікерів. Бажано, не більше 4 осіб. Підготуйте для них таблички з іменами і посадами.	Голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський, голова Ради народних міністрів Володимир Винниченко, представник Української Центральної Ради Микита Шаповал.
3. Встановіть дату і час. Запам'ятайте, що найкращими для пресконференцій і брифінгів вважаються вівторок, середа і четвер із 11.00 до 16.00. Але переконайтеся, що на обраний вами день не планується масштабніша подія.	Важлива деталь: під Універсалом зафіксована дата 9 січня (за новим стилем – 22) 1918 року, але насправді голосування за нього відбулося вночі на 12 (25) січня.

ЗАВДАННЯ

4. Складіть список ЗМІ й організацій, чиїх представників ви хотіли б бачити на заході. Підберіть приміщення: зал із зручним для телеоператорів і фотографів розташуванням стола для спікерів, достатньою кількістю стільців, розеток, подовжувачів. Обов'язково перевірте наявність мікрофонів, проекційних екранів, подбайте про освітлення.

ПРИКЛАДИ ВИКОНАННЯ

Будівля колишнього Педагогічного музею (нині – Київський міський будинок учителя на Володимирській, 57), там засідала Центральна Рада і певний час Генеральний Секретаріат.

5. Підготуйте роздатковий матеріал для учасників: пресреліз, довідки, статистичні дані, цитати, інфографіки. Для вашого іміджу буде добре, якщо презентаційний комплект кожному учасникові подасте у фірмовій папці з логотипом.

Роздрукуйте текст IV Універсалу за посиланням:

<http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-4.html>.

Якщо маєте більше часу, то можна передбачити спікера, який порівняє задекларовані принципи всіх універсалів УЦР. Їх знайдете за посиланнями:

1-й: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-1.html>;

2-й: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-2.html>;

3-й: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>

ЗАВДАННЯ	ПРИКЛАДИ ВИКОНАННЯ
<p>6. Перед початком зареєструйте гостей: подбайте, аби вони отримали роздатковий матеріал, а вам лишили дані, який ЗМІ представляють, контактні телефони, адреси електронної пошти або інші контакти в соціальних мережах.</p>	<p>Історична довідка про ЗМІ того періоду: до 1917 року періодика в Україні виходила російською мовою. Із початком Української революції почався справжній газетний бум. З'явилися різноманітні за змістом і напрямками державні, партійні, військові, профспілкові, релігійні, кооперативні, спеціалізовані та інші друковані органи. Рупором влади стали "Вісті з Української Центральної Ради", "Вісник Генерального секретаріату Української Народної Республіки", "Вісник Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки", "Державний вісник". Регулярно виходили губернські та земські газети, зокрема "Відродження" і "Боротьба" (Київ), "Вільне життя" (Одеса), "Вільний голос" (Полтава), "Волинська народня газета" (Житомир), "Земля і воля" (Харків), "Наш шлях" (Кам'янець-Подільський). Друковані органи мали окремі міністерства, політичні партії і громадські організації: "Робітнича газета" від УСДРП уперше побачила світ у березні 1917-го за редакцією Володимира Винниченка; "Нову Раду" від Української партії соціалістів-федералістів редагував Андрій Ніковський.</p> <p>Загалом упродовж 1917–1920 років виходило до 770 видань у 114 містах.</p>
<p>7. По можливості починайте захід вчасно і завершіть, як заявлено у вашому повідомленні. Спочатку привітайте журналістів. Потім відрекомендуйте спікерів і надайте їм слово.</p>	<p>Учасник рольової гри, котрий представляє Михайла Грушевського, має поінформувати про хід засідання Малої Ради (подію можна відтворити за хронікою, поданою в газеті "Нова Рада" від 13 січня 1918 року (26 січня за новим стилем, Додаток 1): "11 січня. 1918 року. Величезної історичної ваги засідання відбулося 11 січня. Урочисте засідання це розпочалося лиш на початку 1-ї години ночі, бо до того часу фракції обговорювали в остаточній формі Універсал. Публіка, якої набилося сила-силенна, терпляче чекала початку.</p> <p><i>Професора Михайла Грушевського і Володимира Винниченка, коли вони з'явились у залі, зустрічають оплесками.</i></p>

ЗАВДАННЯ	ПРИКЛАДИ ВИКОНАННЯ
<p>Бажано, щоб кожний доповідач мав регламент виступу 5 хвилин. Офіційна частина прес-конференції зазвичай триває 30–40 хвилин. Після виступу всіх учасників журналістам пропонується задавати питання.</p>	<p><i>Головою професор Михайло Грушевський. Одкривши засідання, він передпосилає читанню Універсала коротку промову.</i></p> <p><i>Промова професора Грушевського</i></p> <p><i>"Високі збори! Українські Установчі збори, призначені III Універсалом нашим, не могли зібратись у призначений день 9 січня тому, що останніми днями виникли всякі заколоти. Тим часом обставини зложилися так, що відкладання Установчих зборів не можна довше терпіти. Народ наш прагне миру. І Українська Центральна Рада доложила всіх зусиль, щоб дати мир негайно. Але петроградське правительство, Совіт народних комісарів, оголошує нову "священну" війну, а з другого боку, це правительство насилає військо своє, червоногвардійців та більшовиків, на Україну і веде з нами братовбивчу війну. Щоб дати нашому правительству змогу довести справу миру до кінця і захистити від усяких замахів нашу країну, Українська Центральна рада постановила не відкладати до Установчих зборів ті справи і в цій цілі Українська Центральна рада вже з 9 січня відбувала перманентне, безперервне засідання аж до цього часу і постановила важну річ – видати оцей Універсал.</i></p> <p><i>Запрошую високі збори вислухати IV Універсал. Присутні, всі як один, встають. Настає урочиста напружена тиша. Професор Михайло Грушевський твердим, трохи схвильованим голосом, ясно вимовляючи кожне слово, голосно читає IV Універсал. Історична, незабутня хвилинка.. Коли він прочитав слова Універсалу: "Однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу" – буря овацій потрясла стіни залу засідань. Крики "Слава самостійній Україні!" злилась у загальний переможний гук раба, вирваного з кривавої неволі. Так само з величезним захопленням були зустрінуті і інші місця Універсалу, як-от: що влада належатиме Центральній Українській раді та її виконавчому органу, який однині матиме назву Ради народних міністрів, про очищення України від більшовиків, про передачу землі і ін."</i></p>

ЗАВДАННЯ	ПРИКЛАДИ ВИКОНАННЯ
<p>Після того, як буде надано відповіді на всі питання, подякуйте присутнім і завершіть захід.</p> <p>Після офіційного закінчення можна передбачити 10–15 хвилин для безпосереднього спілкування спікерів із пресою, індивідуальних записів “ексклюзиву”.</p>	<p><i>Виконавець ролі Микити Шаповала пояснить, чому далі неможливо було зволікати із проголошенням незалежності УНР, про що заявив під час засідання українського уряду 26 грудня 1917 (8 січня 1918) року: “Раз армії нема, а треба боронити Україну, то єдиний вихід – проголошення незалежної України, що дасть можливість стати твердо на міжнародній арені і приступити до організації нової фізичної сили”.</i></p> <p>“Володимир Винниченко” представить результати голосування за Універсал: “Після прочитання Універсалу знову гучні прояви однодушного ентузіазму.</p> <p><i>Універсал ставиться на голосування. Коли виявилось, що голосування буде поіменно, член фракції українських соціал-демократів добродій Неронович виходить з залу. Секретар Ради добродій Єремій викликає прізвища членів Ради і вони відповідають. Всі українські фракції (соціал-демократи, соціалісти-революціонери і соціалісти-федералісти) висловились за, російські меншовики і Бунд – проти, російські соціалісти-революціонери, Поалей Ціон і єврейська соціал-демократична соціалістична партія – утримались, революційна фракція п. п. с. – за.</i></p> <p><i>У голосуванні брали участь 49 членів Ради, з них: 39 – за, 4 – проти і 6 утрималось.</i></p> <p><i>Результати голосування були зустрінуті овацією і співом “Ще не вмерла Україна”.</i></p> <p><i>За пізнім часом о пів на другу засідання переривається до слідуєчого дня”.</i></p>

ЗАВДАННЯ	ПРИКЛАДИ ВИКОНАННЯ
<p>8. Через 1–2 години напишіть короткий звіт із фотографіями, викладіть на сайт або сторінку в соціальних мережах. Пізніше дайте розширений звіт, відео.</p> <p>Зробіть моніторинг засобів масової інформації, Інтернет-простір, сайти телеканалів, газет, аби дізнатися реакцію на захід, заяви, дискусії. Можливо, вони не заперечуватимуть, коли ви захочете передрукувати їхній матеріал на власних ресурсах.</p>	<p>У суботу 13 (26 за новим стилем) січня, як сказано вище, українська газета “Нова Рада” опублікувала Універсал і подала репортаж про засідання Малої Ради. Так само текст документа і репортаж розмістила (на першій шпальті!) російськомовна газета “Кієвлянинь”: <i>“Окончателный подсчет голосов дает такие результаты: в голосовании участвовало 49 лиц, из коих 39 – за, против – 4, воздержалось 6. М.Грушевский торжественно объявляет: “Итак, универсал самостоятельности Украины принят!” Раздаются возгласы “Слава!” и пение “Ще не вмерла Украина”... Два часа ночи. Проф. М.С.Грушевский предлагает закрыть заседание”.</i> А в неділю той самий “Кієвлянинь” подав на першій шпальті фейлетон редактора Шульгіна, суть якого зводилася до того, що самостійна Україна – “держава без столиці, бо кияни почувуються не українцями, а малоросами”.</p>

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Шлях до незалежності. Проголошення незалежності IV Універсалом Центральної Ради стало логічним етапом національного руху доби Української революції. Лютнева революція 1917 року призвела до ліквідації імперського режиму та встановлення Тимчасового уряду. Майже по всій Україні замість органів царської адміністрації на місцях керували комісари.

Повалення самодержавства відкрило широкі можливості для створення або активізації громадських організацій і політичних партій. У Києві, Полтаві, Харкові, Одесі, Чернігові й інших містах відбулися багатолюдні мітинги та демонстрації під синьо-жовтими прапорами і гаслами: “Автономію Україні!”, “Хай живе федеративна республіка!”, “Вільна Україна – у вільній Росії!”, а також “Хай живе самостійна Україна!”. Осередком згуртування громадських і політичних сил стала Українська Центральна Рада, створена 17 березня 1917 року в Києві. Поступово вона перетворилася на всеукраїнський представницький орган, а згодом – парламент Української Народної Республіки.

Універсали. 23 червня того ж року Центральна Рада першим Універсалом проголосила автономію України і закликала створювати українські органи влади на місцях, а 28 червня створила перший уряд України – Генеральний Секретаріат, котрий перебрав на себе справи внутрішні, фінансові, військові, продовольчі, земельні, освітні, міжнародні та справи юстиції.

II Універсал (16 липня 1917 року) став своєрідним компромісом між Тимчасовим урядом і Центральною Радою. Перший визнав УЦР вищим органом влади, а Україна зобов'язалася самостійно не проголошувати автономії.

Не зважаючи на компроміс, протистояння між Тимчасовим урядом і УЦР тривало. Через тяжку Першу світову війну й економічну кризу в Україні спадало виробництво, зростали ціни та безробіття. Робітники масово страйкували. Ширилася більшовицька агітація.

Все це спричинило падіння авторитету як Тимчасового уряду, так і пов'язаної тепер із ним Центральної Ради. За таких умов 7 листопада 1917 року в Росії стався Жовтневий переворот. У Москві та Петрограді більшовики повалили Тимчасовий уряд, захопили владу та сформували власний уряд – Раду народних комісарів. Загроза більшовицького панування штовхала Українську Центральну Раду до швидкого оформлення держави – Української Народної Республіки. Її проголосили III Універсалом УЦР 20 листопада 1917 року.

I УНІВЕРСАЛ (23 ЧЕРВНЯ 1917)	II УНІВЕРСАЛ (16 ЛИПНЯ 1917)
<p>Проголошення автономії України.</p> <p>УЦР – вищий державний орган влади в Україні.</p> <p>Заклик створювати українські органи влади на місцях.</p>	<p>Досягнуто компромісу:</p> <p>Тимчасовий уряд визнав УЦР вищим органом влади в Україні.</p> <p>Центральна Рада відмовилася від проголошення автономії до Всеросійських установчих зборів.</p>
III УНІВЕРСАЛ (20 ЛИСТОПАДА 1917)	IV УНІВЕРСАЛ (22 СІЧНЯ 1918 РОКУ)
<p><i>Політика:</i> збереження єдності з республікою Російською; до Установчих зборів України влада належить УЦР і Генеральному Секретаріатові.</p> <p><i>Економіка:</i> ліквідація приватної власності на землю з передачею землеволодінь без викупу; встановлення 8-годинного робочого дня.</p> <p><i>Права людини:</i> скасовано смертну кару; оголошено амністію політичним в'язням; анонсовано судову реформу; збережено всі свободи: слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканості особи та житла.</p>	<p>Українську Народну Республіку проголошено самостійною, незалежною, вільною державою.</p> <p>Раді Народних Міністрів доручено укласти мир із Центральними державами.</p> <p>Визначено курс на боротьбу з більшовицькою Росією.</p> <p>Визначено програму внутрішнього соціально-економічного будівництва.</p>

Права націй: визнання національно-персональної автономії для національних меншин.

Територія: "До території належать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь... що до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміжних губерній та областей, де більшість населення українське, має бути встановлено по згоді організованої волі народу".

Загострення протистояння з більшовиками. Більшовики прагнули встановити власний контроль над Україною і розглядали Центральну Раду як серйозного конкурента у боротьбі.

17 грудня Рада народних комісарів висунула ультиматум: дозволити переміщення більшовицьких військ із фронту на Дон і взагалі відмовитися від утворення Українського фронту. Українці відхилили вимоги і звинуватили Петроград у розпалюванні ворожнечі. Раднарком, у свою чергу, оголосив Центральну Раду "в стані відкритої війни проти Радянської влади в Росії і на Україні".

7 січня 1918 року більшовики оголосили загальний наступ на Україну. На середину січня 1918-го вони контролювали майже все Лівобережжя і готувалися виступати на Київ, одночасно підбурювали "робітничі повстання" (найзапекліше відбулося на заводі "Арсенал").

Бойові дії в Києві спонукали Центральну Раду відмежуватися від радянської Росії. Під час засідання українського уряду 8 січня 1918 року Микита Шаповал заявив: "Раз армії нема, а треба боронити Україну, то єдиний вихід – проголошення незалежної України, що дасть можливість стати твердо на міжнародній арені і приступити до організації нової фізичної сили".

Питання "автономія чи самостійність" таким чином було вирішено. 22 січня 1918 року проголошено незалежність УНР.

Цьому було присвячене закрите засідання Малої ради. Воно розпочалося 22 січня і закінчилося вночі 25 січня. На обговорення винесли три проекти: Михайла Грушевського, Володимира Винниченка та Микити Шаповала, але врешті виробили спільну редакцію.

Документ містив чотири головні положення: проголошення самостійності Української Народної Республіки; доручення Раді Народних Міністрів укласти мир із Центральними державами; оповіщення оборонної війни з більшовицькою Росією; декларування основ внутрішнього соціально-економічного будівництва й окреслення заходів для припинення війни з Центральними державами.

Таким чином Україна проголосила незалежність. Постала держава, яка протягом трьох наступних років не припиняла боротьби за існування. Українці утвердили кордони, мову, гроші, символіку (герб, гімн і прапор), збудували національне боєздатне військо, добилися визнання світовою спільнотою.

ДОДАТОК 1
Повідомлення газети “Народня воля”
від 10 листопада 1917 року
про проголошення
Української Народної Республіки

“На площі Б. Хмельницького

Учора город Київ святкував велике свято – проголошення Української Народної Республіки.

На площі Б. Хмельницького о 1-й год. дня зійшлись майже усі військові частини гор. Києва з жовто-блакитними та червоними прапорами. Прибули теж дві сотні українських козаків з Кубані та легка артилерія. Крім великої сили народу, взяли теж участь робітники залізнодорожних майстерень з червоними та українськими прапорами, студенти Народного університету зі своїм прапором, учні середніх і народних шкіл, а також діти з біженських захистів.

Уся площа, на якій стоїть пам’ятник Б. Хмельницького, площа перед Михайлівським монастирем та всі сусідні вулиці залиті народом. Порядок бережуть кінні міліціонери.

Перед самим пам’ятником площа пуста, вільна од народу. Вона призначена для генеральних секретарів, членів Центральної ради та для духовенства. В 2 год. з’являється голова Центральної ради Грушевський.

Зійшовши з автомобіля, М. Грушевський в товаристві офіцерів штабу обійшов стройні колони вояцтва, котрі взяли на караул.

Із собору св. Софії виходить 30 пар священників та 5 єпископів. Задзвонили в Софійському соборі та в Михайлівському монастирі усі дзвони. Заграли оркестри “Коль Славен!..”.

Коли процесія духовенства спинилась на місці, де мало правитись молебствіє, голова Центральної ради Грушевський звернувся до народу з промовою, в якій зазначив всю урочистість і важливість моменту. Після промови Грушевського, генеральний секретар по продовольчих справах М. Ковсієвський прочитав Універсал Центральної ради.

Народ кілька раз перебивав читання Універсалу вигуками “Слава!”.

Після молебствія архієпископ Алексій звернувся до народу з словом, в якому одмітив страждання України і воскресіння її до нового життя.

Залучало “Слава Українській Народній Республіці”, а оркестри заграли гімн “Ще не вмерла Україна”.

Генеральний секретар Петлюра в товаристві командуючого округом Павленка, голови “Морської генеральної ради” – Лотоцького, коменданта Києва – генерала Цицовича та французьких, англійських і румунських консулів і місії обходить все військо, яке стоїть “струнко” – під караул. Пізніше військові частини пройшли парадним маршем перед Генеральним секретаріатом та чужоземними гістьми.

Першими пройшли українські юнкери, потім представники донських козаків. Коли донці зрівнялись з генеральними секретарями представник донського козацтва сказав:

“Донські козаки вітають вільну Україну: “Нехай живе Українська Народна Республіка!” Генеральний секретар Петлюра, а за ним і весь народ одповів: “Слава донцям!”

Пізніше пройшов перший український полк георгієвських кавалерів, далі полк богданівців, курінь ім. Т. Шевченка, київські дружини, артилерійський дивізіон, дві сотні кубанських

козаків, яких народ вітав з незвичайною радістю, далі перший запасний український полк, понтонери, зустрінуті гучним “Слава!”, полк полуботківців, бойовий курінь українських соціалістів-революціонерів, київське “Вільне козацтво”...

О 4-й годині парад закінчився, але ще довго неслися згуки “Слава!”, якими проводив українське військо по головних вулицях Києва”.

ДОДАТОК 2
Інфографіка

ЯК ПІСЛЯ 15 ЛЮТОГО 1918 РОКУ НАСТАЛО 1 БЕРЕЗНЯ

Георгій Нарбут. Ескіз композиції з автопортретом, 1920 (?)

Історична математика “Про старий і новий стиль”

ЗАДАЧА 1.

Порахуйте, на яку дату припав би за старим стилем:

1. День Соборності України (8 січня).
2. День незалежності України (10 серпня).
3. День знань (18 серпня).

ЗАДАЧА 2.

Із початком Української революції київське вчителство за підтримки громадськості активно розпочало роботу з українізації освіти. 18 березня 1917 року в Києві урочисто відкрилася Перша українська гімназія імені Тараса Шевченка в приміщенні приватної російської жіночої гімназії Аделаїди Жекуліної по вулиці Львівській, 27 і працювала у другу зміну. Недовго її директором був професор Київської політехніки Петро Холодний – він скоро перейшов до Генерального секретарства освіти і його заступив Володимир Дурдуківський (через що гімназію називали Школа Дурдуківського). У ній вчителювали Володимир Прокопович, Катерина Буханівська, Надія Шульгина, Левко Чикаленко, Освальд Бургардт (псевдо Юрій Клен), Софія Русова, Мар'яна Лисенко (дочка Миколи Лисенка), протоієрей Василь Липківський. У Першій українській гімназії спільно навчались хлопці й дівчата. За соціальним станом: діти селян (43 особи), інтелігенції (35), міщан (20), біженців (70). За один рік кількість гімназистів зросла з 80 до 174 (108 хлопців і 66 дівчат), котрі навчалися в шести класах. Викладалися такі дисципліни: Закон Божий, українська мова, історія та географія України, російська мова, природознавство, математичні науки, французька, німецька і латинська мови, малювання, чистопис, співи, гімнастика.

Порахуйте, на коли припадає за новим стилем урочисте відкриття Першої української гімназії імені Тараса Шевченка? (1 квітня).

ЗАДАЧА 3.

Порахуйте, в яку дату відбулася б за старим стилем лінійка з нагоди початку нового навчального року в 1917-му. Перевірте, чи не припало 1 вересня того року на суботу? (18 серпня, припадає на суботу).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

В історичних джерелах, присвячених подіям революції, можна помітити невідповідність датування одних і тих самих подій. Річ у тім, що різні політичні сили послуговувалися різними календарними системами і в різний час переходили зі старого (юліанського) на новий (григоріанський) стиль. Різниця між ними складала 13 днів. Якщо українці в Австро-Угорщині жили “по-новому” задовго до 1917 року, то в Російській імперії революцію зустріли з юліанським календарем. Спочатку на григоріанське літочислення перейшли у Радянській Росії: після 31 січня 1918-го настало 14 лютого. В УНР перехід стався на півмісяця пізніше. Відповідний закон УЦР ухвалила 12 лютого. У документі йшлося: “1. Завести в Українській Народній Республіці нове (григоріанське) числення часу з 16 лютого 1918 року. 16 лютого рахувати першим числом місяця березоля (марта). 2. Одночасно із цим в Українській Народній Республіці вводиться середньоевропейський час: 12 годин для Петроградського меридіану з 1 березоля нового стилю рахувати за 10 годин 52 хвилини ранку і згідно із цим в усій Українській Народній Республіці перевести стрілки годинників”.

Денікінці не визнавали чинність радянських декретів, тому протягом всієї революції користувалися юліанським календарем. Будьте уважні: під час роботи з джерелами, особливо тогочасними актами та пресою, слід зважати на різницю календарних систем. Для прикладу, подаємо кілька подій з історії Української революції, які сучасники датували по-різному.

ПОДІЯ	ГАЛИЧИНА / ЗУНР	БІЛЬШОВИКИ	УНР	БІЛІ
Проголошення незалежності УНР	22 січня 1918 року	9 січня 1918 року	9 січня 1918 року	9 січня 1918 року
Початок наступу в Україні німецьких військ	18 лютого 1918 року	18 лютого 1918 року	5 лютого 1918 року	5 лютого 1918 року
Зустріч українських і білогвардійських військ у Києві	31 серпня 1919 року	31 серпня 1919 року	31 серпня 1919 року	31 серпня 1919 року

ГЕТЬМАНАТ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Його Світлість Ясновельможний Пан Гетьман Всієї України Павло Скоропадський. 1918 рік

Історичний форум “Держава UA”

29 квітня 1918 року в Києві відбувся Хліборобський конгрес. Його делегати обрали Павла Скоропадського гетьманом України.

Скоропадський ліквідував УНР і проголосив Українську Державу, встановив авторитарне правління.

Повалення УНР відбулося через брак підтримки дій активним міським населенням; міжпартійні суперечки всередині керівництва УЦР; управлінську кризу – неспроможність центральної влади створити вертикаль для управління процесами на периферії; німецько-австрійське втручання у внутрішні справи; об'єднання консервативних і приватновласницьких кіл перед втратою земель і підприємств; зацікавленість населення у наведенні ладу в державі.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- **Українська Держава – одна з форм української державності часів Української революції 1917–1921 років.** У цю добу ефективно розбудовувались державні інституції, розгалужений апарат на місцях, формувалася державна служба. Вагомими були і зовнішньо-політичні здобутки уряду.
- Гетьман як нащадок давнього козацького роду велику увагу приділяв **відродженню козацтва як соціальної основи Української держави.**
- Внутрішня політика Скоропадського трималася на засадах **повнення приватної власності на землю та повернення її в товарний обіг, створення боєздатної армії, утвердження українського культурно-освітнього простору.**
- В культурно-освітній сфері здобутки Гетьманату виявилися найпомітнішими та найвпливовішими – за державний кошт **з'явилися солідні культурні, наукові, освітні установи:** Академія наук, національна бібліотека, університети, галереї мистецтв, оперний театр, історичний музей, хорові капели, симфонічний оркестр, театри. Великого розмаху набула українізація середньої та вищої школи.

Правління Павла Скоропадського – 29 квітня–14 грудня 1918 року – було одним із етапів Української революції. Здобувши владу, гетьман скористався мирним періодом для зміцнення української державності. Щоб розібратися, які події відбувалися в ту добу, дізнатися, хто їх творив, пропонуємо провести **Історичний форум “Держава UA”** із різноманітними заходами: презентаціями книжок, переглядом і обговоренням тематичних фільмів, дискусіями, ток-шоу, музичними та мистецькими інсталяціями, флеш-мобами, майстер-класами, літературними читаннями.

ПАМ'ЯТКА ОРГАНІЗАТОРУ

1. ВИЗНАЧИТИ КОНЦЕПЦІЮ ЗАХОДУ:

мета, назва, потенційний склад і кількість учасників, спікерів, модераторів, партнерів, спонсорів, дата і місце проведення, формат та його змістове наповнення.

2. СКООРДИНУВАТИ ЗУСИЛЛЯ:

розподілити обов'язки між командою організаторів і координаторів, розробити логотип, написати анонс, скласти детальну програму заходів, підтвердити участь спікерів, модераторів, запросити учасників, виготовити інформаційні матеріали, залучити волонтерів.

3. ОРГАНІЗУВАТИ ПІДГОТОВКУ:

зібрати кейс учасника (пакет, ручка, блокнот, папка, програма, бейдж, листівки спонсорів, інші роздаткові матеріали), забезпечити фото- та відеозйомку, синхронний переклад, створити сторінку в соціальних мережах і Wi-Fi мережу з назвою заходу без паролю, передбачити спеціального консультанта з організаційних питань.

4. ПОДБАТИ ПРО ЕФЕКТНЕ ВІДКРИТТЯ ФОРУМУ:

zareєструвати учасників, спікерів, модераторів, гостей (добре, коли буде спеціальна стійка для реєстрації), передбачити вказівники для учасників.

5. КОНТРОЛЮВАТИ ПРОВЕДЕННЯ:

стежити, щоб заходи починалися і завершувалися вчасно, чергувати статичні та динамічні формати заходів.

6. ПІДБИТИ ПІДСУМКИ:

підготувати тематичний фотозвіт, подякувати учасникам, спікерам, модераторам, партнерам, надати їм звіт, провести онлайн опитування учасників про враження від фестивалю та рейтинг заходів.

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗАХОДІВ ІСТОРИЧНОГО ФОРУМУ

ВІДКРИТИЙ МІКРОФОН “ТЕЗА-АНТИТЕЗА”

Дискусія у форматі “Відкритого мікрофону” передбачає можливість для кожного учня висловитися швидко й почергово. Модератору можна заздалегідь визначити завдання (тезу) для обговорення, над яким школярі повинні подумати та підібрати аргументи для підтвердження чи спростування пропонованої думки. Добре, якщо в школі є мікрофон, або попросити дітей принести з дому. Ним доцільно скористатися для надання інтерактиву правдоподібності. Учасники передаватимуть мікрофон одне одному, по черзі беручи слово. Наполягайте, аби говорили лаконічно й швидко (не більше 2 хвилини). Модератор не коментує й не оцінює відповіді.

Підготувати тези й антитези про становлення Української Держави та ключові постаті доби Української революції допоможуть додатки 1, 2, а також такі джерела:

http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/100_oblich_0.pdf

<http://www.istpravda.com.ua/videos/2010/12/14/8908/>

https://zik.ua/news/2013/05/14/istorychnapravda_z_vahtangom_kipiani__pro_ostannogo_getmana_ukrainy_408202

ДИПЛОМАТИЧНІ СТУДІЇ “ВСЕВЕЛИКЕ ВІЙСЬКО ДОНСЬКЕ”

Одним із найважливіших питань, що піднімалося Павлом Скоропадським, було визначення кордонів із Всевеликим Військом Донським – державним утворенням донських козаків, що виникло на уламках Російської імперії. Там *“жило багато українського населення; окрім західних волостей над річкою Калитвою, ціла Таганрозька округа була в значній мірі заселена українцями (61,7%)”*, – писав Дмитро Дорошенко в *“Історії України 1917–1923 рр.”*, посилаючись на дані першого Всезагального перепису населення Російської імперії 1897 року. До речі, опитувальник перепису не мав графі *“національність”*, а лише *“рідна мова”*, за якою і визначалася належність до українства.

У середині травня Тимчасовий Донський уряд відкрив посольство в Україні. 24 травня 1918 року делегація прибула до Києва для переговорів із Дмитром Дорошенко (міністром закордонних справ) і Павлом Скоропадським. Донці розраховували відрізати від України та включити до свого складу промислові терени та важливі залізничні станції. Міністр закордонних справ пообіцяв створити спеціальну комісію для вивчення їхнього питання та вперше заговорив про можливе об'єднання на засадах федерації.

Представники донської делегації побачили в робочому кабінеті гетьмана карту, на якій у складі Української Держави вже були позначені не тільки Ростовський, а майже весь Таганрозький та Донецький округи (нині це переважно території Ростовської області РФ) – те, що сподівався приєднати до своєї держави гетьман. Стало очевидним, що територіальні претензії були взаємні. Представники Дону не хотіли поступатися цими землями. Після тривалих українсько-донських чвар гетьманський уряд під тиском німецького командування погодився на кордони, які існували між українськими губерніями й Областю Війська Донського у Російській імперії.

Тож, під час підготовки до Дипломатичних студій, рекомендуємо взяти за основу працю Дмитра Дорошенка *“Історії України 1917–1923 рр.”*:

http://chtyvo.org.ua/authors/Doroshenko_Dmytro/Istoriia_Ukrainy_1917-1923_rr_Tom_2/

ТОК-ШОУ “НАШ КРИМ”

Завдяки імпровізованому телевізійному ток-шоу діти набудуть не тільки навичок публічного виступу, формулювання й захисту власної позиції, а й зможуть проаналізувати конкретно-історичну ситуацію. Пропонуємо для обговорення підбирати “гострі” теми, пов’язані із сучасністю. Такою може стати “Наш Крим” – дослідження та представлення думки щодо кримського питання часів Української революції і незалежної України.

Отже, як організувати ток-шоу?

Підготовка: визначити та заздалегідь повідомити учасникам тему дискусії; запросити (чи вибрати з-поміж учнів класу або школи) 3–5 експертів – гостей студії, які зможуть тезово окреслити визначене питання; попросити учнів дослідити ключові події та скласти запитання для експертів; обладнати шкільне приміщення за типом телестудії.

Хід дискусії: повідомити учасникам правила ток-шоу:

- слово для виступу може надавати тільки модератор;
- учасники дискусії говорять коректно та лаконічно (1–2 хвилини);
- експерти можуть ставити запитання один одному;
- учні висловлюються стисло (до 1 хвилини), вступаючи в дискусії із гостями студії.

Після ток-шоу модератор дякує присутнім і підсумовує дискусію.

Для організації ток-шоу “Наш Крим” пропонуємо стислу **ІСТОРИЧНУ ДОВІДКУ**.

“Звернути особливу увагу на необхідність приєднання Криму до України”, – про це йшлося в постанові, ухваленій за результатами засідання Ради Міністрів 7 травня 1918 року. На протигагу українським прагненням, у червні 1918 року німці ініціювали створення в Криму крайового уряду на чолі з Матвієм Сулькевичем. Він орієнтувався на перспективу відновлення небільшовицької Росії, а поки намагався проводити незалежну політику з опорою на німців. Невдовзі Сулькевич видав інструкцію про облаштування кордону з Україною, намагаючись залишити за Кримом Арабатську стрілку та Чонгар із соляними промислами. Гетьманський уряд не влаштував ані такий варіант територіального розмежування, ані “незалежність Криму” загалом.

Розуміючи важливість для Криму українського зерна, цукру, деревини, металу, вугілля й інших товарів, у середині серпня Рада Міністрів запровадила економічну блокаду півострова. Припинилися залізничне та морське сполучення, торгівля, поштовий зв’язок тощо. Ізоляція призвела до продовольчої кризи. Промисловці, аграрії, фінансові спілки тиснули на Сулькевича з вимогою налагодити відносини з Україною.

12 жовтня 1918-го уряд Криму погодився на входження до Української Держави за умови створення кримських представництв в уряді. Незабаром ембарго на поставки товарів до Криму остаточно знято.

Для організації ток-шоу рекомендуємо також використовувати книгу Українського інституту національної пам’яті “Наш Крим” і статтю «Економічна блокада Криму в 1918 році. Як це робили в Гетьманаті» за посиланням:

<http://www.memory.gov.ua/ebook/nash-krim-nerosiiski-istorii-ukrainskogo-pivostrova>
http://www.istpravda.com.ua/digest/2015/09/28/148562/view_print/

КАЛЕЙДОСКОП “ПЕРСОНА ГРАТА”

Калейдоскоп передбачає представлення історичного портрета на основі біографічних довідок.

Інструкція до складання історичного портрета:

1. Хто цей діяч? Назвіть його повне ім’я та роки життя.
2. Звідки походив? З якого населеного пункту та якої країни родом? Хто були його батьки, де отримав освіту?
3. Що цікавого про нього відомо? Дізнайтеся виняткові факти з біографії, які вплинули на його подальшу діяльність (освіта, виховання, знайомство з цікавими людьми, відкриття, вступ до організації, курйозні випадки тощо).
4. Де проявив себе? Ким був (фах, посади, захоплення, уподобання) і чиї інтереси відстоював? На що найбільше звертав увагу, а чим нехтував? З чим це пов’язано?
5. Що зробив для України? Якими вчинками та справами відзначився діяч? Які помилки допустив?
6. Як ви оцінюєте його як особистість і професіонала? Відповідь обґрунтуйте.
7. Уявіть себе на місці діяча. Що б ви змінили, якими б шансами скористалися?

ЕСТАФЕТА “ЕТАПИ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921”

Естафета передбачає створення “Лінії часу”, яка розкриває особливості кожної доби Української революції:

- березень 1917 – квітень 1918 – утворення та діяльність Української Центральної Ради, проголошення її Універсалів;
- 29 квітня – 14 грудня 1918 – правління гетьмана Павла Скоропадського;
- грудень 1918 – листопад 1921 – встановлення влади Директорії УНР, розгортання та придушення масштабного повстанського руху;
- листопад 1918 – липень 1919 – Західноукраїнська Народна Республіка.

Інфографіка у повному розмірі:

http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/images/ukrayinska_revoluciya_1917-1921_-_3.jpg

КВЕСТ “ВИЗНАЧНІ МІСЦЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ”

Квест передбачає історичну гру з розвитку логічного мислення, пам’яті, уваги, уваги, спостережливості, інформатичних вмінь та актуалізації знань про період Гетьманату Павла Скоропадського. Питання квесту можуть стосуватися органів влади, їх діяльності в різних сферах, у тому числі законодавчій. Не забувайте і про цікаві факти з біографій тогочасних діячів, важливі події, місця пам’яті. До речі, для інтерактиву щодо місць пам’яті ви можете власноруч створити спеціальну карту (скориставшись ресурсом <https://maps.google.com.ua/>) і нанести на неї точки, прапорці або інші маркери, що позначатимуть певні місця, які має пройти або відшукати команда. Щоб надати карті “атмосферності”, її можна зістарити.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

29 квітня 1918 року була проголошена Українська Держава. 9 лютого 1918 року між Українською Народною Республікою та державами Четверного союзу було укладено Брестський мирний договір, яким де-факто УНР була визнана суб'єктом міжнародних відносин. Відповідно до цієї угоди Україна взяла на себе зобов'язання надати до 31 липня 1918 року 60 мільйонів пудів хліба, 2,75 мільйони пудів м'яса, іншої сільгосппродукції і промислової сировини. Тобто фактично стала житницею центральних держав Європи. 12 лютого УНР звернулася до німецької сторони з проханням ввести війська, за допомогою яких сподівалися розв'язати внутрішні проблеми. Підсумком цього став австро-німецький військовий контроль над територією України.

Навесні 1918-го посилювалися опозиційні настрої щодо Центральної Ради. Це сталося через відсутність боєздатних збройних сил, невирішеність нагальних соціально-економічних проблем, суперечки всередині фракцій і протиріччя між лідерами Центральної Ради. Невиконання Україною умов Брестського договору щодо поставок хліба й сировини державам Четверного союзу викликали невдоволення і роздратування німецького командування. Німецький чинник став одним із ключових в підготовці державного перевороту 29 квітня 1918 року. Цього ж дня Центральна Рада ухвалила Конституцію УНР ("Статут про державний устрій, права і вільності"). Україна проголошувалася суверенною державою з неподільним кордоном, парламентською республікою із Всенародними Зборами як вищою законодавчою владою, їм також належало формувати органи виконавчої і судової влади.

29 квітня 1918 року в Києві в будівлі кінного цирку Петра Крутикова "Hippo Palace" (донедавна на тому місці був кінотеатр "Україна") за участі понад 6 тисяч делегатів відбувся Всеукраїнський хліборобський конгрес. На ньому Павло Скоропадський був проголошений гетьманом усієї України. Впродовж однієї ночі гетьманські війська встановили контроль над урядовими установами. Того ж дня гетьман розпустив Українську Центральну Раду та проголосив Українську Державу, ухвалив Закони про тимчасовий державний устрій України. Ними встановлено форму правління – Гетьманат та порядок здійснення гетьманської влади.

Гетьман отримав виняткові повноваження: затверджував закони, призначав і звільняв вищих урядовців, генеральних суддів, був верховним командувачем армії та флоту, здійснював керівництво зовнішньою політикою. Також йому належало право оголошувати надзвичайний стан, амністію, надавати громадянство тощо. Таким чином Гетьманат 1918 року був авторитарно-бюрократичним режимом.

Органи влади. Вищим керівним органом Української Держави стала Рада Міністрів – виконавча та законодавча влада одночасно. Її структура нагадувала УНР-івську. Щоправда, ліквідували російське, польське, єврейське відомства, а поштово-телеграфне реорганізували в департамент Міністерства внутрішніх справ. Натомість з'явилися міністерства охорони здоров'я та віросповідань. Освітнє отримало назву Міністерство народної освіти та мистецтва. За Гетьманату зазнала трансформації і судова гілка влади. Замість Генерального суду УНР 8 липня утворили Державний сенат – вищий судовий орган. Його головою став Микола Василенко.

Формування Ради Міністрів доручили Миколі Василенку, який головував на перших засіданнях, але з 7 травня уряд очолив нащадок старовинного козацько-старшинського роду Федір Лизогуб. Віце-прем'єром і міністром народної освіти та мистецтва став Микола Ва-

силенко, фінансів – Антон Ржепецький, внутрішніх справ – Ігор Кістяківський, віросповідань – Василь Зіньківський, військових справ – Олександр Рогоза, шляхів сполучень – Борис Бутенко, охорони здоров'я – Всеволод Любинський, продовольства – Юрій Соколовський, юстиції – Михайло Чубинський (син автора слів гімну України), міністром закордонних справ – Дмитро Дорошенко. У кадровій політиці гетьман в значній мірі спирався на вихідців із української аристократії, які мали досвід державної служби.

Сім з половиною місяців законотворчості. Одним із найважливіших напрямів діяльності було законотворення. Цікаво, що до червня 1918 року в Україні взагалі не існувало спеціальної процедури законотворчості. Його розробили і послуговувалися в часи Української Держави. Затверджував закони гетьман. Часто за основу ухвалених законів брали нормативи царської Росії.

Загалом, в Українській Державі було ухвалено понад 500 нормативних актів, у середньому на місяць – по 70. Серед новацій – прийняття першого державного бюджету як узагальненого кошторису. Гетьман схвалив його у червні 1918 року в "Правилах про порядок розгляду Державного бюджету й фінансових кошторисів на 1918 рік".

Скоропадський також ініціював розроблення проєктів державних символів Української Держави. До роботи в спеціальній комісії залучив Георгія Нарбута, котрий запропонував Державний Герб – "зображення козака з мушкетом на плечі... у верхній частині якого розміщено Володимирський тризуб. Навколо... буяв рослинний орнамент, виконаний у стилі козацького бароко".

Земельна реформа. Вона мала стати чи не основною серед перетворень на засадах "відчуження земель по дійсній їх вартості від великих земельних власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів". Однак теоретично правильне положення про непорушність права приватної власності в конкретно-історичних умовах тогочасної України лише спричинило соціальну напругу. Поміщики отримали юридичні підстави для відновлення земельно-майнової власності. Це викликало селянський спротив, масове невдоволення владою гетьмана та його німецько-австрійських союзників. Улітку майже всіма регіонами прокотилася хвиля повстань.

Найбільшим було Звенигородсько-Таращанське. На початку червня до містечка Лисянки зайшов німецький гарнізон, який вимагав відновлення поміщицького володіння. Озброєні мешканці Лисянки та навколишніх сіл Гусакового, Кирилівки, Стецівки, Тарасівки, Водянки, Ольхівців розгромили гарнізон. Німці капітулювали. Повстанці встановили власну владу на північній частині Звенигородського повіту: обрали земельні комітети й сільських голів. Невдовзі невдоволення перекинулося на Таращанський повіт. До кінця червня загони із мешканців 16 містечок і сіл повністю контролювали Таращанський повіт. Селянська армія майже два місяці вела бої з німецькими дивізіями та Державною вартою. У серпні форсувала Дніпро та з великими втратами, просуваючись через Полтавщину і Чернігівщину, відступила до "нейтральної зони".

Іншим осередком селянського збройного опору стало Гуляйполе на Катеринославщині. Повстанці на чолі з Нестором Махном захопили село й оголосили від імені районного гуляйпільського революційного комітету про повстання "робітників і селян проти душителів та катів Української революції австро-германо-гайдамаків..." До серпня виступи набули загальноукраїнського масштабу, а тоді почали вщухати.

Справи військові. Багато зусиль гетьман докладав до військового будівництва. Як професійний військовий Павло Скоропадський, як ніхто інший, усвідомлював значення національних збройних сил, але був зв'язаний заборонами перед союзниками мати регулярну армію. Тому після перевороту більшість військових формувань УНР, зокрема корпус Січових стрільців та дві Синьожупанні дивізії були розформовані. Натомість частини Запорізького корпусу Армії УНР, який щойно визволив від більшовиків Донбас, були зведені в бригаду, а потім реорганізовані у Запорізьку дивізію, що охороняла північно-східні кордони України.

Для формування дієвих збройних сил Української Держави планувалося створити 8 територіальних корпусів і 5 кінних дивізій. Загальна чисельність армії в мирний час мала становити 310 тисяч осіб. Проте реалізувати ці амбітні плани гетьману не вдалося. Військовим міністерством були сформовані кадри лише територіальних корпусів, а також гетьманська гвардія – Сердюцька дивізія із заможного селянства Лівобережжя. У серпні гетьманському урядові була передана Сіра (Сірожупанна) дивізія. Вона отримала назву 1-ї Козацько-стрілецької дивізії. Того ж місяця гетьман видав наказ про відновлення стрілецької формації – Окремого загону Січових стрільців. Його особовий склад на початок листопада налічував 59 старшин і 1187 стрільців.

Особливі надії гетьман покладав на козацтво, в жовтні затвердив закон “Про відновлення українського козацтва”.

Фінанси. Більш ефективною, в порівнянні з добою Центральної Ради, була діяльність уряду у фінансово-фінансовій сфері. Міністерство фінансів домоглося введення та зміцнення національної валюти, функціонування Державної скарбниці, Українського державного банку, митної та податкової служб, відновлення державної цукрової і горілчаної монополії. Завдяки таким заходам прибутки склали близько 3,2 мільярда карбованців.

Справи закордонні. Зовнішньополітичний курс Гетьманату майже повністю визначався союзницькими зобов'язаннями перед Четверним союзом. До безперечних успіхів на міжнародному фронті належало визнання Української Держави цими країнами, а також Азербайджаном, Грузією, Доном, Кубанню, Польщею, Фінляндією, Румунією і Швейцарією. Дипломатичні відносини були встановлені ще з 8 державами – Бельгією, Вірменією, Голландією, Грецією, Данією, Норвегією, Персією і Швецією. Загалом Україна відкрила 11 дипломатичних і до 50 консульських представництв у 20 країнах світу, а на своїй території – 12 дипломатичних і 42 консульських представництв 24 держав.

У вересні 1918 року гетьман здійснив офіційний закордонний візит до Німеччини. Тоді Берлін засвідчив підтримку самостійної Української Держави. Переговори про встановлення кордонів тривали з Росією, Австро-Угорщиною, Румунією, Білоруссю та козацьким Доном. У травні 1918 року була визначена лінія розмежування між військами Української Держави та Росії. Завширшки 10–40 кілометрів вона отримала назву “нейтральна зона”.

ПРОДОВЖЕННЯ УКРАЇНІЗАЦІЇ. В Українській Державі продовжувалася українізація. Завдяки міністрові народної освіти та мистецтва Миколі Василенку в усіх середніх школах ввели обов'язкове вивчення української мови, літератури, історії та географії України. В державних установах і військових частинах створили курси українознавства. У листопаді 1918-го в Україні діяло 150 українських гімназій, для яких видруковано кілька мільйонів підручників.

6 жовтня 1918 року на основі Українського народного університету в Києві відкрили Український державний університет. На період формування закладів, закупівлі книг, обладнання, підбору викладачів, приміщень, у російськомовних університетах Києва, Харкова, Одеси, Ніжина відкривали кафедри української мови, літератури, культури, історії та права. Колишні російські університети оголосили українськими державними. Науковцям надали право захищати дисертації українською мовою. У Полтаві від жовтня 1918 року запрацював історико-філологічний факультет із усіма правами університету.

22 жовтня святково відкрили Кам'янець-Подільський державний український університет. Його ректором обрали Івана Огієнка. У числі перших професорів університету були: літературознавець Леонід Білецький, історик Дмитро Дорошенко, письменник і поет Володимир Самійленко, етнограф і фольклорист Філарет Колесса. У листопаді 1918 року відкрилася Українська академія наук (УАН). 2 серпня 1918 року засновано Національну бібліотеку Української Держави (нині – Національна бібліотека України імені Володимира Вернадського). Розпочалося академічне видання творів Тараса Шевченка й Івана Франка.

ДОДАТОК 1 Гетьманат у мемуарах учасників подій

1. “Як могло статися так, що серед усіх людей, котрі мене оточували за час гетьманства, було так мало осіб, котрі мислили про Україну так само, як я. Було дві течії у соціальних і національних питаннях. Обидві крайні. З жодною із них я не міг погодитися. <...> Великороси зовсім не розуміли духа українства. Вони вважали, що українство вигадали німці з австрійцями для послаблення Росії. Це нісенітниця. Адже варто було центральному російському урядові послабитися, як одразу звідусіль з'являлися українці, захоплювали дедалі ширші кола народу. <...> Я переконаний: українство жило всередині народу, а ці уряди [німецький та австрійський] лише сприяли його розвиткові. Тому твердження великоросів, що українства немає, воно штучно створене, не правда. Так само не правда, що до українства народ не тягнеться. Народ дуже швидко його сприймає, без усілякої соціальної ідеї. Великороси кажуть: “Народ не хоче України. Але сприймає її тому, що українські діячі разом із українством обіцяють цьому народові різні соціальні блага”. Це теж не відповідає дійсності: народ любить усе своє. Але він поки не вірить у досягнення цих благ. <...>

“Великороси кажуть: “Ніякої України не буде”. А я відповідаю: “Щоб не сталося, Україна в тій чи іншій формі буде. Не змусиш річку повернутися, так само з народом: його не змусиш відмовитися від його ідеалів. Тепер ми живемо в часи, коли лише багнетами нічого не зробиш”.

Павло Скоропадський.
“Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918”

2. “В коротких рисах Василенко познайомив мене з ситуацією. Центральна Рада і правительство есерів, казав він, не вдержали в руках владу... Прийшли інші люди, представники іншого політичного і соціального світогляду. І взяли владу в свої руки, але знову таки в ім'я самостійної української держави. За цими людьми стоїть рішучий реальний чинник: збройна сила Німеччини. З цим треба насамперед рахуватися. Але треба, щоб і при новому курсі політики держави зоставалася національно українською, треба, щоб і нові форми української державности були заповнені національним змістом. Інакше не буде ніякої української держави... А Гетьманщина – це якраз найбільш національна, історично вироблена форма спеціально українського державного ладу”.

Дмитро Дорошенко.
“Мої спомини про недавнє-минуле. 1914–1920”

3. “Доба гетьманату була заповнена з самого початку боротьбою уряду на різних фронтах... До великих мінусів треба віднести брак власної армії й повну залежність від окупантів. До цього треба додати... обов'язки, що їх взяла на себе Україна з Берестейським миром – постачання Німеччині та Австро-Угорщині великої кількості збіжжя, м'яса, цукру. Селянство чекало на безплатну передачу поміщицької землі та ліквідацію поміщицьких господарств. Центральна Рада не спромоглася розв'язати цього питання, і воно дісталось в спадщину гетьманському урядові. Дісталася йому в зв'язку з тим і інша спадщина – “каральні загоони”, які з'явилися з німецькою окупацією, але вся відповідальність за них спадала на гетьманат.

Але гетьманська доба дала багато позитивного... В галузі фінансів: встановлено українську грошову систему, засновано банки. Направлено залізничні шляхи, мости і відновлено регулярний залізничний рух. Підготовлено проект земельної реформи... Налагоджено судову справу, ство-

рено Сенат, суд на нових засадах, укладено багато нових законів. Велике значення мали заходи щодо оформлення автокефалії Української Православної Церкви. Переведено українізацію школи всіх ступенів... Велике значення мали заснування Української академії наук, Національної бібліотеки, Національного архіву, заходи в справі організації Національної галерії мистецтва та Історичного українського музею. Засновано Державний драматичний театр, Національну оперу, Українську державну капелю, Державну симфонічну оркестру. ...Весь край укрився сіттю українських книгарень”.

Наталя Полонська-Василенко.
“Історія України”

ДОДАТОК 2

Сучасні історики про Павла Скоропадського

1. “Павло Скоропадський – представник одного з найбільш шляхетних малоросійських родів, давно інкорпорованих до вищих верств Російської імперії, ...належав до кола “вірних слуг династії”. Пізніше у спогадах гетьман прямо писав: “Моя вся сім’я була глибоко віддана російським царям”. Водночас він наголошував: “Ми не великороси, а малоросіяни, як тоді говорилося, знатного походження”.

Павло Скоропадський вважав, що усвідомлення ним етнічної окремішності було нав’язано у домі його діда, де всюди висіли портрети гетьманів, зображення козака Мамаю, постійно співали українських пісень, бандуристи виконували думи, виписувався журнал “Киевская старина”, читалися й обговорювалися книги Костомарова та інших українських письменників. Він кваліфікував це як “перші українські враження”: “Україна уявлялась як славне рідне минуле, але аж ніяк не пов’язувалася з теперішнім, ніяких політичних міркувань, пов’язаних з відновленням України, не було”. Начальник гетьманського штабу генерал Борис Стелецький у спогадах наводить міркування Павла Скоропадського, що до революції він не уявляв можливості відділення України від Росії. Тільки після відречення царя від престолу, коли “долею російських народів оволоділи якісь різночинці, він вважав себе більш ніж управі, і за своїм станом, і за походженням взяти участь у долі Батьківщини”.

Руслан Пиріг. “Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси”

2. “Вирваний із звичного руслу життя російського дворянина світовою війною і революцією, волею долі він був поставлений на чолі української держави. Російський офіцер, який чотири роки воював з німцями, в останній рік війни він змушений був опертися на їхню допомогу, залишаючись переконаним у перемозі Антанти. Не будучи демократом і сповідуючи консервативні погляди, він прагнув залучити до будівництва стабільної української держави найширші верстви, незалежно від їхнього соціального і національного походження. Логіка державного будівництва змусила його захищати українські інтереси, навіть якщо його влада опиралася на німецькі багнети, а більша частина міністрів говорила і думала по-російськи”.

Ярослав Грицак. “Нарис історії України формування модерної української нації XIX–XX ст.”

3. “Ані німці, ані австро-угорці навесні 1918 року не могли дозволити собі втягнутися в таку авантюру, як ліквідація української державності, але й змиритися з існуванням Центральної Ради теж вже були неспроможні. Відтак з’явилася ідея зробити ставку на

людину, яка була б здатна очолити збережену Українську державу, сформувані діловий несоціалістичний уряд та об’єднати навколо своєї особи більшу частину українського населення та партій з різною спрямованістю... З усіх можливих претендентів (Іван Луценко, Іван Полтавець-Остряниця, Микола Міхновський, Євген Чикаленко, Борис Ханенко) саме Павло Скоропадський якнайкраще підходив до такої ролі.

Павло Скоропадський був нащадком гетьманського роду, що мало не лише вгамувати тугу народу за сильним лідером та ідеалізованим минулим Гетьманщини і задовольнити романтичні пориви частини молоді, а й підживити його особисті чесноти стати керівником не гіршим за славних предків. Його соціальний статус мав заспокоїти великих власників і буржуазію, а перебування при дворі флігель-ад’ютантом імператора – русофільські кола. Як відомий бойовий генерал двох воєн (Російсько-японської та Першої світової) він мав бути позитивно сприйнятий російським офіцерством, а як генерал-українізатор 34-го армійського корпусу – українськими старшинами”.

Павло Гай-Нижник.

“Переверот П.Скоропадського: причини і рушійні сили”

ДОДАТОК 3

Біографічні довідки

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ (1873–1945)

народився 15 травня 1873 року в німецькому місті Вісбадені. Дитинство провів у родовому маєтку Тростянець на Полтавщині. Отримав належну соціальному статусу освіту – закінчив Петербурзький пажеський корпус. Брав участь у Першій світовій війні, нагороджений орденом Святого Георгія. У 1916 році – командир 34-го армійського корпусу, який дислокувався на території України.

Із початком Української революції активно долучився до українізації армії, став командиром 1-го Українського корпусу. У жовтні 1917 року на з’їзді Вільного козацтва в Чигирині обраний отаманом. 29 квітня 1918 року став гетьманом Української Держави. 14 грудня 1918 року зрікся влади і таємно виїхав до Німеччини. Залишився лідером частини української політичної еміграції – гетьманського руху. Зусиллями Павла Скоропадського у 1925 році створено Український науковий інститут при Берлінському університеті. У роки Другої світової війни допомагав звільненню з німецьких таборів українських військовополонених і лідерів визвольного руху Степана Бандери, Андрія Мельника, Ярослава Стецька. Помер 26 квітня 1945 року від поранення під час бомбардування у Баварії. Похований в Оберстдорфі.

ФЕДІР ЛИЗОГУБ (1851–1928)

народився в містечку Седнів на Чернігівщині. Походив зі старовинного козацько-старшинського роду. Батько – Андрій Іванович, близький знайомий Тараса Шевченка. Мати – Надія Дмитрівна Дуніна-Борковська, представниця старовинного дворянського датсько-польського роду. 1901 року обраний головою Полтавської губернської земської управи. Ініціював спорудження в Полтаві будинку земства в стилі українського модерну, пам'ятника Івану Котляревському, фінансував видання його творів, сприяв відкриттю музеїв. За часів Гетьманату Скоропадського – голова Ради Міністрів Української Держави і міністр внутрішніх справ. На цих посадах мав заслуги в економічній стабілізації, розбудові сухопутних військ, військово-морського флоту, козацтва й Державної варті, налагодженню широких міжнародних зв'язків. За час його прем'єрства Україна відкрила 11 дипломатичних і до 50 консульських представництв у 20 країнах світу, а на своїй території – 12 дипломатичних і 42 консульських представництв від 24 держав. У гуманітарній сфері: відкрито 150 українських гімназій і 2 університети, запроваджено обов'язкове вивчення української мови, видруковано кілька мільйонів підручників, засновано Національний архів, Національну бібліотеку, Українську академію наук, художню галерею й інші заклади культури. Після 14 листопада 1918 року склав повноваження і виїхав за кордон. Мешкав у Югославії. Помер у Белграді повноваження і виїхав за кордон.

ГЕОРГІЙ НАРБУТ (1886–1920)

народився на хуторі Нарбутівка неподалік Глухова (сучасна Сумщина) в родині нащадків давньої козацької старшини. Навчався в Глухівській гімназії, де дебютував як художник на повітовій виставці. Малярству навчався в Петербурзі, входив до об'єднання "Світ мистецтва", ілюстрував казки Ганса Крістіана Андерсена, байки Івана Крилова, брав участь у виставці "Ломоносов і Єлизаветинські часи" в Петербурзі з окремою залогою на українську тематику.

Навесні 1917 року в Петербурзі увійшов до групи митців, котрі виступили з вимогами щодо охорони пам'яток старовини. У березні приїхав до Києва впорядковувати мистецькі коштовності царського палацу. Подружився із Павлом Тичиною, Лесем Курбасом, Михайлом Семенком. Один із ініціаторів створення Української академії мистецтв, згодом її ректор. Нарбут створював ескізи військових мундирів, упаковок та етикеток для товарів, розробив поштові марки УНР, державні папери: банкноти, грамоти, листівки. Його авторству належать проекти Державного Герба і Печатки Української Держави. У 1919 році почав роботу над "Абеткою" українською мовою. Завершити не вдалося. За більшовиків працював над оформленням журналів, політичними карикатурами на білогвардійців, ілюстрував книги. Великим задумом була робота над "Енеїдою" Івана Котляревського. Встиг виконати лише одну ілюстрацію. Помер від тифу 23 травня 1920 року в Києві, похований на Байковому кладовищі.

ДМИТРО ДОРОШЕНКО (1888–1951)

народився в Єлисаветграді (нині – Кропивницький). Нащадок Никона Дорошенка – рідного брата гетьмана України Петра Дорошенка. Освіту здобував у Варшавському, Петербурзькому, Київському університетах. Викладав історію, займався журналістикою. Засновник київської та катеринославської "Просвіт". У березні 1917 року обраний членом Центральної Ради від Української партії соціалістів-федералістів. Невдовзі – крайовий комісар Галичини й Буковини; з вересня – Чернігівський губернський комісар. Співзасновник видавництва "Сіверянська думка".

Із травня 1918 року – міністр закордонних справ в уряді Павла Скоропадського. Доклав чимало зусиль для міжнародного визнання Української Держави, відкриття дипломатичних представництв у Румунії, Польщі, Швейцарії, Фінляндії та низки українських консульств за кордоном. За його сприяння Брестський мир ратифіковано країнами Четверного союзу. Після падіння Гетьманату викладав у Кам'янець-Подільському університеті. З 1920 року в еміграції. Опублікував близько тисячі праць з української історії, історії культури, церкви, літератури, в тому числі "Нарис історії України" та "Історія України 1917–1923". Був професором в університетах Європи, США та Канади. Помер у Німеччині в 1951 році.

МИКОЛА ВАСИЛЕНКО (1866–1935)

народився в селі Есмань (нині – Сумська область). Освіту отримав у Юр'ївському (Тартуському) та Новоросійському (Одеському) університетах. Працював у Києві педагогом і журналістом, плідно співпрацював із журналом "Киевская старина". Брав активну участь у житті громади, на сторінках видань відстоював ідею української державності. За це був ув'язнений протягом року. Після покарання вступив до Українського наукового товариства в Києві, редагував його видання. У 1909 році знов зазнав переслідування – його звинуватили в українському сепаратизмі.

Від 1917 року керував Київською шкільною округою, а від січня 1918-го – член колегії Генерального суду. За часів Гетьманату був міністром народної освіти та мистецтва, очільником Державного сенату. На посаді міністра провадив політику українізації освітніх закладів, став співорганізатором Українського державного університету в Києві й Українського державного Кам'янець-Подільського університету. 1920-ті – голова соціально-економічного відділу Всеукраїнської академії наук, очолював комісію з вивчення українського права. 1924 року засуджений до 10 років ув'язнення, але незабаром амністований без права займати керівні посади в Академії. Помер у Києві.

ІВАН ОГІЄНКО (1882–1972)

народився в Брусиліві на Київщині (нині – Житомирщина). Навчався в Київському університеті святого Володимира. Брав участь у роботі “Просвіти”, Українському науковому товаристві в Києві, Товаристві любителів давньої писемності. Приват-доцент Київського університету святого Володимира. Із весни 1917 року – організатор системи вищої школи в Україні, співзасновник Українського народного університету, Української педагогічної академії. Із жовтня 1918 року ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету. У 1919 році на посаді міністра народної освіти ухвалив “Головніші правила українського правопису”. На чолі Міністерства віросповідань розробляв план дерусифікації церкви, реформував духовну освіту, створив комісію для перекладу Біблії. Засновник видавництва “Українська автокефальна церква”, головний уповноважений Ради народних міністрів Директорії УНР із організації і проведення на Софійському майдані столиці проголошення Акта Злуки. Після 1921 року займався викладацькою та видавничою діяльністю у Львові, Варшаві, Празі. У 1940 році прийняв чернечий постриг під ім'ям Іларіон. 1944 року його висвячено на митрополита Холмського і Підляського. Влітку 1944 року емігрував до Канади. Там став першоієрархом Української греко-православної церкви. Переклав українською мовою Біблію (вийшла в Лондоні у 1962 році). Помер у Вінніпезі.

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ (1882–1931)

народився в селі Затурці (нині – Волинська область). Нащадок старовинного шляхетського роду. Освіту отримав у Житомирській чоловічій гімназії, Київській 1-й класичній, Ягеллонському університеті. Студіював у Женевській Вищій школі політичних наук (Швейцарія). До Першої світової мешкав у Кракові. Там активно розбудовував українську політично-культурну справу, організовував з'їзди українців польської культури, піднімав питання національної ідентичності в періодичних виданнях. Як політик був прихильником суверенної української державності. Ідею самостійності України сформулював у 1911 році та проголосив у Львові на таємній нараді гуртка емігрантів. У роки Першої світової війни брав участь у Східнопрусській операції. 1917 року залишив службу. Влітку став одним із лідерів Української демократичної хліборобської партії. Під час Гетьманату призначений послом Української Держави в Австро-Угорщині. За Директорії – дипломатичний представник УНР в Австрії. Докладав зусилля для міжнародного визнання УНР. Однак від червня 1919-го – в Австрії на еміграції. У 1920 році – співзасновник позапартійної організації “Український союз хліборобів-державників”, написав її статут. Автор політичного трактату “Листи до братів-хліборобів”, в якому критикував українську революційну демократію. Від 1926 року мешкав у Німеччині, очолив український монархічний рух. Помер у санаторії поблизу Відня. Похований в Україні в селі Затурці. Стверджував: *“Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути”*.

ВОЛОДИМИР ВЕРНАДСЬКИЙ (1863–1945)

народився в Петербурзі в родині професора політичної економії і статистики, який закінчив Київський університет і багато років у ньому викладав. Дитинство минуло в Харкові, Закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Петербурзького університету і зі званням кандидата наук залишився при ньому хранителем Мінералогічного кабінету для підготовки до професорства. У 1888–1890 роках стажувався за кордоном. Повернувшись працював у Московському університеті (з 1899-го – професор), керував геологічними дослідженнями на Лівобережній Україні, Кавказі, Уралі, у Криму і Польщі. У 1914 році очолив геологічний і мінералогічний музей Петербурга. Із червня 1917 року жив в Україні, а через рік очолив у Києві комісію з організації Української академії наук, Української національної бібліотеки, з питань вищої школи. У жовтні обраний першим президентом Академії наук. У 1920 році став ректором Таврійського університету, а на початку 1922 року – директором Державного радієвого інституту. Наступні 5 років у Сорбонні читав курс геохімії, викладав у Карловому університеті в Празі, автор монографій “Нариси з геохімії”, “Біосфера”, “Кілька слів про ноосферу” та інших, організатор відділу живої речовини в АН СРСР, Комісії з вивчення важкої води, вивчення проблеми “життя в космосі”.

ДОДАТОК 4

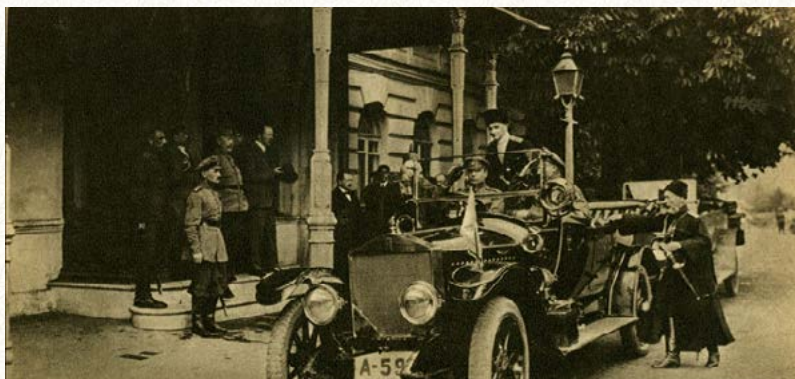
Визначні місця Української Держави

Софійський майдан. Молебень після проголошення Павла Скоропадського гетьманом України. 29 квітня 1918 року

Казарми Січових стрільців на вулиці Львівській, 24 (нині – Січових стрільців, 24) у Києві. Тут німецькі військові роззброїли вояків полку Січових стрільців. 29 квітня 1918 року

Гетьманський палац на вулиці Інститутській, 40 у Києві. Будівля не збереглася

Центральний корпус Кам'янець-Подільського державного українського університету, урочисто відкрито 22 жовтня 1918

Резиденція головнокомандувача німецькими військами в Україні Германа фон Ейхгорна на вулиці Катериненській, 16 (нині – Липська) в Києві. Гетьман Павло Скоропадський у супроводі командувача конвою Миколи Устимовича, генерального писаря Івана Полтавця й німецьких офіцерів біля дверей будинку

Будівля кінного цирку Петра Крутикова "Hippo Palace" на вулиці Миколаївській (нині – архітектора Городецького) в Києві. 1918 рік

“ФРОНТ-МАН УНР”

Музейний конструктор “Створюємо експозицію про Симона Петлюру”

22 травня 1879 року в Полтаві народився державний і політичний діяч, Голова Директорії, Головний отаман Армії Української Народної Республіки, журналіст, літературний і театральний критик Симон Петлюра.

Вивчення його життя та діяльності є вагомим елементом історичної освіти, дієвим чинником виховання патріотизму і усвідомлення необхідності збройного захисту рідної землі. Крім того, дослідження окремих сторінок біографії видатного політика, військового і державника, мають високий потенціал для підвищення інтересу молоді до історії України і розуміння аналогій із сучасністю.

Тож пропонуємо організувати вивчення життя і діяльності Симона Петлюри через ділову гру “Музейний конструктор”.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- **Симон Петлюра – лідер національного визвольного руху.** Все життя він віддав ідеї свободи, яку прагнув здобути для свого народу. Проте на шляху до її реалізації стояв ворог – Російська та Радянська імперії.
- Разом із Іваном Мазепою та Степаном Бандерою **Симон Петлюра став символом цього руху.** Цілі покоління їхніх послідовників накладали тавро за їхніми прізвищами. Свободолюбність, завзятість, незламність в українцях і досі означають як мазепинське, петлюрівське, бандерівське.
- Навіть тоді, коли українська армія зазнала поразки у збройному протистоянні з більшовизмом, **Симон Петлюра на нелегальному становищі в еміграції не полишав боротьби, не втрачав віри у перемогу.**
- **І після трагічної загибелі** Головний отаман Армії Української Народної Республіки **викликав у ворогів страх і ненависть.**

ДІЛОВА ГРА “МУЗЕЙНИЙ КОНСТРУКТОР”

Чому “музейний”? Бо сьогодні музеї зі сховищ раритетів перетворюються на освітні комунікативні, творчі, дослідницькі центри. За визначенням Міжнародної ради музеїв (ICOM), музеї є простором, що служить розвитку суспільства, збирає, досліджує, популяризує й експонує матеріальну і нематеріальну спадщину людства, об’єкти довілля для вивчення, навчання та естетичного задоволення. Такі заклади дають змогу відвідувачам не просто отримувати абстрактні знання чи естетичні враження, а відчути причетність до історії, самотності громади.

Особливістю сучасних музеїв є впровадження музейної педагогіки, організація освітніх програм через інтерактивність, тобто взаємодію із глядачем. Така робота передбачає перетворення узагальненої інформації в особистісні знання, почуття і співпереживання. Інтерактивність спонукає до створення в музеї ефективного дидактичного середовища.

Експозиція – це предметно-документований художній образ епохи, періоду або окремої події, явища, людини, цілісна предметно-просторова система, в якій всі матеріали об’єднані концептуальним (науковим і художнім) задумом, композиційно організовані, доповнені коментарями, звуковим або відеосупроводом, технічно і художньо оформлені. Сукупно ці елементи створюють специфічний образ. Така подача інформації здатна відтворити історичну достовірність і послідовність фактів чи процесу завдяки використанню фотографій, архівних джерел, документів, листів.

ТЕХНОЛОГІЯ ПІДГОТОВКИ ЕКСПОЗИЦІЇ “ФРОНТ-МАН УНР”

Пропонуємо технологію підготовки експозиції, присвяченої Симону Петлюрі. Вона може стати як окремим самодостатнім проєктом, так і частиною ширшого задуму (наприклад, одним із стендів / банерів “музейної виставки” про Українську революцію, перший уряд УНР, діячів революції 1917–1921 років тощо).

КОМАНДА	ЗАВДАННЯ	ЗМІСТ
КУРАТОР / СПІВКУРАТОР (ПРОЄКТ-МЕНЕДЖЕРИ)	Формує ідейно-художній зміст виставки, принципи її побудови (історико-хронологічний, комплексно-тематичний, проблемний), розробляє тематичну структуру із зазначенням головних тем, підтем, експонатів (провідних і допоміжних), текстів, послідовності представлення експозиційних матеріалів та екскурсійного маршруту. Куратор контролює всі етапи проєкту. Він піклується про збереження образного, стильового й естетичного рівнів майбутньої експозиції, має право втручатися в хід творчих і технічних робіт.	1. Обрати тему – “Символ українського визвольного руху” або “Симон Петлюра та Українська революція 1917–1921 років”. 2. Вирішити питання про вид експонування: а) постійне – як основа музею Української революції 1917–1921 років історичного, військово-історичного, історично-побутового, краєзнавчого профілю або меморіального кабінету, присвяченого Симону Петлюрі; б) тимчасове – до ювілейної дати; в) навчальне – як ділова гра під час вивчення теми Української революції, Історичних турнірів / марафонів / олімпіад, краєзнавчих гуртків, вікторин, ігор, конкурсів; г) короткочасне – для кураторської лекції, презентації, тематичної екскурсії. 3. Сформувати команди: Науковий консультант, Історики, Літературні редактори, Хранителі фондів, Режисери, Художники-просторові дизайнери, Екскурсовод і відповідно до етапів роботи над проєктом розподілити між ними “професійні” завдання.

КОМАНДА	ЗАВДАННЯ	ЗМІСТ
НАУКОВИЙ КОНСУЛЬТАНТ	Скоріш за все ця роль дістанеться вчителю історії. Його функція полягатиме в науковому супроводі, верифікації історичної інформації, рекомендаціях історикам щодо пошуків джерел і можливих сюжетів.	<p>◆ Корисні Інтернет-посилання щодо тематичної інформації:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Петлюра Симон Васильович. Енциклопедія історії України Інституту історії України НАН України: https://is.gd/kx9pcS. ▶ Злейшим врагом Советской Украины является Петлюра”: https://is.gd/Ck69UK ▶ Олександр Кучерук. Брошура до 130-річчя від дня народження Симона Петлюри: https://is.gd/eIF9q9. ▶ Документи з архівів КГБ, які розкривають за-кадрові таємниці фільму-агітки “П.К.П.” – “Піلسудський купив Петлюру”: https://is.gd/hdyjY5. ▶ Виявилися живими. Історія сестер і племінника Петлюри, про яких забули в НКВД: shorturl.at/buELO.
ІСТОРИКИ	Готують оповідальний сценарій на основі наукової літератури, архівних матеріалів, науково-популярних статей, енциклопедій, мемуарів та художньої літератури. Оповідальний сценарій – це історичний наратив як спосіб втілення наукової концепції. У ньому закладають сюжет внутрішніх смислових образів, їх предметно-пізнавальної взаємодії під час демонстрації.	<p>Центральним об’єктом виставки може бути Українська революція та роль Симона Петлюри в боротьбі Українського народу за державність. Можна обрати іншу концепцію: центральною статтю виступає Симон Петлюра. Він розкривається через факти біографії та різний вид його діяльності.</p> <p>Для підготовки оповідального сценарію рекомендуємо скористатися “Біографічною довідкою. 20 фактів про Симона Петлюру”, а також матеріалами Українського інституту національної пам’яті:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▶ Брошура «100 років боротьби: Українська революція 1917 - 1921»: https://is.gd/tzPUyN ▶ Виставка “100 років боротьби: Українська революція 1917-1921 років”: https://is.gd/pux7aA ▶ Виставка «Перший Уряд України: 100 років»: https://is.gd/GfAVrS ▶ Методичні рекомендації до 100-річчя Української революції 1917–1921 років: https://is.gd/4SHC0L ▶ Спогади про Симона Петлюру: https://is.gd/e8fprx http://petlura.poltava.ua. ▶ Документи та мапи: http://unr.memory.gov.ua/documents

КОМАНДА	ЗАВДАННЯ	ЗМІСТ
ЛІТЕРАТУРНИЙ РЕДАКТОР	<p>Здійснює мовностилістичне, наукове редагування вербально-го нарративу виставки загалом і супровідного тексту до кожного експонату, адаптує його до сприйняття і розуміння відповідно до вікових особливостей “відвідувачів”.</p> <p>Виставкові тексти поділяються на: заголовні (допомагають орієнтуватися в експозиції – назви залів, тематичних розділів); провідні або експлікації (від лат. – «пояснюю»), що виражають основну ідею експозиції в цілому або її розділів, тем, залів, комплексів, покажчики та етикетки (текст, що містить назву предмета, відомості про матеріал, розмір, спосіб виготовлення, авторську приналежність, соціальне і етнічне походження, історичне і меморіальне значення, а відомості про те, предмет є оригіналом чи копією).</p> <p>Вимоги до змісту текстів: однозначність, логіка викладу, лаконічність (не більше 200–250 слів), доступність для всіх категорій “відвідувачів”.</p>	<p>При опрацюванні текстового супроводу доцільно структурувати його таким чином, щоб здивувати читача, зацікавити його маловідомими фактами, пробудити евристичний інтерес.</p> <p>Приклади різних стилів виставкових текстів: нейтральні об’єктивні, суб’єктивні, в яких відчутна думка автора, тексти-цитати, поетичні, гумористичні, тексти, які викликають запитання і спонукають до пошуків відповіді, провокативні або інтригуючі, спеціальні для дітей тощо.</p> <p>Етикетки:</p> <p><i>нейтральні об’єктивні:</i></p> <p>Головний отаман військ та флоту УНР. Головний отаман Армії УНР.</p> <p>Державний, політичний, військовий діяч, журналіст, Голова Директорії</p> <p><i>Суб’єктивні:</i></p> <p>Символ українського визвольного руху.</p> <p>Очільник української держави в найскладніший її період.</p> <p>Текст-цитата:</p> <p>Людина нестримної енергії, ентузіаст. Він – з породи вождів. Джерело моральної сили Армії.</p>
ХРАНИТЕЛЬ ФОНДІВ	<p>Підбирає фотографії та кінохроніку, документи. Можна також скористатися додатками 1 і 2. Співпрацює з істориками і науковим консультантом.</p> <p>Відповідає за облік усіх матеріалів, зібраних до виставки, фондів, збереження від руйнування і крадіжок.</p> <p>Веде дослідну роботу з вивчення музейних предметів і колекцій, забезпечує їх своєчасну наукову інвентаризацію.</p>	<p>► Виставка Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України до 135 – річчя від дня народження Симона Петлюри “В українську державність ми віруємо, бо ідею її ми носимо в серці”: http://tsdavo.gov.ua/4/webpages/63413963.html</p> <p>► Календар “Військова еліта Української революції 1917-1921 років” https://is.gd/AsEucf</p> <p>► Логотип “100 років революції. 100 років боротьби” https://is.gd/DCL3xG</p> <p>► Візуальні матеріали “100 облич Української революції” (карткова гра) https://is.gd/ZRaEuK.</p>

КОМАНДА	ЗАВДАННЯ	ЗМІСТ
РЕЖИСЕР	<p>Розробляє методикку подачі матеріалу. Її естетика має підштовхувати відвідувача до образно-чуттєвого пізнання теми або проблеми. Режисер визначає просторову побудову, кольорове рішення та спосіб подачі провідних експонатів. Це дає змогу побачити експозиційне навантаження, співвідношення оригіналів і копій, співіснування і пропорційність різних видів експонатів (живопис, графіка, документи, рукописи, меморіальні, типологічні речі).</p>	<p>Зазвичай композиційно-екскурсійний простір виставки будеється за годинниковою стрілкою, хоча можна обрати будь-яку іншу систему. Тоді слід визначити експонати, на яких необхідно загострити увагу, виділивши:</p> <ul style="list-style-type: none"> - кольором – розмістити на більш яскравому або контрастному тлі стосовно решти експонатів; - простором – відокремити експонат від інших, залишити навколо нього більше вільного простору, ніж навколо інших, підняти над іншими; - світлом; - обсягом.
ХУДОЖНИК-ПРОСТОРОВИЙ ДИЗАЙНЕР	<p>Створює макет експозиції, ескізи просторово-художнього вирішення. Велике значення тут має підбір шрифтів і кольорів (у тому числі їх поєднання). Зверніть увагу на такі рекомендації:</p> <p>для заголовку використовуйте не більше трьох кольорів (фон – загальна інформація – символіка). З великим шрифтом заголовків не використовуйте композиції контрастних кольорів (червоне із зеленим, синє із оранжевим, жовте з фіолетовим).</p> <p>Червоний колір асоціюється з вогнем, небезпекою, збуджує нервову систему, підвищує внутрішні ресурси організму. Жовтий, помаранчевий створюють відчуття тепла, піднімають настрій, заспокоюють. Зелений – символ руху, сприяє зняттю втоми. Синій, блакитний заспокоюють, освіжають. Білий добре поєднується з усіма кольорами, збільшує їх яскравість. Чорний застерігає. Найпоширеніші кольорові комбінації: двоколірна однотонна (синє з голубим); двоколірна контрастна (жовто-фіолетова); триколірна однотонна (бежевий, коричневий, червоний); триколірна однотонно-контрастна (білий, синій, голубий).</p> <p>Критерії сприйняття кольорових образів: текст, виконаний червоним, погано сприймається на чорному фоні, добре – на білому, відмінно – на сірому; сині символи погано сприймаються на чорному та сірому фоні, добре – на білому; зелений колір відмінно сприймається на чорному фоні, погано – на сірому та білому.</p>	

КОМАНДА	ЗАВДАННЯ	ЗМІСТ
ФАХІВЕЦЬ ІЗ ТЕХНІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	<p>Перед монтажем експозиції варто зробити розкладку експонатів, щоб запобігти диспропорції їх розміщення, перевірити на сумісність, загальне враження.</p> <p>Нині в експозиціях музеїв часто використовують фонокоментарі – звуковий або музичний супровід, що відповідає темі, доповнює її зміст (голоси птахів, тварин, різні природні, техногенні шуми, документальні звукозаписи голосів державних діячів, поетів, письменників, музичних колективів і солістів світу тощо).</p>	
ПІАРНИКИ	<p>Паралельно з виготовленням монтажних листів розробляються ескізи рекламної продукції до експозиції (плакат, буклет, запрошення), виявляються та виконуються реставраційні роботи запланованих до експозиції матеріалів.</p>	<p>Робота з потенційними відвідувачами розпочинається до відкриття експозиції – продумуються афіша, картинка-заставка, запрошення.</p>
ЕКСКУРСОВОДИ	<p>Щоб зацікавити розповіддю, інформацію пояснюйте, коментуйте, доповнюйте візуальний ряд. Необхідно знайти найсприятливіше місце для огляду об'єкта учасниками екскурсії. Важливо подбати, щоб всі екскурсанти могли добре бачити експозицію, а також добре чути екскурсовода.</p> <p>Розповідь гіда повинна відповідати таким вимогам:</p> <ul style="list-style-type: none"> • науковість; • доступність викладу; • переконливість; • зв'язок з побаченим; • завершеність висловлювань. 	<p>Під час "екскурсії" демонстрація екскурсійних об'єктів має органічно поєднуватися із розповіддю про них. Можна використовувати такі прийоми: ілюстративний (розповідь екскурсовода супроводжується показом фотографій, карт, схем, репродукцій картин, які ілюструють і роблять зрозумілішою нову інформацію); коментуючий (показ фотографій здійснюється перед розповіддю).</p>

ДОДАТОК 1 20 фактів про Симона Петлюру

1. ПОХОДЖЕННЯ

Народився 10 (22) травня 1879 року в сім'ї міщан козацького походження. Батько – Василь – нащадок давнього козацького роду, мав власний дрібний візницький промисел. Мати – Ольга – походила із давнього козацького роду Марченків.

2. РОДИНА

У Симона Петлюри було 8 сестер і братів. Доля більшості з них склалася трагічно. Старший брат Федір після здобуття освіти працював агрономом у Кобеляцькому районі на Полтавщині, був членом Української революційної партії, загинув за нез'ясованих обставин у 1907 році. Молодший брат Олександр закінчив Полтавську духовну семінарію, але обрав кар'єру військового – капітан в царській армії, полковник в Армії УНР. Після Другої світової війни оселився в Канаді. Старша сестра Єфросинія в 1918 році постриглася в монашки і померла в монастирі (є версія, що це сталося під час його руйнування чекістами). За не зовсім зрозумілих обставин померла сестра Тетяна, дружина власника свічкового заводика Павла Іваненка. Марина і Феодосія заарештовані НКВД 1937 року за звинуваченням у “поширенні петлюрівства”, розстріляні. Племінник Петлюри Степан Скрипник (Мстислав) став першим Патріархом Київським і всієї України.

3. СЕМІНАРИСТ

Початкову освіту здобув у церковно-парафіяльній школі. 1895 року вступив до Полтавської духовної семінарії. Захоплювався історією, хоровим співом, грою на скрипці, літературою. Гарно співав, грав у виставах. Світогляд юнака формувався під впливом Шевченкового “Кобзаря”, творів Котляревського й історичної літератури. Із 1898-го належав до таємного українського самоосвітнього гуртка, у 1901 р. виключений з семінарії через революційний і “мазепинський” дух – за участь в організації виступу в семінарії композитора Миколи Лисенка.

4. ЗНАЙОМСТВО З МИКОЛОЮ МІХНОВСЬКИМ І ВСТУП У РЕВОЛЮЦІЙНУ УКРАЇНСЬКУ ПАРТІЮ

1900 року познайомився із харківським адвокатом Миколою Міхновським, автором брошури “Самостійна Україна”. Петлюра став активним членом Революційної української партії. 1901-го брав участь у Всеукраїнському студентському з'їзді, представляв громаду духовної семінарії. Навесні 1902 року був одним з організаторів протесту семінаристів із вимогою скасувати шпигунство, звільнити наглядачів, увести до програми українознавчі предмети.

5. КУБАНЬ

Рятуючись від арешту, Симон Петлюра у 1902 році виїхав із приятелем Прокопом Понятенком на Кубань. У Катеринодарі (нині Краснодар) вчителював. Однак невдовзі був заарештований за діяльність у Чорноморській вільній громаді (Кубанській організації РУП) і

поширення антиурядових прокламацій. Згодом його відпустили, але як “неблагонадійному” заборонили викладати. Тож кубанський історик, член-кореспондент Російської АН Федір Щербина запропонував упорядковувати архів Кубанського козацького війська. Там Петлюра зарекомендував себе як кваліфікований працівник. У той час він підготував першу наукову статтю “О языке народных школ Кубанской области”. Одного разу молодого Петлюру вразили вечорниці у станиці Смоленській. Співали майже виключно старовинні думи й історичні пісні: про Байду, Нечая, Сагайдачного, Морозенка. Повертаючись Петлюра сказав Кузьмі Безкровному: *“Ми не пропадемо, коли на Кубані, до якої Петербург вживає найбільших русифікаторських заходів, панує українська пісня!”*

6. ПОЧАТОК ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

На Кубані Петлюра почав писати статті для газет. 1902 року налагоджував співпрацю з “Літературно-науковим вістником”, а наступного – “Записками Наукового товариства імені Шевченка”, редагованими Михайлом Грушевським. Писав також для РУПівських газет “Добра новина”, “Праця”, місячника “Гасло”. На прохання РУП облаштував у власному помешканні міні-друкарню для виготовлення антицарських листівок. У грудні 1903-го заарештований. У березні наступного року випущений під заставу й виїхав до Києва.

Загалом Петлюра протягом життя дописував, друкувався, співпрацював із виданнями: “Добра новина” (Львів, 1903), “Областное обозрение и Вестник Казачьих Войск” (С.-Петербург, 1903), “Праця” (Львів, 1904–1905), “Селянин” (Чернівці, 1903, Львів, 1904), “Київська старина” (Київ, 1904), “Воля” (Львів, 1905), “Записки наукового товариства імені Тараса Шевченка” (Львів, 1905), “Вільна Україна” (С.-Петербург, 1906), “Літературний Науковий Вісник” (Львів, 1902–1907), “Рада” (Київ, 1906), “Слово” (Київ, 1907–1909), “Україна” (Київ, 1907), “Образование” (С.-Петербург, 1908), “Голос минувшего” (С.-Петербург, 1913), “Украинская жизнь” (Москва, 1912–1917). “Книгарь” (Київ, 1917–1919), “Трибуна України” (Варшава, 1923), “Табор” (Каліш–Варшава, 1923), “Тризуб” (1925–1926). Був засновником і редактором воєнно-історичних газет, журналів і літературних альманахів на еміграції: “За державність”, “Вісті”, “Військова думка”, “Запорозька думка”, “Залізний стрілець”, “Наша зоря”, “Нове життя”, “Промінь”, “За дротом”, “Козацька думка”, “Український сурмач”, “Запорожець”, “Військовий вісник”, “Військово-науковий вісник”, “За Україну”, “Джерело”, “На хвилях життя”, “Український стрілець”. Мав такі псевдоніми і криптоніми: В.Марченко, В.Салевський, Г.Рокитний, О.Ряст, Святослав Таток, Зілот, СТ., Симон, С.Торнтон.

7. ЗНАЙОМСТВО З ГРУШЕВСЬКИМ І ФРАНКОМ

Восени 1904 року для налагодження Закордонного бюро РУП і редагування партійного органу РУП “Селянин” Петлюру відрядили до Львова. Там він познайомився з Михайлом Грушевським, Іваном Франком, Володимиром Гнатюком, вступив до Наукового товариства імені Шевченка, почав друкуватися у виданнях НТШ та в галицькій періодиці. Переклав у співавторстві “Нарис історії західноєвропейської літератури до кінця XVII віку” Миколи Стожаренка, професора Московського університету. Праця опублікована у Львові 1905-го зі вступом і під редакцією Івана Франка.

“Після Шевченка долю поета-проводиря національного ідеалу українського народу перейняв Іван Франко... Якщо у Шевченка була глибока віра в незужитковані сили рідного народу..., то у Франковій поезії бачимо перехід віри в певність... Життя виправдало генієву віру, віра створила діло, діло перетворилося в тисячні факти національного пробудження. Хоч вони дрібні, розпорошені, ...та синтезуюча творчість об’єднує їх в більш-менш суцільний образ відродження... Відродження – справа складна й довготривала, “вчорашній раб” сьогодні не зробиться вільною людиною, ...“край рабів” лише поступово можуть заселити вільні володарі його... Франко, поет-борець, не

обмежує свого завдання закликами до боротьби з зовнішнім ворогом і реальною особою. Він бореться з рабськими рисами і від’ємними напластуваннями, що утворились протягом історії в природі самого українця. І в цьому Франко-вчений, один з найкращих знавців духової творчості українського народу, стає в поміч Франкові-поетові, допомагаючи йому розібратися у вигинах національного українського “я”, в щербинах народньої вдачі, гнилизні, що труїла народні сили і зменшувала творчу міць народу”. Зі статті “І.Франко – поет національної честі”. 1913.

8. УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНА РОБІТНИЧА ПАРТІЯ

Під час революції 1905 року брав активну участь у діяльності Української соціал-демократичної партії, що виокремилася з РУП. В кінці 1905-го після амністії повернувся до Києва. Наступний рік у Петербурзі редагував партійний орган “Вільна Україна”, у Києві працював секретарем щоденної Чикаленкової газети “Рада”. Навколо неї згуртувалися Борис Грінченко, Михайло Грушевський, Дмитро Дорошенко, Людмила Старицька-Черняхівська, Сергій Єфремов. 1907–1908 роки Симон Петлюра співредактор органу УСДРП “Слово”, дописував до журналу “Україна”.

“...Під кригою реакції не зупинялась течія політичного національного життя, не переставала текти і час від часу давала про себе знати то в таких подіях, як, приміром, з’їзди українських політичних партій, то в резолюціях, які виносились цими з’їздами, то, нарешті, в прилюдних виступах представників партій в російському парламенті – в Державній Думі... Звістки про такі події показують, що там, в глибині народнього життя українського народу відбувається цікавий процес диференціації українського громадянства на класи, на групи, на гурти. Інтереси цих класів протилежні, не однакові... Єдиною українською політичною партією, що не зупиняла своєї роботи в українських масах, була Українська Соціал-Демократична Партія”. Зі статті Симона Петлюри “З українського життя в минулому році”. 1908.

9. ТЕАТРАЛЬНИЙ КРИТИК

У “Літературно-науковому вістнику”, де Симон Петлюра розпочав журналістську практику, він вперше опублікував дописи про театральне життя в Україні, наприклад “Український театр на Чорномор’ї”. А злет його театральної критичної думки, оцінки української драматургії, театрального репертуару і процесу в цілому з погляду впливу на розвиток суспільства припадає на 1906–1908 роки. Журнал “Україна” друкував статті “До ювілею Заньковецької”, “Пам’яті Івана Тобілевича (Карпенка-Карого)”; “Слово” – “Ювілей М.К. Заньковецької”, “Уваги про завдання українського театру”; “Мир” – “Українське село і його драматург (Карпенко-Карий – Тобілевич)”. Дмитро Дорошенко так говорив про цей бік журналістської праці Симона Петлюри: *“Він був великим любителем театрального мистецтва, писав у “Раді” рецензії на українські театральні вистави, і його рецензії були дотепні, оригінальні, талановиті”.*

“Беручи матеріалом для творчості факти з сучасного життя селянина, психічних його переживань, зв’язаних з матеріальними обставинами, Карпенко-Карий звертався також до нашого минулого, де так багато драматичних моментів, де ці моменти, звиваючись одне до одного, створюють одну велику трагедію – історію нашого краю. На сторінках її записано багато кривавих жертв і героїчних зусиль, що кінчилися політичною руїною і катастрофою. Ця історія – вдячна тема для національної драматичної штуки. На превеликий жаль, ніяка галузь нашої національної штуки, ні в сфері красного письменства, ні малярства, пластики, музикальної штуки, не користувалася з цієї невичерпної криниці як слід для творчого надхнення. Те, що ми маємо справді цінного в сфері чистої поезії – належить тільки Шевченкові, в сфері музики – Лисенкові, драми – Старицькому і Карпенкові-Карому. “Що було – те мохом поросло”, “Сербин” – або “Лиха іскра поле спале, слід оставе” і “Сава Чалий” – ось п’єси нашого драматурга, матері-

ялом для котрих були події з давнього більш-менш “былого” нашої історії”. Зі статті “Пам’яті Івана Тобілевича (Карпенка-Карого)”. 25 вересня 1907.

10. КОХАННЯ

1909-го (за іншими свідченнями, 1911-го) оселився в Москві. На вечірці українського земляцтва познайомився з полтавкою, студенткою Московського університету Ольгою Більською. З 1910 року жили в цивільному шлюбі (1915-го зареєстрували). В 1911 році народилась донька Леся. У Москві працював бухгалтером у транспортному товаристві “Росія”, написав нариси (вони вийшли друком у Києві 1918 року під назвою “Незабутні”), видавав на кошти української громади журнал “Украинская жизнь”. Михайло Грушевський так оцінив цей факт: [Симон Петлюра] “внаслідок організації журналу “Украинская Жизнь” є визнаний політичний лідер не тільки у українців Москви, Росії, але й Світу...”

11. НА ФРОНТІ

Протягом 1916–1917 років обіймав у “Союзі Земств” посаду заступника уповноваженого Всеросійського земського союзу при штабі 4-ї армії Південно-Західного фронту. Це дало змогу відвідувати частини і вести політичну роботу серед вояків-українців. Лютнева революція 1917 року в Росії застала Симона Петлюру на Західному фронті у Білорусі. Після повалення самодержавства організував в Мінську (там на той момент мешкала родина) український з’їзд фронту, на якому його обрали головою Українського військового комітету Західного фронту і делегували на перший Всеукраїнський військовий з’їзд (відбувся 18–21 травня 1917-го в Києві). Його учасники обрали Симона Петлюру головою Українського Генерального Військового Комітету, а після утворення 28 червня того ж року Генерального Секретаріату Української Центральної Ради – першим Генеральним секретарем військових справ.

12. ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ МІНІСТР ОБОРОНИ

Очільник Генерального секретарства військових справ спрямував головні сили на українізацію військових частин, створення українських збройних сил, поборювання неприхильного ставлення до формування армії деяких представників Центральної Ради і відкритого спротиву російського уряду та проросійських сил. 18 грудня 1917 року на протест проти пробільшовицької орієнтації голови Генерального Секретаріату Володимира Винниченка та рішення Центральної ради піти на укладання Берестейського миру Петлюра вийшов з уряду. Після відставки організував Гайдамацький Кіш Слобідської України (поділявся на чорних і червоних гайдамаків). У січні–лютому 1918 року вони разом із Січовими стрільцями відіграли вирішальну роль у боях за Київ і придушенні більшовицького заколоту на заводі “Арсенал”.

“Я, яко генеральний секретар по військових справах в Українській Народній Республіці, закликаю всіх вас, мої товариші й друзі, в теперішній час до загальної дружньої роботи. Будьте організовані та з’єдинені – всі за одного і один за всіх. Наше військо молоде, воно тільки становиться на ноги, і ви своєю дисциплінованістю доведете, що являєтесь славними потомками великих предків”. Із відозви Симона Петлюри до війська. 15 листопада 1917 року.

13. АНТИГЕТЬМАНСЬКИЙ ВИСТУП

У квітні 1918-го Петлюру обрали головою Київського губернського земства та Всеукраїнського союзу земств, опозиційного до Павла Скоропадського. Налагодив антигетьманське підпіл-

ля. 27 липня Петлюру заарештували за звинуваченням у підготовці протиурядового заколоту. Майже 4 місяці утримували в Лук’янівській тюрмі. В ув’язненні редагував працю “Оборона Батьківщини і підготовка війни і народу до війни”. 13 листопада звільнений. Виїхав до Білої Церкви, звідки керував антигетьманським повстанням Директорії УНР (у Білій Церкві тоді дислокувався загін Січових стрільців Євгена Коновальця). До складу Директорії Петлюру обрали заочно.

“Громадяне! Тільки тоді ми будемо кричати “Слава!” вільними грудьми, коли зміцнимо нашу владу, коли настане спокій нашій землі. Всі, як один чоловік, станьте плечем до плеча на оборону рідного краю від ворогів наших. Як Отаман всього війська Українського кажу вам, що зо всіх боків оточені ворогами. Не слів, а діла чекає від вас Українська Народня Республіка. Доведіть своєю чесною роботою свою любов до неї, доведіть, що ви гідні сьогодняшнього свята. Я сам буду кричати з вами «Слава!», коли ні одного ворога не буде на нашій території. Перед вами пройшло Українське Республіканське Військо, котре не щадить свого життя й сил у боротьбі з ворогами. Допоможіть же і ви йому оджею, харчами. Підтримайте ж Республіку, котрій ви кричите “Слава!”, не словом, а ділом”. Із виступу Симона Петлюри під час урочистостей з приводу проголошення Акта Злуки УНР та ЗУНР. 22 січня 1919 року.

14. ГОЛОВА ДИРЕКТОРІЇ

У грудні 1918-го Директорія повалила гетьманську владу. 19 грудня 1918-го українська армія увійшла в Київ. Почалося відновлення республіканського устрою та УНР. 22 січня 1919 року відбулося урочисте проголошення універсалу Директорії УНР про об’єднання УНР і ЗУНР в єдину державу. В цей час більшовицька Росія вдруге почала збройну агресію проти України. Під натиском радянських частин на початку лютого 1919 року урядові установи УНР та військо залишили Київ. 11 лютого Володимир Винниченко виїхав за кордон. У травні Симон Петлюра очолив Директорію (одночасно вийшов із УСДРП). У важких внутрішніх і зовнішніх умовах 10 місяців він очолював збройну боротьбу Армії УНР проти червоної та білої Росії. За цих обставин багато уваги приділяв переговорам із представниками Антанти, Румунії, Польщі. Після укладення Варшавського договору з Польщею українські війська разом із польською армією повели наступ на більшовиків і 7 травня 1920 року здобули Київ. У жовтні 1920-го Польща уклала перемир’я з радянською Росією, війська УНР, які в листопаді 1920 року перейшли Збруч, були інтерновані.

“Для мене почався вже суд історії. Я його не боюсь... Для мене вже з початку нашого руху ясным було, що наші національно державні змагання повинні перейти довгі щодо терміну і тяжкі своїми пробами митарства, поки ці змагання в певні державні форми скристалізуються... Я бачив, що українські партії мають силу революційну, деякі розкладову, а творчої, організаційної не мають. ...Вони не усвідомили головного: чи Україна, як самостійна держава, повинна в закордонній політиці спиратись на Європу чи на Москву – Азію? виявилось, що азійська спадщина в нас – занадто ще сильна: с.-р., частина с.-д. (Винниченко) перевагу давали Москві, а не Європі. Спиратись треба було на Європу, яка, до речі, нас не знала і не розуміла, одночасно треба було творити власну силу. Чим скоріше у народу нашого скристалізуються почуття незалежності од Москви, тим скоріше ми матимемо самостійну Україну”. З листа Симона Петлюри до генерала-хорунжого Миколи Удовиченка. 1922

15. ЄВРЕЙСЬКІ ПОГРОМИ

Російська пропаганда активно звинувачувала Петлюру у єврейських погромах. Справді, у той час відбулися численні криваві погроми євреїв. Їх вершили війська Антона Денікіна, червоноармійці, різні грабіжники та анархістські загони. 12 квітня 1919 року Директорія видала прокламацію, в якій йшлося: *“Український уряд буде всіляко боротися з порушеннями*

громадського порядку, викриватиме й суворо каратиме заводяк, злочинців та погромників. І перш за все уряд не потерпить ніяких погромів, спрямованих проти єврейського населення України, і вживатиме усіх засобів для знешкодження цих мерзенних злодіїв". Наступного дня Симон Петлюра як верховний головнокомандувач українського війська видав наказ арештувати та віддати під трибунал усіх вояків, що підбурювали до погромів. Згодом реорганізували армію і посилили дисципліну: напівсамостійні партизанські загони переформатували на регулярні військові частини, створили Державну військову інспекцію. Спалахи антисемітизму нейтралізували.

27 травня 1919-го Директорія прийняла закон про утворення Надзвичайної комісії для розслідування єврейських погромів. Винуватців передавали до військових трибуналів. Під Києвом було страчено чотирьох українців, які брали участь у погромах; у Райгороді – офіцера Міщука та кількох козаків; у містечку Смотрич – 14 козаків; страчено також отамана Семесенка – організатора страшного Проскурівського погрому в лютому 1919-го.

"Об'єднання всіх демократичних сил України всіх національностей, які стали на ґрунті самостійності нашої Республіки і участь їх в державному будівництві буде запорукою нашої перемоги над ворогами і запорукою нашого самостійного і ні від кого не залежного життя. Але вороги наші не сплять і уважно слідкують за кожним нашим кроком, аби тим чи іншим вчинком внести розлад серед нас і цим пошкодити скорішому здійсненню змагань нашого народу... Провокацією, на яку вони витрачають величезні суми, вони хочуть розкласти нас зсередини, підкуплюючи злочинний елемент, який підбурює наших козаків до різних бешкетів і погромів над невинним єврейським населенням, і цим хочуть накласти тавро погромників на чоло лицарів, які несуть визволення всім народам на просторах України.

Старшини і козаки Української Армії! Уникайте провокацій, а з провокаторами, хто сам чинить погроми та підбиває слабших від нас, будьте безпощадними. Кара на смерть мусить упасти на голову погромників і провокаторів. Більше карності і дисципліно-карності я вимагаю від вас в цьому відношенні, щоб ні один волос не упав з голови невинного." Із відозви Симона Петлюри до Українських військ. 27 серпня 1919 року

16. ДРУГИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД

У листопаді 1920 року Україна повністю опинилася під більшовицьким контролем. Але на зламі 1920–1921-х посилювався повстанський рух. Зі зброєю в руках проти радянської влади виступили понад 40 тисяч невдоволених політикою воєнного комунізму, передусім – продрозверсткою.

Наприкінці січня 1921 року Петлюра ініціював нараду старших начальників Армії УНР у Тарнові (Польща), де створили Партизансько-повстанський штаб під керівництвом відомого повстанського отамана Юрія Тютюнника для підготовки загального антибільшовицького повстання в Україні. 17 жовтня головний отаман видав наказ, за яким Юрій Тютюнник із штабом і відділами мав почати похід на Україну. В жовтні-листопаді Українська повстанча армія Юрія Тютюнника у складі трьох груп вирушила у Другий зимовий похід. Подільська група Михайла Палія-Сидорянського розгромила кілька "червоних" кавалерійських частин, дійшла до Бородянки на Київщині, але, не зустрівши головних сил, повернула до Польщі. Волинська група Юрія Тютюнника ліквідувала низку невеликих більшовицьких загонів, однак була розбита кіннотою Котовського на Житомирщині. 360 її вояків розстріляли під селом Базар. Останньою в похід вирушила Бессарабська група Андрія Гулого-Гуленка. Переправившись через Дністер, вона зайняла декілька прикордонних сіл і частину Тирасполя, але змушена була відступити до Румунії. Другий зимовий похід став завершальною сторінкою Української революції, засвідчивши готовність українців за будь-яку ціну здобувати державність.

Після Другого Зимового походу Симон Петлюра розпочав створення сталих еміграційних інституцій Польщі. Так 1921-го постав Український центральний комітет у Речі Посполитій. 1923-го видав під псевдонімом О.Ряст брошуру "Сучасна українська еміграція та її завдання". Вказівки для української еміграції викладав також у публікаціях в українських часописах у Польщі – "Українська трибуна", "Трибуна України", "Табор".

"Стратегія національної боротьби, як і боротьби військової, вимагає: бити в першу чергу по головному ворогові, з другорядним потім можна раду дати! В своїй діяльності я керувався думкою, що таким ворогом була, є і буде Московщина". Із листа Симона Петлюри до Юрія Гуменюка. 10 травня 1926 року.

17. ВАРШАВА–БУДАПЕШТ–ВІДЕНЬ–ЖЕНЕВА–ПАРИЖ

Москва постійно вимагала у Варшаві видати Петлюру. Тож він змушений був постійно переховуватися. Під псевдо Полтавченко залишив Тарнов. Перебрався до Варшави. Там продовжував проводити переговори задля підтримки УНР, здійснював політичне керівництво урядом і військовими підрозділами та інституціями на території Польщі. Після того, як виявилися спроби інфільтрації більшовицьких агентів до українських еміграційних осередків, Петлюра 1923 року з паспортом на прізвище Степана Могили через Будапешт (Угорщина), Відень (Австрія) та Женеву (Швейцарія) восени 1924 дістався Франції (згодом до нього приєдналися дружина й донька).

"Все, що є морально здоровим, працездатним і національно чесним з-поміж нашої еміграції, – все мусить провадити дальшу невтомну боротьбу за наші національно-державні ідеали, за виборення незалежності державної нашого народу. В умовинах перебування на чужині, серед різних народів і в різних державах, праця наша мусить бути поділена на ряд цілком конкретних завдань, органічно зв'язаних: з а) загальною програмою тієї праці, що її провадить уряд; і з б) місцевими можливостями даної країни". Із брошури Симона Петлюри "Сучасна українська еміграція та її завдання".

18. МОНПАРНАС

Прибуття Петлюри до Парижа суттєво поживило еміграційний політикум. Для його згуртування 1925 року створили тижневик "Тризуб". Для Петлюри паризький період позначений активною публіцистичною діяльністю: друкує багато статей на теми громадсько-політичного, культурного життя, національного визволення України, роздуми про Українську революцію, консолідацію політичної еміграції.

25 травня 1926-го біля 14-ї години загинув у Парижі від кулі більшовицького агента Самуїла Шварцбарта. Поховали Головного Отамана 30 травня на паризькому цвинтарі Монпарнас.

"Я вірю і певний, що Україна, як держава, буде. Може, не зразу такою великою, як нам хотілось би, але буде. Думаю я, що шлях для Української Державності стелиться через Київ, а не через Львів. Тільки тоді, коли Українська Державність закріпиться на горах Дніпра і біля Чорного моря, тільки тоді можна думати, як про реальну річ, про збирання українських земель, захоплених сусідами". Із листа Симона Петлюри до Юрія Гуменюка. 1926.

19. "ПЕТЛЮРІВЩИНА"

Процес над убивцею відбувався в атмосфері інспірованих і фінансованих Кремлем наклепів щодо антисемітизму Петлюри. На захист кілера виступив і Максим Горький. Більшовицька

адміністрація задіяла й маніпульований нею міжнародний робітничий рух. Під потужним натиском французький суд присяжних звільнив убивцю від покарання. В СРСР комуністична пропаганда закорінювала в масовій свідомості поняття “Петлюра”, “петлюрівщина”, “петлюрівці” як ворожі, шовіністичні, буржуазні, антибільшовицькі явища.

“Перед нами ніби відкривається частина трагічних процесів, що відбуваються в душі підростаючого покоління на Україні... Маємо підстави й фактичні дані думати, що “переоцінка цінностей” захопила певні елементи комсомольських груп і що характер цієї переоцінки в цілому такий самий, як і в авторки листа. Посереднім доказом правдивості нашого твердження може служити й той факт, що власне перед комсомольською аудиторією і п. Чубар уважав потрібним виступити недавно з каскадом звичних інсинуацій на адресу національно свідомої інтелігенції української, української еміграції, уряду УНР – та застерегти своїх слухачів од “небезпеки”, що таїться в симпатіях української молоді до носіїв та борців ідеї державної самостійності України”. Із передової статті Симона Петлюри “Уривки з листа комсомолки”. 1926.

20. ЛЮДИНА-ЗАГАДКА

Симон Петлюра, політик, літератор і журналіст, ніколи не писав про себе – ні спогадів, ні записок. Його особисте життя досі залишається таємницею.

“Чи ми своєю боротьбою здобули для України що-небудь? Так, наша боротьба в історії українського народу буде записана золотими буквами. Ми виступили на арену історії тоді, коли весь світ не знав, що таке Україна. Ніхто не хотів її визнати як самостійну державу, ніхто не вважав нашого народу за окрему націю. Єдино боротьбою, упертою та безкомпромісною, ми показали світу, що Україна є, що її народ живе й бореться за своє право, за свою свободу й державну незалежність”. Із промови Симона Петлюри на нараді Директорії у Старокостянтинові. 26 листопада 1919 року

ДОДАТОК 2

Видатні сучасники про Симона Петлюру

“Українці самі не знають, кого вони мають серед себе. Вони гадають, що Петлюра видатний редактор, патріот, громадський діяч тощо. Це все правда, але не ціла правда... Він – з породи вождів, людина з того тіста, що колись у старовину закладали династії, а в наш демократичний час стають національними героями... Бути йому вождем народу українського. Така його доля...”

**Академік РАН
Федір Корш**

“На чолі військової організації, особливо в перехідну добу, треба було поставити такого

українського діяча, який разом зі зрозумінням значення військової справи, єднав би в собі глибокий український патріотизм і вірність національній справі... В особі Симона Петлюри була знайдена людина, яка, не дивлячись на своє цілком цивільне минуле, зрозуміла всю вагу військової організації України, як і складний характер підготовчих організаційних кроків”.

**Політичний і державний діяч, публіцист
Микола Ковалевський**

“Симон Петлюра ясно бачив, що Україні неминуче доведеться стати до збройної боротьби з Москвою. Відповідно до цього й вироблялися всі плани нашої праці для створення української армії».

**Полковник Армії УНР
Володимир Кедровський**

“Симон Петлюра не був військовиком по фаху, але ж то був єдиний... хто з початку російської революції зрозумів значення і потребу збройної сили для України... Петлюра був одним з джерел моральної сили, завдячуючи котрій наша Армія була в стані вдержатись в остільки тяжких умовах. Все це тому, що він посідав велику таємницю влади над людьми, таємницю володіння масами. ...Душу і серце Армії тримав у своїй руці, як рівно ж сам він був і душею і серцем своєї армії. Він дійсно був вождем з ласки Божої, завжди користав з співпраці досвідчених військових фахівців... Бувало не раз, що опрацьована під його впливом якась операційна думка, здавалася не до виконання, але тверда і незламна віра вождя в остаточний її успіх, якась стихійна впертість, стремління боротись і боротись, - підсилювали слабнущу енергію командирів і допроваджували до пожаданих наслідків”.

**Генерал-хорунжий Армії УНР
Володимир Сальський**

“Нікого могутнішого не виявлялося йому на заміну, бо такого й не було... Петлюра – людина нестримної енергії, ентузіаст, вірить, хоч деколи тільки інтуїтивно, й впливає свою віру в інших. Це головна його позитивна риса яко вождя”.

**Генерал-хорунжий Армії УНР
Микола Капустянський**

“Симон Петлюра не лякався смерті... рвався до передової лінії фронту: від цього кроку його завжди треба було стримувати. У першу чергу Головний отаман відвідував козаків, що були у бойовій лінії”.

**Генерал-полковник Армії УНР
Олександр Удовиченко**

“Весь бруд, що його накидають на криштальночисте ім'я Симона Петлюри, змиє чи об'єктивна думка нинішнього моменту, чи об'єктивний суд недалекого майбутнього, коли замовкнуть ті сили і ті пристрасті, що завдали йому смерть фізичну, а тепер змагаються знищити його морально... Перед думкою світу стане постать борця народнього, стане факт велетенської боротьби народу, що в своїх національно-державних змаганнях мусить рахуватися не лише з самими зовнішніми перешкодами, але й зустрічати перешкоди моральні – наклеп, фальсифікацію світової думки, стремління морально підкопати й знесилити його святі змагання до волі, до людського права. ...Історична постать Симона Петлюри виростає з кожним днем і ростиме в міру, як буде зростати справа українського національно-державного визволення, українська державна справа. Та постать складе одну з найбільш інтересних сторінок нашої національної історії і стане об'єктом дослідів в різних ділянках нашого державного життя”.

**Державний діяч
Олександр Лотоцький**

ЛИСТОПАДОВИЙ ЧИН

Хмара слів про Західноукраїнську Народну Республіку

Поштова Марка Західно-Української Народної Республіки. Травень 1919 року

1 листопада 1918 року у Львові українські сили успішно провели збройне повстання, більш відоме як Листопадовий чин або Листопадовий зрив, захопивши основні стратегічні об'єкти міста: ратушу, пошту, австрійські військові казарми, залізничні вокзали. Внаслідок цього проголосили українську владу в Станіславові, Тернополі, Самборі, Стрию. А 9 листопада того ж року Українська Національна Рада проголосила Народну Республіку.

Листопадовий чин, проголошення ЗУНР і подальша боротьба українців Західної України за національне визволення є невід'ємною складовою Української революції 1917–1921 років.

Західноукраїнська Народна Республіка – форма української державності періоду Української революції, вагомий досвід державницько-правової розбудови України.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- У 1918 році у Центрально-Східній Європі внаслідок національно-демократичних революцій постали нові національні держави: Українська Народна Республіка, Польща, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців, а також Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). ЗУНР відразу після проголошення поринула у горнило польсько-української боротьби за австро-угорський спадок.
- Центральною ідеєю державотворення в Галичині було прагнення до об'єднання всіх українців в єдиній державі. Його розв'язання увінчалось проголошенням Акта Злуки УНР і ЗУНР.
- Для перемоги українському національно-визвольному рухові не вистачило внутрішніх сил і сприятливих зовнішньополітичних чинників.

ХМАРА СЛІВ ПРО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКУ НАРОДНУ РЕСПУБЛІКУ

Напевне, часто для полегшення навігації чи швидкого знаходження потрібної інформації на сайтах чи у блогах ви користувалися списком слів, категорій, міток чи ярликів, коли в єдиному спільному зображенні їхня важливість або ієрархія позначається розміром шрифту або кольором. Така графічна систематизація даних називається хмарою слів (тегів). Це – метод графічної систематизації. Нині існує чимало програм для їх створення.

Користуватися хмарами тегів, а точніше створювати їх, можна на освітньому просторі – на уроках з будь-якої навчальної дисципліни, адже цей метод зручний для логічного розподілу інформації, її легкого сприйняття, швидкого запам'ятовування, та й зрештою зацікавлення учнів інтерактивною роботою.

Наприклад, на уроках історії можна відобразити імена видатних постатей відповідно до теми, місця, пов'язані з певною подією, термінологію тощо.

Застосування хмари слів дасть змогу:

- ◆ прочитати в хмарі головне запитання, на яке необхідно знайти відповідь протягом уроку (якщо це хмара запитань);
- ◆ створити словникову хмару на основі невеликих нещодавно вивчених навчальних текстів, і попросити учнів пригадати, про що були ці тексти, і в якому саме контексті використовувалися слова;
- ◆ показати хмару, складену зі слів із незнайомого тексту, і попросити здогадатися про його зміст;
- ◆ написати зашифровану листівку другові;
- ◆ зробити хмарку підказок до математичного (фізичного, географічного, біологічного тощо) диктантів, кросвордів;
- ◆ повторити основні поняття теми, що вивчається;
- ◆ оцінити промову політичного діяча (іншої відомої особи, реклами) на вживання слів для маніпулювання іншими.

Наразі існує чимало платформ, які допомагають самостійно створювати хмари слів.

Наприклад, <https://wordart.com/z43mmb2y2ssj/%D1%85%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%B0-%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B2>

<https://worditout.com/word-cloud/888672>

Львів
Левицький Галичина
Ратуша Стрий ЗУНР
Національна Рада
Петрушевич
Директорія ЗУНР
Вітовський
Листопадовий Чин
Цегельський
Попович
Сейм
Степанів

Пропонуємо кілька варіантів завдань до теми “Листопадовий чин”.

“ПОВСТАННЯ У ЛЬВОВІ”

1. Ознайомтеся з історичною довідкою і з її допомогою складіть перелік слів для формування хмари (Революція, Польща, Чехословаччина, Серби, Хорвати, Словенці, ЗУНР, Листопадовий Зрив, Казарми, Залізничні Вокзали, Галицька Армія, Галичина, Маніфест, Монархія, АвстроУгорщина, Сейм, УНРада, Ратуша, Станіславів, Тернопіль, Самбір, Стрий, Петрушевич, Національне Визволення, Вітовський, Левицький).

2. Використовуючи хмару як опорний конспект, складіть розповідь про Листопадовий зрив.

“ОЛЕНА СТЕПАНІВ”

1. На основі біографічної довідки про Олену Степанів складіть перелік слів (Жінка Офіцер, Хорунжа, Стрілецька Чота, Науковець, Викладачка, Ярослав Дашкевич, Львівщина, Львівський Університет, священик, Учительська Семінарія, Пластунка, Полон, Ташкент, Перша Світова, Чотар, Референт, Відень, Український Вільний Університет, Доктор Філософії, Сестри Василіанки, Український Таємний Університет, Учителька, Статистичне Бюро, Мордовські Табори, Личаків).

2. З допомогою згенерованої хмари слів представте цю діячку як першу жінку-офіцера, активну учасницю українського визвольного руху.

ІСТОРІЯ ЗУНР У БІОГРАФІЯХ

ЄВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ (1863–1940)

Президент Західноукраїнської Народної Республіки, який згодом став її диктатором. Від 1919 року – в еміграції, де продовжив боротьбу за відновлення незалежності ЗУНР, очолював уряд в екзилі.

Народився в містечку Буську на Львівщині, в родині священика. Здобув ступінь доктора права в Львівському університеті. Очолював боротьбу проти москвофільства, активний учасник Української національно-демократичної партії. В австрійському парламенті очолював українську репрезентацію.

Президент Західноукраїнської Народної Республіки. 9 червня 1919 року йому передано військову і цивільну владу як диктатору ЗУНР, що передбачало поєднання обов'язків президента і голови уряду.

В листопаді 1919 року із оточенням виїхав до Відня.

У серпні 1920 року утворив закордонний галицький уряд (уряд диктатора ЗУНР). 15 березня 1923 року після визнання Антантою Східної Галичини територією Польщі еміграційний уряд ЗУНР оголосив про саморозпуск. Євген Петрушевич склав повноваження.

Помер у Берліні 29 серпня 1940 року. У 2002 році його прах перевезено до Львова та поховано на Личаківському цвинтарі.

ДМИТРО ВІТОВСЬКИЙ (1887–1919)

Сотник Легіону Українських січових стрільців. Лідер Листопадового зриву. Перший військовий міністр ЗУНР і командир Галицької армії. "Буде армія – буде державність!" – говорив він, оголошуючи загальну мобілізацію в українську армію.

Народився в селі Медуха на Станіславщині (нині – Івано-Франківщина). У 1909 році завершив службу в австрійському війську в званні хорунжого. Вступив на правничий факультет Львівського університету, брав участь в акціях за викладання українською мовою. За це в 1910 році відрахований і ув'язнений. Вийшовши на волю, завершив навчання в Кракові.

Під час Першої світової війни очолив перший

курінь Українських січових стрільців. За бій на горі Маківці нагороджений медаллю "За хоробрість". Після поранення переведений на Волинь. Долучився до відкриття 11 українських шкіл, став начальником штабу вишколу УСС.

Очолив Центральний військовий комітет у Львові, організатор і керівник Листопадового зриву, Перший командир Галицької армії, Державний секретар військових справ ЗУНР. Головною метою життя бачив творення національної армії.

Навесні 1919 року відряджений на мирну конференцію в Парижі. У серпні, повертаючись в Україну, загинув в авіакатастрофі під Ратибором (Сілезія). 2002 року перепохований на Личаківському цвинтарі у Львові.

КОСТЬ ЛЕВИЦЬКИЙ (1859–1941)

Юрист, громадсько-політичний діяч Галичини. Перший голова Української Національної ради у Львові, очільник уряду ЗУНР. Уповноважений у закордонних справах в еміграційному уряді Євгена Петрушевича.

Народився у Тисмениці (нині – Івано-Франківщина) в родині священика. Закінчив Станіславівську цісарсько-королівську гімназію, згодом Львівський і Віденський університети. В 1884 році став доктором права.

Співзасновник товариства українських ремісників "Зоря" та "Народна торгівля", почесний учасник Наукового товариства імені Тараса Шевченка, депутат Палати послів австрійського парламенту. 1914 року очолив Головну українську раду.

Після проголошення Західноукраїнської Народної Республіки у листопаді 1918 року обраний першим главою її уряду – Державного секретаріату ЗУНР. Із 1920 року на еміграції у Відні. Представник закордонного уряду Західноукраїнської Народної Республіки й голова Комітету політичної еміграції, від 1921 року – уповноважений у закордонних справах в уряді Євгена Петрушевича.

У 1924 році повернувся до Львова, керував Союзом українських адвокатів. У 1939 році очолив Український комітет захисту, а також делегацію галицької громадськості до нової влади. За це був арештований НКВД та ув'язнений на два роки. У 1941 році повернувся до Львова, став першим головою Української Національної Ради. Помер того ж року.

Автор праць "Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр.", "Історія визвольних змагань галицьких українців у часи світової війни 1914–1918 рр."

ОЛЕНА СТЕПАНІВ (1892–1963)

Перша жінка-офіцер, хорунжа та командирка стрілецької чоти Українських січових стрільців, учасниця Листопадового зриву, воячка Галицької армії, вчена та викладачка, в'язень мордовських таборів, матір відомого українського історика Ярослава Дашкевича.

Народилася на Львівщині в сім'ї священика. Закінчила вчительську семінарію, Львівський університет. Учасниця молодіжного, січового і пластового рухів. У роки Першої світової війни – хорунжа, командир стрілецької чоти Легіону Українських січових стрільців. Відзначена медаллю хоробрості та військовим хрестом Карла V. Потрапила в полон, вивезена до Ташкента, де перебувала від 1915 до 1917 року. Історія жінки-військовополоненої набула розголосу в західноєвропейській пресі.

Брала участь в організації Листопадового зриву 1918-го. Згодом – чотар 4-ї Золочівської бригади Галицької армії, референт Державного секретаріату закордонних справ ЗУНР. Наприкінці 1919-го виїхала до Відня, де закінчила Український вільний університет, отримала ступінь доктора філософії. 1922–1936 роки викладала географію та історію в гімназії сестер василіянок у Львові та на філософському факультеті Українського таємного університету.

У роки Другої світової війни – вчителька середньої школи, керівниця статистичного бюро Львова. З 1944 року – доцентка Львівського університету. У 1946–1947 роках працювала в Києві.

У грудні 1949-го заарештована й засуджена МДБ УРСР на 10 років ув'язнення в таборах Мордовії. 1956-го після звільнення з ув'язнення повернулася до Львова, де й померла. Похована на Личаківському цвинтарі. Вона подарувала Україні відомого історика Ярослава Дашкевича.

ОМЕЛЯН ПОПОВИЧ (1856–1930)

“Батько шкільництва на Буковині”. Депутат Буковинського сейму, віце-президент Української Національної ради ЗУНР і голова Крайової Буковинської адміністрації. Автор шкільних підручників і методичних посібників.

Народився в селі Дорна-Ватра на Буковині в сім'ї священика. Закінчив учительський коледж у Чернівцях, працював повітовим інспектором у Сереті, референтом при крайовій шкільній раді Буковини. З 1884 року перебував на посаді секретаря українського громадсько-культурного товариства “Руська бесіда”. Організовував у краї національні школи, очолював Українське педагогічне товари-

ство в Чернівцях. Із 1885 року – перший крайовий інспектор українських народних шкіл. Редагував чимало періодичних видань. За два роки заснував і очолював українське товариство «Руська школа», яке згодом перейменував на “Українська школа”.

У 1911–1918 роках – депутат Буковинського сейму, брав участь у розробленні освітнянських законопроектів. Восени 1918-го став віце-президентом Української Національної ради ЗУНР і одночасно головою Крайової адміністрації. Окупація румунськими військами Буковини змусила перебратися на Галичину.

До кінця життя працював крайовим інспектором учительських семінарій народних шкіл у Львові. Автор багатьох шкільних підручників і методичних посібників, науково-методичних статей, якого ще за життя назвали “батьком шкільництва на Буковині”.

Помер у місті Заліщики.

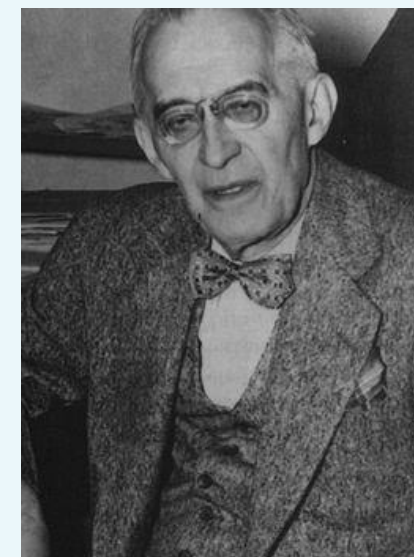
ЛОНГІН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ (1875–1950)

Ідеолог самостійності України та єдності галичан і наддніпрянців. Державний секретар внутрішніх справ ЗУНР, заступник міністра закордонних справ УНР, представник уряду ЗУНР у США. Автор брошури “Русь–Україна і Московщина–Росія”.

Народився у місті Кам'янка-Струмилова (нині Кам'янка-Бузька) на Львівщині. Навчався на юридичному факультеті Львівського університету, практикувався у Відні та Стокгольмі. Захистив докторську дисертацію з міжнародного права. Надалі присвятив себе журналістиці і громадсько-політичній діяльності. Видав у Львові “Самостійну Україну” Миколи Міхновського.

Широкий суспільний резонанс мала його брошура “Русь –Україна і Московщина–Росія” (1901). Обґрунтував ідею самостійності України, єдності галичан і наддніпрянців. Керівник Української національно-демократичної партії. Редагував газети “Свобода”, “Українське слово”. Входив до складу Головної української ради, Загальної української ради, Союзу визволення України. Активний учасник Листопадового зриву, державний секретар внутрішніх справ ЗУНР. 22 січня 1919 року на Софійському майдані зачитав ухвалу УНР перед оголошенням Акта злуки УНР і ЗУНР. Надалі – заступник міністра закордонних справ УНР, представник уряду ЗУНР у США. Редагував часописи “Український вісник”, “Шлях”, “Америка”, видав монографію “Митрополит Андрій Шептицький” (1937).

Один із творців Українського Конгресового комітету Америки. Помер у Філадельфії (США).

ІСТОРИЯ ЗУНР У ФОТОГРАФІЯХ

Будівля “Народного дому”,
що став штаб-квартирою
Головної команди повстання й
епіцентром українського руху

Будівля “Народної гостиниці”
у Львові, де діяв Центральний вій-
ськовий комітет, який готував Листо-
падовий чин. Фото 1914 року

Делегація Західної області УНР. Кам'янець-Подільський. Вересень 1919 року

Старшини 2-го Корпусу Української галицької армії. Стрий. 1919 рік

Президент ЗУНР Євген Петрушевич із членами уряду на еміграції у Відні. 1920 рік

Президент ЗУНР Євген Петрушевич із начальним вождем генералом Мироном Тарнавським в штабі II корпусу. Бердичів. Жовтень 1919 року

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Маніфестом від 16 жовтня 1918 року імператор Австро-Угорщини Карл I закликав народи імперії створити власні державні утворення та увійти до оновленої Австро-Угорської монархії. Східна Галичина стала епіцентром боротьби між поляками та українцями за власну державність. 18 жовтня у Львові з представників українських парламентарів, духовництва та студентства утворилася Українська Національна Рада на чолі з Євгеном Петрушевичем, яка наступного дня оголосила про постанову на теренах Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття єдиної української держави. Українська Національна Рада була вищим органом влади ЗУНР. Згідно з законом від 15 листопада 1918 року її склад поповнився делегатами з усіх повітів і великих міст. Вибори цих делегатів відбувалися з 22 по 26 листопада.

Однак ще 28 жовтня у Кракові утворився один із центрів об'єднувачих процесів поляків – Польська ліквідаційна комісія, яку очолював Вінцентій Вітос. Поляки вважали терени Галичини невід'ємною складовою майбутньої Польської держави. Остаточо вирішити приналежність території мала сила зброї.

Завдяки рішучим діям сотника Українських січових стрільців Дмитра Вітовського українські військові зуміли випередити поляків на два дні та успішно провести 1 листопада 1918 року збройне повстання у Львові, більш відоме як Листопадовий чин або Листопадовий зрив. Тоді українці захопили основні стратегічні об'єкти міста: ратушу, пошту, австрійські військові казарми, залізничні вокзали і проголосили в основних містах краю: Станіславові, Тернополі, Самборі, Стрию.

9 листопада 1918 року Українська Національна Рада проголосила Західноукраїнську Народну Республіку. В екстремальних умовах виробили Тимчасовий основний закон ЗУНР, що був ухвалений 13 листопада. Він передбачав наявність всіх необхідних атрибутів державності: кордони, назву, принципи народного суверенітету, символіку.

Уряд ЗУНР – Державний секретаріат був створений 9 листопада 1918 року. Очолив його громадський і політичний діяч, адвокат Кость Левицький. Керівництво ЗУНР дбало про формування місцевих органів влади й управління. Так були ухвалені низка нормативних актів, які стосувалися розбудови місцевої влади й управління.

4 січня 1919 року була створена Президія УНРади у складі Президента (голови ради) і чотирьох його заступників. На цьому ж засіданні було створено ще один державний орган ЗУНР – Виділ Української Ради у складі Президента та дев'яти представників. На цей орган поклалися функції колегіального глави держави.

Законодавчим органом ЗУНР, аналогом Української Центральної Ради, була Українська Національна Рада, тимчасовий законодавчий орган, до моменту скликання Сейму. У квітні 1919 року ухвалили закон "Про вибори до Сейму". Однопалатний Сейм мали обирати громадяни на основі загального, рівного, прямого виборчого права при таємному голосуванні. Сейм мав складатися з 226 депутатів-послів, із яких 160 становили українці, 33 – поляки, 27 – євреї, 6 – німці. Національним меншинам гарантувалося пропорційне представництво в парламенті. Територію країни було поділено на 18 виборчих округів, але провести вибори до Сейму так і не вдалося. Законодавча діяльність ЗУНР була соціально спрямованою. Серед найважливіших конституційних актів: Закон про шкільництво від 13 лютого 1919 року, що визначав державний статус шкіл на західноукраїнських землях, Закон про державну мову від 15 лютого, Закон про громадянство від 8 квітня. За Законом про земельну реформу від 14 квітня 1919 року створювався єдиний земельний фонд ЗУНР.

У лютому 1919 року ухвалено низку законів, спрямованих на удосконалення судових органів. ЗУНР поділено на 12 судових округів і 130 судових повітів. У кожному обирали окружні та повітові суди. Система державної жандармерії дістала нормативне закріплення в законі від 15 лютого 1919 року. Крім жандармерії, на місцях функції з охорони громадського порядку виконувала народна міліція, яка формувалася на громадських засадах шляхом виборів.

Національне питання в західноукраїнських землях набуло першочергової ваги. Збереження конституційних традицій і організованості часів Австро-Угорщини сприяли тому, що в ЗУНР панував відносний порядок та стабільність. Однак для перемоги українському національно-визвольному рухові не вистачало сил, адже він спирався лише на 3,5–4 мільйони галицьких українців. Боротьба західних українців з поляками виявилася тривалою і відбувалася з перемінним успіхом. Однак політична та військова підтримка Польщі з боку країн Антанти вплинула на перебіг збройної боротьби. Надії ЗУНР на допомогу зі Сходу та з боку Антанти виявилися марними. Навіть об'єднавши у липні 1919 року свої збройні сили з військами Директорії УНР, Галицька армія не змогла протистояти активному натиску поляків і зазнала поразки. 14 березня 1923 року Рада амбасадорів (послів) Антанти ухвалила рішення про передання української частини Галичини під владу Польської держави на правах автономії, закріпивши окупацію західноукраїнських земель Другою Річчю Посполитою.

ДОДАТОК 1

Відозва Української Національної Ради від 1 листопада 1918 року

Український Народе!

Голосимо тобі вість про твоє визволення з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19 жовтня твоєю волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава і її найвисша власть, Українська Національна Рада. З нинішнім днем Українська Національна Рада обняла власть в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави.

Український Народе!

Доля Української Держави в Твоїх руках. Ти станеш як непобідний мур при Українській Національній Раді і відіпреш усі ворожі замаху на Українську Державу.

Заки будуть установлені органи державної влади в законнім порядку, українські організації по містах, повітах і селах мають обняти всі державні краєві і громадські уряди і в імені Української Національної Ради виконувати власть.

Де сього ще не зроблено, дотеперішні неприхильні Українській Державі уряди мають бути усунені.

Всі жовніри української народности підлягають від нині виключно Українській Національній Раді і приказам установлених нею військових властей Української Держави. Всі вони мають стати на її оборону. Українських жовнів з фронтів відкликається отсим до рідного краю на оборону Української Держави.

Все здібне до оружя українське населення має утворити боєві відділи, які бо ввійдуть в склад української армії або на місцях оберігатимуть спокій і порядок. Особливо мають бути оберігані залізниця, почта й телеграф.

Всім горожанам української держави без різниці народности і віросповідання заporučається горожанську, національну і віроісповідну рівноправність.

Національні меншости Української Держави – Поляки, Жиди, Німці – мають вислати своїх відпоручників до Української Національної Ради.

Аж до видання законів Української Держави обов'язують дотеперішні закони, на скільки вони не стоять у противенстві до основ Української Держави.

Як тільки буде забезпечене й укріплене існування Української Держави, Українська Національна Рада скличе на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного виборчого права Установчі Збори, які рішать про дальшу будучність Української Держави.

Склад утвореного Українською Національною Радою кабінету і його програму оголоситься.

Український Народе! Всі свої сили, все посвяти, щоб укріпити Українську Державу!

ДОДАТОК 2

Тимчасовий основний закон
про державну самостійність українських земель
колишньої Австро-Угорської монархії,
ухвалений Українською Національною Радою
на засіданню 13 падолиста 1918

Артикул I. Назва

Держава, проголошена на підставі права самоозначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1918 року, обнимаюча весь простір бувшої австро-угорської монархії, заселений переважно Українцями, має назву Західно-Українська Народня Республіка.

Артикул II. Границі

Простір Західно-Української Народньої Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частями бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мармориш, – як вона означена на етнографічній карті австрійської монархії Карла барона Черніга, Etnographische Karte der osterreichischen Monarchie, entworfen von Karl Freiherr Czernig, herausgegeben von der K.K.Direktion der administrativen Statistik. – Wien, 1855, Maßstab 1:86400.

Артикул III. Державна суверенність

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народню Республіку.

Артикул IV. Державне заступництво

Права влади іменем Західно-Української Народньої Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народньої Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V. Герб і прапор

Гербом Західно-Української Народньої Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печатка має довкола гербу напис: "Західно-Українська Народня Республіка".

ДОДАТОК 3

Передвступний договір, заключений дня 1 грудня 1918 року в м. Фастові між Українською Народньою Республікою й Західно-Українською Народньою Республікою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю

1. Західно-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшій часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою – значить заявляє свій намір перестати існувати як окрема держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілоти, в Українську Народню Республіку.

2. Українська Народня Республіка заявляє цим рівнож свій непохитний намір злитись у найкоротшій часі в одну державу з Західно-Українського Народньою Республікою – значить заявляє свій намір прийняти всю територію й населення Західно-Української Народньої Республіки, як складову частину державної цілоти, в Українську Народню Республіку.

3. Правительства обох Республік уважають зв'язаними повищими за-явами, то значить: уважають себе посполу зобов'язаними цю державну злуку можливо в найкоротшій часі перевести в діло так, щоби в можливо найкоротшій часі обі держави утворили справді одну неподільну державну одиницю.

4. Західно-Українська Народня Республіка з огляду на витворені історичними обставинами, окремими правними інституціями та культурними й соціальними різницями окремішності життя на своїй території й її населення, як будучій частині неподільної Української Народньої Республіки, дістає територіяльну автономію, котрої межі означить у хвилі реалізації злуки обох Республік в одну державну цілість окрема спільна комісія за ратифікацію її рішень компетентними законодавчими й правительственными державними органами обох Республік, Тоді також установлені будуть детальні умовини злуки обох держав.

5. Договір цей, списаний у двох примірниках, як двох окремих оригіналах, призначених по одному для правительств кожної з обох держав, може бути опублікований за згодою обох правительств, т.е. Директорії Української Народньої Республіки й Ради Державних Секретарів Західно-Української Народньої Республіки.

ДОДАТОК 4

Закон про Виділ Української Ради
4 січня 1919 року

Українська Національна Рада постановила:

Параграф 1

Українська Національна Рада вибирає з-посеред себе Виділ з 9 членів, якому проводить, як десятий член, Президент Української Національної Ради, а на случай його перешкоди найстарший віком його заступник.

Параграф 2

До компетенції Виділу Української Національної Ради належить:

а) іменувати членів правительства;

б) приймати й уділяти їм димісії;

в) виконувати право амністії й аболіції, а то на внесенне Державного Секретаріату судівництва. В справах військового судівництва може Виділ Української Національної Ради перенести право виконування амністії на Раду Державних секретарів;

г) іменувати начальників верховних державних урядів цивільних і військових;

д) удостоювати й оповіщувати закони.

Параграф 3

Виділ Української Національної Ради скликає в міру потреби Президент Української Національної Ради, а в случаю його перешкоди найстарший віком його заступник. Він репрезентує Виділ і підписує його письма.

Параграф 4

Виділ Української Національної Ради вибирається на час її каденції, а влада його гасне з хвилею вибору нового Виділу новою Радою.

Параграф 5

Рішення Виділу западають більшістю голосів, а в случаю рівности голосів стає рішенням те внесенне, за котрим голосував президент.

До важности рішень треба присутности щонайменше шести членів Виділу.

ПРОГОЛОШЕННЯ АКТА ЗЛУКИ

Гепенінг до Дня Соборності України

22 січня. Український історичний календар містить у цей день дві знаменні події. У 1918 році в цей день Українська Народна Республіка проголосила незалежність. Рівно за рік Актом Злуки об'єднано УНР і ЗУНР в одну суверенну державу. Ці події є найважливішими в історії Української революції 1917–1921 років і загалом історії України ХХ століття.

Щороку в день проголошення Акта Злуки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки Україна відзначає День Соборності. Офіційно в Україні свято встановлено Указом Президента України "Про День соборності України" від 21 січня 1999 року № 42.

Поштівка "Єднаймося, братаймося...". 1918 рік

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- **Проголошення Соборності УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року** – історичний акт об'єднання українських земель в одній державі. Подія основоположна для українського державотворення. Акт Злуки увінчав соборницькі прагнення українців обох частин України – Наддніпрянщини та Наддністрянщини – щонайменше з середини ХІХ століття.
- Термін "соборність" має кілька визначень. Найбільш вживані такі: об'єднання в одне державне ціле всіх земель, заселених конкретною нацією на суцільній території; духовна консолідація всіх жителів держави, згуртованість громадян, незалежно від їхньої національності. **Соборність невіддільна від державності, суверенітету й реальної незалежності народу – фундаменту для побудови демократичної держави.**
- **За часів радянського тоталітарного режиму проголошення незалежності УНР і День Соборності не відзначалися.** Зі встановленням радянської влади всі українські свята були витіснені з суспільного простору. Пам'ять про об'єднання УНР і ЗУНР зберігали мешканці Західної України й українська політична еміграція в країнах Західної Європи й Америки. 22 січня там урочисто відзначали свято незалежності та соборності Української держави.
- **Перше масштабне відзначення свята Соборності відбулося 22 січня 1939 року в Карпатській Україні в Хусті.** Таким чином закарпатці нагадали про волю українців, висловлену на з'їзді Всенародних зборів у Хусті 21 січня 1919 року про приєднання Закарпаття до Української Народної Республіки зі столицею в Києві. Це була не просто маніфестація, а найбільша за 20 років перебування краю у складі Чехословаччини демонстрація українців за участю понад 30 тисяч осіб, що з'їхались до столиці

Карпатської України. У 71-у річницю Акта Злуки (22 січня 1990 року) в Україні відбулася одна з найбільших у Центрально-Східній Європі масових акцій – “живий ланцюг” як символ єдності східних і західних земель України. Понад мільйон людей, узявшись за руки, створили безперервний ланцюг від Івано-Франківська через Львів до Києва. Акція засвідчила, що українці подолали страх перед комуністичною партією і готові протистояти тоталітарному режимові. 26 років тому ця подія стала провісником падіння СРСР і відновлення незалежної України.

- **Ідея соборності завжди була смислоутворюючою** для українців. Від другої половини XIX століття українська політична єдність стала провідним мотивом декларацій і діяльності національного руху по обидва боки від Збруча. Ця ідея ключовою для наступних поколінь учасників українського визвольного руху у XX столітті.

- **Національна єдність є базовою цінністю** громадян країни, обов’язковою передумовою успішного спротиву зовнішній агресії. Сьогодні Україна продовжує боротьбу за незалежність і соборність. Тому соборність залишається на порядку денному національних завдань.

- **Цілісна Україна – це повернення** окупованих Криму й окремих районів Донеччини та Луганщини.

ГЕПЕНІНГ ПІД ГАСЛАМИ “В ЄДНОСТІ СИЛА” АБО “РАЗОМ СИЛЬНІШІ”

Для зацікавлення школярів питаннями духовної згуртованості однокласників, товариської моральної підтримки пропонуємо організувати спільну підготовку та проведення шкільного гепенінгу “Разом сильніші” з хештегами #РазомСильніші або #ВЄдностіСила.

Сучасна культура (особливо підліткова) відзначається зменшенням впливу вербальності і натомість зростанням видовищності. Аудіовізуальні технології, елементи інтерактивності формують нову комунікацію та сприйняття інформації. Враховуючи цю обставину Український інститут національної пам’яті створив відеоролик “Разом з власної волі з 1919 року”, доступний за посиланням: https://www.youtube.com/watch?v=h1h_4cs0qZ8&list=RDCMUCv7GvZiPMU7OWZdPkmeH3Qw&start_radio=1&t=2.

Відносно новою видовищною формою культури є гепенінг (від англійського слова happening – подія, випадок). Це певна форма дій, під час яких організатори акцій залучають до участі глядачів.

Гепенінг як ігрову імпровізацію, що дає вихід різноманітним підсвідомим спонуканням, запровадив американський теоретик мистецтва Аллан Капроу. Він замислив його для емоційного й інтелектуального “пробудження” пересічного глядача через власні дії та залучення до творчості, коли повністю зникає дистанція між автором і глядачами і кожен стає автором дійства. Така акція спонукає присутніх до критичного судження, вивільнення неусвідомленого “я” зі стану споживацької пасивності і змін у свідомості для набуття ними нового розуміння дійсності.

Для підготовки гепенінгу “Разом сильніші” запропонуйте учням об’єднатися в команди, які змагатимуться в соціальній активності в Інтернет-мережах за допомогою хештегів #РазомСильніші або #ВЄдностіСила. До прикладу, це можуть бути пости, сторіз, розповіді,

відео контенти, фоторепортажі, стріми, самчики, інші форми дописів про представлення розуміння ідеї єдності. Розмістити їх можна на сторінках у Facebook, Instagram, Twitter, Телеграм, LinkedIn. Важливо, щоб публікація збрала якомога більше вподобайок, коментарів та поширень, що надасть акції атмосфери змагальності та конкуренції.

Дидактичні можливості теми духовного єднання не вичерпуються особистісним виміром проблеми та віковим діапазоном старших класів. У початковій і середній школі до Дня Соборності можна торкнутися у цікавій формі подій Української революції 1917–1921 років та її видатних діячів, зокрема Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Симона Петлюру, Євгена Петрушевича. Через зрозумілі приклади, уривки з художньої дитячої літератури, відповідне оформлення приміщення з використанням національної символіки дітям цікаво буде дізнатися, що таке незалежність держави, соборність та єдність українських земель, яка їх цінність.

Темі єдності доцільно присвятити Урок Соборності. Про історичне значення проголошення незалежності УНР та Акта Злуки УНР і ЗУНР, військової, політичної і культурної діяльності легіону Українських Січових стрільців – збройної формації, яка сприяла об’єднанню українських земель в єдину державу провести квести, вікторини, конкурси проектів, туристичні мандрівки, екскурсії до бібліотек. Вони сприятимуть усвідомленню школярами цінності соборності України як умови незалежності та суверенності.

Для старшої школи пропонуємо такі форми Уроку Соборності “Разом сильніші”:

- семінари, круглі столи, презентації на такі теми: “Твоєю силою, волею, словом...”, “Незалежність починається з тебе”, “Без Соборності немає незалежності”, “В єдності сила”, “Українська революція та перша незалежність”;
- ділові ігри, вікторини, флеш-моби, стріми, диспути, брейн-ринги, ток-шоу, гутірки;
- екскурсії (у тому числі віртуальні) до музеїв, тематичних виставок, місць пам’яті, пов’язаних із подіями Української революції;
- конкурси проектів, регіональних і краєзнавчих презентацій з історії української державності “У боротьбі за незалежність” (акцію започаткувати до Дня Соборності, а завершити і підбити підсумки до Дня незалежності України).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Українці, не зважаючи на те, що нашу територію розділяли політичні кордони, завжди бажали єдності. Підтвердження тому можна знайти у різних епохах.

Так у “Топографічному описі Харківського намісництва”, виданому в 1788 році, йдеться про народ, що проживає у трьох державах: Російській імперії (Лівобережжя і Слобожанщина), Речі Посполитій (Правобережжя) та в монархії Габсбургів (Галичина, Буковина і Закарпаття). У “Топографічному описі...” читаємо про українців: “...Коли вони збираються для поклоніння в Київ зі Сходу від Волги і Дону, із Заходу з Галичини і Лодомерії і ближче до Києва прилеглих місць, дивляться один на одного не як на іншомовних, але як на представників єдиного роду... всі ці розпоршені земляки і донині зберігають синівську повагу до матері своїх давніх країв міста Києва”.

Прагнення народів до ідеалу монолітності в соборній державі було притаманне різним національним рухам Європи. Хрестоматійні приклади втілення цього взірця – об’єднання Німеччини

та Італії у XIX столітті. Італійці навіть запровадили поняття для опису політичної програми об'єднання різних народів – іредентизм.

Український національний рух виступив із програмою іредентизму під час “весни народів” 1848–1849 років – серії революцій в Європі від Франції до Валахії. Активну участь у цих подіях взяла перша українська політична організація Головна Руска Рада, що постала у Львові. У маніфесті 10 травня 1848 року вона задекларувала: “Ми Русини Галицькі належимо до великого руського народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільйонів виносить, з котрого п'ятертета мільйона землю Галицьку замешкує”. Серед уцілілих матеріалів Головної Руської Ради є анонімна стаття, в якій зазначається: “Від Тиси за Карпатами, по обидва боки від Дністра і Дніпра аж до берегів Дону розкинулися поселення одного слов'янського народу, чисельність котрого досягає 15 мільйонів. Тому призначенням такого великого народу не може бути, щоб у Європі займати побічне становище, щоб підпорядковуватись іншому”.

Від другої половини XIX століття українська політична згуртованість стала провідним мотивом діяльності національного руху по обидва боки від Збруча. Після 1865 року у версії пісні на слова наддніпрянця Павла Чубинського та на музику галичанина Михайла Вербицького (вона пізніше стала основою гімну України) з'явилися такі слова:

“Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,
В ріднім краю панувати не дамо нікому”.

Створена 1891 року в Полтаві таємна студентська організація “Братство тарасівців” проголосувала у програмі: “Самостійна суверенна Україна: соборна й неподільна, від Сяну по Кубань, від Карпат до Кавказ”. Пізніше гасло “Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ” використав Микола Міхновський у брошурі “Самостійна Україна” (1900). 1895-го галичанин Юліан Бачинський у книзі “Ukraina Irredenta” проголосив: “Україна для себе! От і її клич. Вільна, велика, незалежна політично самостійна Україна – одна нероздільна від Сяну по Кавказ – от її стяг!”.

На практиці ідея соборності виражалася у співпраці українців – підданих різних держав. У 1870-х–1890-х роках із Російської імперії до Австро-Угорщини приїздили працювати Михайло Драгоманов, Пантелеймон Куліш, Михайло Грушевський. Там вони реалізовували таланти та задавали інтелектуальний імпульс життю української громади. 1906 року Михайло Грушевський писав: “За останніх двадцять або двадцять п'ять літ суспільність галицька привикла бачити й уявляти собі Галичину як духовий і культурний центр української землі, як ту духову фабрику, де виковується українська культура для цілої соборної України”.

Перша світова війна, Лютнева революція 1917 року та розпад Австро-Угорщини восени 1918-го наблизили втілення ідеалу соборності. Символічною була зустріч вояків українських національних формувань – не на фронті Першої світової, де вони змушені були вбивати одне одного, а в урочистій атмосфері на батьківщині козацтва – острові Хортиця у квітні 1918 року. Галицький Легіон Українських січових стрільців на чолі з ерцгерцогом Вільгельмом (Василем Вишиваним) прийшов сюди разом із австрійськими військами, а Кримська група Запорізького корпусу військ УНР Петра Болбочана якраз прямувала до Сивашу. Не випадково назви обох формувань відсилали до традицій Запорозької Січі.

Процес об'єднання двох українських республік – УНР і ЗУНР – почався невдовзі після встановлення української влади у Східній Галичині, і ще до того, як Директорія УНР переможно увійшла до Києва. 1 грудня 1918 року на залізничній станції у Фастові представники ЗУНР і Директорії підписали “Передвступний договір” (тобто попередній чи прелімінальний). Статті угоди констатували, непохитний намір ЗУНР “злитися в найкоротший час в одну велику державу з Українською Народною Республікою”. Зі свого боку, УНР проголосувала, що вона дає згоду “прийняти всю територію і населення Західно-Української Народньої Республіки як складову частину державної цілості в Українську Народну Республіку”.

Передвступний договір ратифікували 3 січня 1919 року на першому засіданні Української Національної Ради – керівного органу ЗУНР. Для урочистого проголошення цієї Ухвали та завершення юридичного оформлення об'єднання двох республік до Києва було відряжено представницьку делегацію на чолі з віце-президентом УНРади Львом Бачинським.

18 січня на спільній нараді Директорії і Ради народних міністрів за участі делегації з Галичини, Буковини і Закарпаття обговорили урочистості для проголошення Злуки. Вони відбулися на Софійському майдані в Києві 22 січня 1919 року. А наступного дня, 23 січня, у Київському оперному театрі (сучасна Національна опера України) Трудовий Конгрес України, обговорив і схвалив документи. Ратифікувавши таким чином Універсал Директорії, Конгрес надав йому законного юридичного характеру. Президента УНРади Євгена Петрушевича незабаром обрали до складу Директорії. ЗУНР дістала назву Західна область Української Народної Республіки (ЗОУНР). Розпочалася активна співпраця в економічній, військовій та культурних сферах.

Однак через низку причин об'єднання УНР і ЗУНР в одну державу не було доведено до завершення. Продовжували існувати два окремі уряди, дві армії. Республіки фактично перебували у конфедеративних відносинах. Відмінні геополітичні інтереси та цілі, зрештою, призвели до розвалу соборного фронту Української революції пізньої осені 1919 року.

Тим не менше, Акт Злуки став символом і легендою для наступних поколінь борців за Україну. Після проголошення об'єднання УНР і ЗУНР 22 січня 1919 року питання цілісності української нації в українській політичній думці вже ніколи не ставилося під сумнів. Упродовж багатьох десятиліть Акт залишався символом віри, ідейним імперативом боротьби за незалежну, соборну державу.

22 січня 1939 року ювілей Злуки голосно відзначили в автономній Карпатській Україні. Це була не просто маніфестація, а найбільша за 20 років перебування краю у складі Чехословаччини демонстрація українців. У ній взяли участь понад 30 тисяч осіб, що з'їхалися до Хуста – столицю Карпатської України. Український націоналістичний рух проголосив метою створення Української самостійної соборної держави (УССД). Старе гасло “Від Сяну по Кавказ”, проголошене Юліаном Бачинським, увійшло до Маршу українських націоналістів (гімн ОУН), написаного в 1929 році Олексою Бабієм. 24 серпня 2018 року адаптований до сучасних українських умов варіант пісні став Маршем української армії:

“Веде нас в бій борців упавших слава.

Для нас закон найвищий і наказ:

“Соборна Українська держава –

Вільна й міцна, від Сяну по Кавказ”.

21 січня 1990 року українська патріотична громадськість із нагоди 71-ї річниці проголошення Акта Злуки УНР та ЗУНР утворила між Івано-Франківськом і Києвом живий ланцюг єднання. Прикладом тієї “Української хвилі” стала акція жителів країн Балтії “Балтійський шлях”. Наша акція стала знаком ушанування подій Української революції. Кількість учасників акції достеменно невідома: різні джерела називають від 500 тисяч до трьох мільйонів людей, які взяли за руки та створили безперервний ланцюг від Києва через Львів до Івано-Франківська. Акція виявилася провісником майбутнього падіння СРСР і постання незалежності України. Захід засвідчив, що українці подолали страх перед комуністичним режимом і готові протистояти політиці комуністичної партії. Ця подія стала одним із провісників падіння СРСР і відновлення незалежної України.

Через сторіччя після проголошення Акта Злуки на Софійському майдані соборність залишається на порядку денному національних завдань. Відновлення соборності відбудеться після деокупації Криму й окремих районів Донецької і Луганської областей.

ПЕРШИЙ ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УНР

Генерал Армії УНР, командарма Армії УНР у Першому зимовому поході
Михайло Омелянович-Павленко

Мілітарний квест

6 травня 1920 року успішно завершився партизанський рейд з'єднань Армії Української Народної Республіки тилами денікінських та більшовицьких військ. Ця операція тривала рівно п'ять місяців – від 6 грудня 1919 року – і отримала назву Перший Зимовий похід. Його учасники під командуванням Михайла Омеляновича-Павленка подолали понад 2500 кілометрів територією сучасних Житомирської, Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Вінницької областей, провівши майже 50 переможних боїв. Основні відбулися під Липовцем, Жашковом, Уманню, Каневом, Черкасами, Смілою, Золотоношею, Ольвіополем, Голованівськом, Гайсином, Вознесенськом, Ананьєвим, Балтою. Похід став однією з найгероїчніших і найуспішніших бойових операцій часів Української революції 1917–1921 років.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- **Перший Зимовий похід забезпечив безперервність боротьби** Українського народу за державність часів Української революції 1917–1921 років. Рейд ворожими тилами був єдиною можливістю зберегти військо в умовах війни на кілька фронтів і коли органи влади та більша частина війська опинилися між білими та червоними російськими військами і польською армією.
- **Партизанський рейд неабияк підняв боєздатність і патріотичний дух** Армії УНР у складних обставинах ведення війни на кілька фронтів, епідемії тифу, нестачі зброї, амуніції та ліків, блокади кордонів країнами Антанти, неконтрольованих повстанських виступів.
- **Бойовий чин Армії УНР під час Зимового походу викликав піднесення національної свідомості** значної частини українського селянства та спонукали його на підтримку боротьби за державну незалежність.
- **Похід сприяв активізації антибільшовицького руху.** Під час Зимового походу командування Армії УНР налагодило зв'язок з повстанцями Черкащини та Київщини, з деякими отаманами Правобережжя та районів Ананьєва і Балти. Вживалися спроби об'єднати зусилля, скоординувати повстанський рух. Штаб армії прагнув координувати дії повстанців аж до кінця Зимового походу.

- Під час Зимового походу українське військо робило все можливе, аби захистити селян від грабунку і терору денікінців та більшовиків.
- В умовах надзвичайно слабкого військово-технічного та медичного забезпечення Армії УНР вдалося виконати головні завдання, що стояли перед нею у Зимовому поході. Українське військо здобуло десятки перемог у боях із ворогами. Перший Зимовий похід 1919–1920 років став унікальною воєнною операцією в історії України.
- Повстанський рух українців проти більшовицької окупації набув такої сили, що змінив умови радянської окупації: комуністи змушені були декларувати підтримку незалежності України, а в 1920-х роках піти на поступки в національному й економічному питанні: відмовитись від політики “воєнного комунізму”, впровадити українізацію та неп.
- Нині історія про Перший Зимовий похід та його героїв повертається в національну пам'ять і суспільну свідомість. Із серпня 2019 року 28-а окрема механізована бригада Сухопутних військ Збройних Сил України носить почесну назву “імені Лицарів Зимового походу”. Також на Одещині «у місті Ананьїв і на Кіровоградщині (Помічниська ОТГ) відкрито пам'ятники із зображенням Залізного Хреста Лицарів Зимового Походу.

МЕТОДИЧНИЙ ПОРАДНИК ДО ОПАНУВАННЯ ТЕМИ

Пропонуємо для загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів матеріали до змістового наповнення уроків і тематичних заходів, присвячених Першому Зимовому походу як героїчній сторінці збройної боротьби періоду Української революції. Матеріали представляють передумови рейду, його учасників, перебіг, міжнародний контекст, підсумок і значення, а також архівні світлини (із посиланнями на джерела у відкритому доступі), документи, уривки із листів і спогадів учасників походу, корисну інформацію про відеоконтент, гру і виставку Українського інституту національної пам'яті про боротьбу Армії УНР у 1919–1920 роках, тематичний опитувальник для підсумкового оцінювання і тестування.

Зауважимо, що ці матеріали можуть бути використані на уроках історії України в 10 класі (тема “Розгортання Української революції. Боротьба за відновлення державності”), Тижня історії, для проведення вікторин, історичних читань, турнірів, контрольних чи самостійних робіт, круглих столів, позакласних заходів, підготовки до ЗНО. Крім того, матеріали стануть у пригоді керівникам шкільних гуртків і музеїв історико-краєзнавчого напрямку для організації і спрямування пошукової учнівської діяльності, реекспозиції музеїв та іншої дослідницької роботи школярів.

Для методичної скарбнички педагога пропонуємо популярні візуальні матеріали Українського інституту національної пам'яті, які висвітлюють окремі аспекти Зимового походу:

- виставка “Українське військо: 1917–1921” // <https://cutt.ly/zyly0hy>;
- відеоролик до 100-річчя завершення Першого Зимового походу // <https://cutt.ly/uylubVB>;

- відеолекція “Ключові військові операції Армії УНР” із циклу “Бойовий шлях Армії УНР командири, військові підрозділи, ключові операції” // <https://cutt.ly/4yly9k7>;
- ролик до 100-річчя Першого зимового походу та Дня ЗСУ // <https://cutt.ly/Yyly8Dz>;
- відеоролик “Бій за Вознесенськ” із проєкту “ІстФакт” // https://mega.nz/file/RQUiCQKA#AiUK82IPzrfvovz2Edt_KPov2ICPWcZuttACSnjb11NA;
- онлайн-лекція з Тетяною Швидченко “Крізь бурю та сніг” до 100-річчя Першого Зимового походу // <https://cutt.ly/Cyly6vK>;
- настільна гра “Українська революція 1917–1921 років” // <https://mega.nz/folder/BxQExKrQ#foBIDt0Rt9PIND6RKWXOfg>.

МІЛІТАРНИЙ КВЕСТ

Сподіваємося, що рекомендований тематичний опитувальник допоможе провести змістовний та активний мілітарний квест для з'ясування рівня опанування теми й успішної підготовки до ЗНО.

1. У чому полягала мета Першого Зимового походу? Виберіть усі правильні відповіді.

- а) Перетнути українсько-польський кордон і скласти зброю.
- б) Зберегти ядро Армії УНР для подальшої боротьби за українську державність.
- в) Здійснити рейд тилами більшовиків і денікінців.
- г) Захопити Одесу, щоб підготувати плацдарм для висадки військ Антанти.
- д) Підняти повстання українського населення проти більшовиків.
- е) Прорватися на Запорозжя, аби об'єднатися з Нестором Махном, щоб разом вигнати більшовиків з України.

2. Яке твердження відповідає дійсності? Виберіть усі правильні відповіді.

- а) Перший Зимовий похід тривав від 6 грудня 1919 року до 6 травня 1920 року.
- б) Учасники Першого Зимового походу за п'ять місяців подолали понад 2500 кілометрів західною Україною.
- в) Перший Зимовий похід – партизанський рейд на території Житомирської, Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Вінницької областей.

3. Установіть відповідність між зображеннями і біографічними резюме.

А) Симон Петлюра

Б) Олександр Удовиченко

В) Євген Петрушевич

а) Командир 3-ї Залізної стрілецької дивізії; на еміграції очолював Товариство колишніх вояків Армії УНР; військовий міністр еміграційного уряду УНР і віце-президент УНР в екзилі.

б) Член Директорії; диктатор ЗУНР; сперечався із Головним отаманом Армії УНР через розходження у політичних поглядах на українське державотворення, характер об'єднувачого процесу УНР і ЗУНР.

в) Уродженець Полтави; Головний отаман Армії УНР; публіцист, театральний критик; голова Директорії УНР, організатор Армії УНР; вбитий у Парижі більшовицьким агентом.

А–в; Б–а; В–б.

4. Виберіть правильне твердження.

- а) 6 грудня біля Ямполья почався Перший Зимовий похід Армії УНР.
- б) Січові стрільці під команду Євгена Коновальця успішно брали участь у рейді.
- в) Перший Зимовий похід закінчився біля Ямполья 6 травня 1920 року об'єднанням частин Армії УНР.

5. Про кого йдеться? Лицар “Залізного хреста за Зимовий похід і бої” № 1; у грудні 1918–червні 1919-го – командувач Галицької армії; від грудня 1919-го – командувач Армії Української Народної Республіки під час Першого Зимового походу.

- а) Мирон Тарнавський.
- б) Михайло Омелянович-Павленко.
- в) Євген Коновалець.

6. 16 квітня 1920 року відбулася найбільша військова перемога рейду, що дістала назву “бій під оплески”. Яке саме місто визволила від ворогів Армія УНР?

- а) Вапнярка.
- б) Вознесенськ.
- в) Умань.

7. Із життям якого діяча пов'язані міста, представлені на фото? Яке зображення зайве?

А

Б

В

Г

Симон Петлюра; Г (Хуст).

8. Між якими ворожими силами опинилася Армія УНР в кінці листопада 1919 року в “трикутнику смерті” (Любар–Чорторія–Миропіль)?

- а) Білогвардійці, більшовики, поляки.
- б) Німці, румуни, поляки.
- в) Війська Антанти, білогвардійці та чехословацький корпус.

9. Хто із представлених діячів Української революції не причетний до Зимового походу? Виберіть усі правильні варіанти.

А

Б

В

Г

Д

Е

А
(Михайло Грушевський),

В
(Євген Коновалець),

Д
(Павло Скоропадський),

Е
(Володимир Винниченко),

10. Восени 1919 року через поширення страшної епідемії різко впала боєдатність українських військ, які боролися проти денікінців і більшовиків. Яка хвороба їх вразила?

- а) Іспанський грип ("іспанка").
- б) Тиф.
- в) Коронавірус.

11. 21 квітня 1920 року українці та поляки підписали Варшавський договір. Від Української Народної Республіки підпис на документі поставив...

- а) Симон Петлюра.
- б) Юрій Тютюнник.
- в) Андрій Лівіцький.

12. Установіть відповідність між рангами Армії УНР і сучасними званнями Збройних Сил України:

- А. Хорунжий.
  - Б. Сотник.
  - В. Козак.
  - а) Солдат.
  - б) Лейтенант.
  - в) Капітан.
- А-б; Б-в; В-а

13. Яку почесну назву носить сьогодні 28-а окрема механізована бригада Сухопутних військ Збройних Сил України?

- а) Імені Лицарів Зимового походу.
- б) Імені Чорних Запорозжців.
- в) Імені генерал-хорунжого Олексія Алмазова.

14. Яке місто було тимчасовою столицею УНР із 14 червня до 16 листопада 1919 року? Його також називали містом над Смотричем?

- а) Кам'янець-Подільський.
- б) Проскурів.
- в) Вінниця.

15. Заповніть пропуски в поданих цитатах, користуючись словами-підказками

Гімн, мова, петлюрівці, українці

"Армія відчула, що маса дивиться на неї як на свою оружну силу – крім назви "... (петлюрівці)" часто-густо можна вже було чути "... (українці)", "наше військо", бо, зрештою не було вже родини, яка б так чи інакше не була зв'язана з військом: той загинув у наших лавах від ворожої кулі, той покалічений перебував як інвалід удома, немало було таких вояків, яких доля була цілком невідома і т.п. На крові та сльозах зміцнялась козацька і селянська думка – прокльони і заклики до помсти змішувались із салютаційними сальвами та співом ... (гімну) "Ще не вмерла Україна". Нарешті українська ... (мова), що все лунала у війську, єднала його з суспільством".

Михайло Омелянович-Павленко. "Спогади командарма 1917–1920"

Переходи, військо, марші

"Ми, учасники Походу, ніколи не забудемо тієї славної доби! Щодня, або щоночі ... (марші, кіннота). Тяжкі часом це були ... (переходи) під час лютих морозів, сполучених із степовими вітрами. Але якже було любо усвідомлювати собі, що ми на рідній землі, й що ми – ... (військо) українського народу. Згадуються теж довгі колони в тихі ясні місячні ночі. Сніг хрумтить під копитами... (кінноти) та під саньми з піхотою. Чути сміх, жарти..."

Не забудемо ми тих нічних маршів, коли в сплячих селах при нашому наближенню гавкали пси, а на той гавкіт жінки кидали кужіль і виходили з хати подивитись, що то за військо, як привид пройшло селом і зникло в хуртовині..."

Михайло Крат, генерал-хорунжий Армії УНР

Самостійна, армія, пропаганда, держава, нація, народ

"Нашу ... (армію) в Зимовому поході назвав один його учасник "ферментом ... (нації)". Як бродило в хемічній процесі потрібне для утворення нової сполуки, так українська ... (армія) своїм славним Зимовим походом сприяла кристалізації бажань, віри й надій українського ... (народу) біля однієї ідеї – самостійної України... (держави) вільного народу.

Помимо суто військових завдань, також для справи української політичної... (пропаганди) словом і ділом серед українських мас значення Зимового походу було величезне".

Ісаак Мазепа, голова уряду УНР

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

Трикутник смерті. Восени 1919 року УНР втратила західну частину Поділля. Білогвардійці вели наступ проти української армії, намагаючись відтіснити її до західного кордону і завдати остаточного удару. 11 листопада вони захопили Жмеринку і Могилів-Подільський, 14 листопада – станцію Бар, 22 листопада – Проскурів, 28 листопада втрачено Старокостянтинів. Від 29 листопада всі державні інституції УНР зосередилися в Любарі.

1 грудня 1919 року денікінці зайняли лінію фронту Київ–Козятин– Старокостянтинів. Знекровлена боями та тифом Армія УНР опинилася в районі Любар–Чорторія–Миропіль затиснутою в так званому “трикутнику смерті” з північного сходу більшовиками, на півдні – білогвардійцями, на північному заході – поляками.

На той час Галицька армія перейшла на бік Збройних сил Півдня Росії. Хоч білі гарантували, що не використовуватимуть галичан проти Армії УНР, однак цей перехід став сильним деморалізуючим чинником для Армії УНР.

Крім того, тисячі українських вояків знаходилися у таборах для інтернованих Польщі, Чехословаччини, Німеччини та Італії.

Представники УНР намагалися домовитися із Польщею, країнами Антанти, більшовиками та білогвардійцями, але переговори результатів не принесли. Для порятунку залишалось два шляхи: перетнути українсько-польський кордон і скласти зброю, або ж перейти до партизанських методів боротьби.

За таких обставин 3 грудня у Чорторії уряд УНР зібрався на нараду, де вирішив припинити регулярну війну і вдатися до партизанської. 4 грудня відбулася ще одна нарада, на якій командир Січових стрільців Євген Коновалець заявив про демобілізацію свого з'єднання через безперспективність, на його думку, партизанщини. 5 грудня, на військовій нараді, вище командування військ УНР остаточно постановило про партизанський рейд у запілля денікінців і схвалило виїзд Симона Петлюри до Варшави для завершення політичних переговорів із Польщею.

Генерал-хорунжий Василь Тютюнник (на той момент хворий на тиф) розробив стратегію рейду – вирвати Галицьку армію від білогвардійців і об'єднати обидві українські армії в одну, і головне – зберегти ядро Армії УНР – та накреслив маршрут походу. Його ад'ютант Євген Маланюк так описав: *“Беру руку отамана. Еге він горить... Дістав десь термометра – ставимо, 39,8 ст. Для мене ясно, що з ним, але мовчу. Отаман ставить діагноз: інфлюенція і на цім переходить до порядку денного, себто – голова тріщить, а він сидить над мапою і вперто трасує шлях Зимового Походу. Потім звалюється непритомний. В наказі про Зимовий похід в кінці стоїть: “З огляду на мою хворобу, командування обіймає старший з командирів груп”.*

У ніч на 6 грудня Головний отаман Симон Петлюра вирушив до Польщі для обговорення з Пілсудським політичних питань. В останньому наказі по війську Головний отаман оголосив про призначення командувачем Дієвої Армії УНР отамана Михайла Омеляновича-Павленка, а отамана Юрія Тютюнника його заступником. Михайло Омелянович-Павленко писав у спогадах: *“Згідно з цією ухвалою, військо мало перекинутися на вороже запілля, дезорганізувати ворожі «тили», комунікацію й засоби зв'язку, організувати повстанський рух, підтримати серед населення віру в справу нашу, а найголовніше – переховати до наступної весни кадри армії”.*

Учасники походу. На початок походу загальна чисельність армії становила близько 10 тисяч вояків. Із них боєздатних від 2 до 2,5 тисячі при 1 тисячах шабель, 2 тисячах багнетів і 14 гарматах. Три чверті загальної кількості складали штаби, нестройові частини, обози.

Учасники Зимового походу були зведені в збірні групи (**Запорізьку** на чолі з генерал-хорунжим Михайлом Омеляновичем-Павленком, згодом – полковником Андрієм Гулим-Гуленком; **Київську** під проводом полковника Юрія Тютюнника та **Волинську**, якою командував полковник Олександр Загородський) та **3-ю Залізну стрілецьку дивізію** (очолив полковник Валентин Трутенко). Командир армії – генерал-хорунжий Михайло Омелянович-Павленко, начальник штабу – полковник Андрій Долуд.

У похід! Проти білих. 6 грудня 1919 року Армія УНР вирушила в похід з району Любара (нині – Житомирська область) через західну Київщину на Черкащину. Майже без сутичок із білими дісталися Вінниччини та успішно перейшли залізницю Вінниця–Козятин, якою курсували білогвардійські бронепотяги. 14 грудня українські військові без бою зайняли Липовець (Вінницька область). Юрій Тютюнник розіслав телеграму з повідомленням про прорив в запілля білогвардійців. Через день підрозділ Чорних запорожців вигнав ворога зі Ставища.

16 грудня червоні здобули Київ. Командувач армії Омелянович-Павленко вирішив вести армію в район Умані. 26 грудня 1919 році в сутичці з білогвардійцями Армія УНР майже втратила 3-тю Залізну Стрілецьку дивізію. 28 грудня кіннота Юрія Тютюнника оволоділа Жашковом (Черкаська область), завдавши білим важких втрат. 31 грудня Армія УНР зайняла Уманський район. Успішним атакам неабияк сприяло прихильне ставлення до Армії УНР селян, які підтримували військо харчами, розвідкою, диверсійними акціями проти білогвардійців. До того ж українці в денікинському війську відмовлялися піднімати зброю проти української армії і нерідко переходили на її бік або вливалися в селянські повстанські загони. Допомогу зброєю та кіньми надавала й Українська Галицька армія. Вона не воювала з військом Петлюри. Фактично, Перший Зимовий похід пришивши остаточну ліквідацію армії Денікіна.

Поява Української армії та активна агітація її старшин і козаків викликала у місцевого селянства патріотичне піднесення і кинула виклик радянській пропаганді про те, буцімто української армії вже не існує. Учасники походу організували друк листівок, які поширювалися майже по всій Україні. Наприклад, в Умані гордієнківці випустили кілька номерів газети “Україна” і листівки із закликом Юрія Тютюнника самовіддано боротися проти окупантів. *“Усе населення знало, що Українська армія живе і бореться. Воно готувалося до нової боротьби з червоними росіянами”*, – згадував Юрій Тютюнник.

Повернімося до Умані. Операція Армії УНР з утримання району Умань – Тальне тривала до 12 січня 1920 року. Тоді збірні групи армії переформували в збірні дивізії. Це відповідало умовам партизанської боротьби з можливістю надання їм регулярного характеру. В умовах відступу денікінців і загрози наступу Червоної армії Армія УНР передислокувалася в район Голованівськ–Новоархангельськ.

Проти червоних. Узимку 1919–1920 років усе Лівобережжя та значна частина Правобережжя опинилося під радянською окупацією – більшовики захопили Харків, Полтаву, Київ, Катеринослав, Вінницю, Олександрівськ, Єлисаветград, Миколаїв, Херсон, Одесу. 21 січня 1920 року на нараді в селі Гусівці Єлисаветського повіту командування Армії УНР ухвалило рішення прорвати більшовицьке запілля, просуваючись окремими колонами до району Черкаси – Чигирин – Канів.

У лютому, рухаючись кількома колонами за різними маршрутами, Армія УНР вийшла в тил червоних, руйнувала їх запілля, знищувала більшовицькі органи влади, установи та засоби комунікації. Внаслідок низки операцій звільнили кілька десятків міст і містечок і захопили тисячі полонених, у тому числі штаби трьох червоних дивізій. 11 лютого біля села Медведівки (район знаменитого Холодного Яру) всі сили Армії УНР об'єдналися. До них долучилися загони Андрія Гулого-Гуленка і Василя Чучупаки. Це значно зміцнило армію.

Оскільки однією з цілей походу було поширення ідеї визволення України від ворога та захист власної незалежної держави, було прийнято рішення перенести бойові дії на Лівобережжя. 13 лютого Армія УНР по кризі переправилася через Дніпро і дісталася до району Велика Бурімка–Хрестителево–Старий Іржавець. Але військо потребувало місця і часу для відпочинку й переформування. До 15 лютого тривали бої полку Чорних запорожців та кінноти Запорізької дивізії за Золотоношу.

Було знищено місцевий відділ червоних і залізничну колію. Одночасно кіннота Волинської дивізії взяла Жовнин. Після таких несподіваних рейдів, більшовики втекли з Лубен, Хорола і Гребінки, але разом із тим, почали стягувати сили.

Тим часом до командування з Кам'янця-Подільського прибув посланець від уряду, який листом від прем'єр-міністра Ісаака Мазепи поінформував, що Симон Петлюра веде переговори з поляками про допомогу. За таких обставин (збільшення кількості червоних і потреба бути ближче до польського кордону) 16 лютого 1920 року вирішили повернутися на Правобережжя.

17 лютого військо Зимового походу переправилося на правий берег Дніпра й рушило на Забужжя. Пересуваючись Уманщиною, об'єднані сили відпочили в Мотронинському монастирі та після "хвалебного Богові молебня за щасливий похід в центр України" вирушили на південь. 19 лютого армія перейшла колії в районі Знам'янки-Бобринська. Того ж дня Михайло Омелянович-Павленко одержав листа від прем'єр-міністра, де наголошувалося на тому, "щоб армія твердо стояла на позиції Української Самостійної Народної Республіки, необхідно вже тепер вжити всі заходи, аби збільшити ряди нашої армії". Також ішлося про необхідність порозуміння з галицькими частинами, які перейшли на бік червоних і перебували на Вінниччині. Це і визначило подальший рух армії – до Південного Бугу. Однак, галичани не виявили бажання підняти повстання проти більшовиків і не сприйняли позицію Омеляновича-Павленка. Тож надії виявилися марними і командувач армії віддав наказ відходити на північний схід.

17 березня Армія УНР заволоділа Гайсином, а 19 березня – Уманню. Над цим містом українці вдруге за час Зимового походу встановили синьо-жовтий прапор. З місцевої в'язниці визволили українських військових. 20 березня за наказом командування волинці вийшли з міста.

21–22 березня полк Чорних запорожців зайняв Богопіль. До кінця березня Армія УНР налагодила зв'язки майже з усіма повстанцями Київщини, Херсонщини, Полтавщини, Катеринославщини та Єлисаветградщини, що підтримували ідею відновлення незалежної української держави.

У квітні Армія УНР звільнила Малу Виску, Бобринець, Вознесенськ. Захоплення цієї вузлової станції 16 квітня 1920 року стало найбільшою військовою перемогою походу і дістало назву "Бій під оплески".

За повідомленнями розвідки, саме у Вознесенську червоні мали великі військові склади. Їх захоплення для Армії УНР було вкрай важливим, адже до Вознесенська вояки дійшли майже без зброї: "Загально ми знали дуже багато: що піхота без набоїв, гарматам нічим стріляти, а в нас і набоїв не було, коні і всі ми перетомлені, що позаду на нас насідають червоні, а перед нами наїжена, добре озброєна залага міста. І знали також, що у Вознесенському повно всілякого військового майна. Все зводилося до одного – знести вознесенську перешкоду або загинути. І не одному там комусь чи якійсь частині, а всій нашій армії. <...> Сотник наказав, щоб усі склали набої на купу, – бідно! Перерахували й по-рівному поділили на кожного. Я мав вісім, а припало мені, як і всім, три. Спішили нас, і пішли ми займати свою ділянку на фронті. Три набої на рушницю, а в піхоті, казали, і по три не мають, от і воюй! Наказано насадити багнети на рушницю – ніби компенсація за набої" – зі спогадів бунчужного 1-го Кінного полку Чорних Запорожців Валентина Сім'янціва.

Склади червоних охороняв великий гарнізон, озброєний гарматами і кулеметами. Іти в лобову атаку за таких умов дорівнювало б самогубству. Але тут воякам допомогли селяни. Вони розповіли, що більша частина гарнізону поїхала придушувати селянські виступи. Ліпшої нагоди бути не могло. Штурм розпочали вночі. Ставку зробили на кінноту, озброєну шаблями. А попереду йшла піхота Запорізької дивізії. Під покровом темноти їм вдалося підійти на відстань у кількасот кроків. Аж тут їх помітив ворог. Заторохотіли кулемети. Запорожці почали організовано відступати, відтягували ворога в поле. Червоні, побачивши це, зрозуміли, що українцям нема чим відстрілюватися, тож кинулися навздогін. І тут прямою наводкою їх шрапнеллю зустріли похідні гармати Кінно-гірського дивізіону полковника Алмазова, а з флангів атакувала кіннота. У цей час піхотинці почали плескати в долоні, аплодувати, імітуючи постріли, адже стріляти було нічим. Противник сприйняв ці звуки за масоване ляскання зброї і кинувся втікати, кидаючи рушницю, гармати,

чоботи, шинелі. У тій бійні більшовики втратили 250 вбитими, ще 400 пораненими і полоненими. Українці – двох убитих і кількох мали пораненими. На захоплених складах військо УНР чекала велика здобич: 2 мільйони набоїв до рушниць і 3200 – до гармат, 2 важкі гармати і 18 легких, 8 гірських, 5 тисяч рушниць, 48 кулеметів, 4 ешелони військового майна, 4000 фір обозу, 10 мільйонів радянських карбованців і цінне господарське та технічне майно. Завдяки цим трофеям вдалося не тільки озброїти підрозділи, а й забезпечити кінноту сідлами, острогами та іншим майном, одягнути і взути козаків. Продавши ж населенню непотрібне майно, армія виручила великі гроші, яких вистачило на 2–3 тижні.

Ще один символічний підсумок "бою під оплески": 19 квітня Михайло Омелянович-Павленко видав наказ по військах армії УНР число 18 "По муштровій частині", яким не лише відзначив зв'язку бійців, а й офіційно запровадив в Армії УНР вітання: "Всім частям армії УНР на похвалу, а то подяку за службу Україні відповідати: "Слава Україні!"

Н А К А З **№ CLXVII.**
По військам армії Укр. Нар. Респ. Ч 18.
19 квітня 1920 р. Д. Армія.
По муштровій частині.

§ 1. „Слава Україні“.

17 квітня упертим боем цілої Армії, взято м. Вознесенськ. В самім бою, не дивлячись на майже повну відсутність набоїв,—Армія виявила повну велич і розуміння ваги хвилі і осягнула вповні дану їй ціль. Всі часті виконали покладені на них завдання.

Треба підкреслити завзяту атаку кінноти для підтримання своєї піхоти.

Величезна військова здобич—є нагородою муштровому козацтву за сю славу побіду.

Здобуті військові трофеї дають можливість значно збільшити ряди нашої армії озброєним козацтвом.

Хай цей день буде нагородою нашому козацтву за довгий, тяжкий і славний похід.

Слава і подяка Рідного Краю Отаманам дівізій, Командіру кінної бригади, полковникам, старшинам і козацтву.

§ 2.

Разом з тим, мушу зазначити про присутність в наших рядах окремих недостойних осіб, здатних лише до грабунків.

Козацтво! В тяжкій, святій боротьбі, віддаючи своє життя за волю Українського Народу, ми бороним його честь і гідність.

Наша честь—це найсвятіше, що має кожний козак і її мусимо всім козацьким колом охороняти.

В наших рядах, рядах будови Республіки, не мусить бути того, що плямує її ім'я — бо святе діло визволення України,—потрібує чистих рук.

§ 3.

Рішуче забороняю начальникам приймати в свої частини старшин і козаків без відповідного, указанного в законі, шляху. Незаконним шляхом користуються лише ті особи, які в більшості випадків, мусять понести кару за свої вчинки.

Право перевода до командирів окремих частин включно, належить Комдівам.

Підтвержую, що коні, сідла і зброя мусять рахуватись в списках частин і при переводах лишаються власністю послідньої.

Всім частям армії на похвалу, а до подяку за службу Україні відповідати: „Слава Україні“.

Командуючий Армією військ У. Н. Р. Отаман Ом.-Павленко.
Т. В. О. Начальника Штабу, Полковник Д о л у д.

Після Вознесенська війська рушили до Ананьєва. Там дислокувався колишній радянський 361-й стрілецький полк, до якого більшовики загітували чимало вояків УГА та Армії УНР. Із цього полку за підтримки селян Ананьївського та Балтського повітів сформували Чорноморський піший полк і Чорноморський кінний дивізіон та 16 квітня 1920-го підняли повстання проти радянської влади. 4 дні тривали вуличні бої, поки на підмогу їм прийшов 3-й кінний полк Армії УНР. Більшовиків було вибито. 200 піших, 80 кінних воїнів та 9 кулеметів долучилися до Волинської дивізії. Мешканців Ананьєва – 10 старшин, 41 підстаршину та козаків зарахували як 4-й курінь до Чорноморського полку. Після запеклих боїв 22–26 квітня частини Армії УНР у взаємодії з повстанцями зайняли також Балту.

Варшавський договір. 21 квітня 1920 року українці та поляки підписали політичну конвенцію, яка стала складовою Варшавського договору. Від Української Народної Республіки підпис ставив керуючий міністерством закордонних справ Андрій Ливицький, з боку Польщі – віце-міністр закордонних справ Ян Домбський. Відповідно до угоди:

- польський уряд визнав незалежність УНР на чолі з головою Директорії Симоном Петлюрою;
- УНР визнавала польськими Східну Галичину, Західну Волинь, Холмщину, Берестейщину і Полісся;
- обидві сторони зобов'язувалися не укладати міжнародних угод на шкоду партнеру;
- національно-культурні права мали забезпечуватися громадянам української і польської національностей на теренах обох держав.

24 квітня УНР і Польща уклали військову конвенцію – частину Варшавської угоди. Армія УНР повинна була наступати на Україну разом із польським військом під загальним командуванням поляків. Ті зобов'язалися брати участь в операціях лише до Дніпра. Економічне життя України також переходило під контроль Польщі. Проти угоди виступили різні українські партії, а також представники ЗОУНР.

Завершення. Доки сторони вели перемовини щодо Варшавської угоди, а Армія УНР перебувала у Зимовому поході, українсько-польське порозуміння почало приносити перші плоди. На підконтрольній полякам території почали формуватися військові частини з полонених та інтернованих українців. Зокрема, створено 6-ту стрілецьку дивізію під командуванням Марка Безручка, відновлено 3-тю Залізну дивізію Олександра Удовиченка.

Вже наступного дня після підписання угоди об'єднані польсько-українські війська виступили на Київ. Армія Зимового походу рухалася більшовицьким тилом назустріч союзницьким військам. 27 квітня українські війська з боєм взяли Бершадь. На початку травня українські частини захопили Тульчин, Крижопіль та Вапнярку.

6 травня 1920 року три збірні стрілецькі дивізії (Запорізька, Волинська, Київська), Галицька кінна бригада та 3-й окремих кінний полк під загальним командуванням Михайла Омеляновича-Павленка прорвали більшовицький фронт і в районі Ямполь вийшли до позицій 3-ї Залізної дивізії, яка наступала на більшовиків разом із поляками. Так об'єднанням українських частин 6 травня 1920 року завершився героїчний Перший Зимовий похід.

7 травня 1920 року поляки увійшли до Києва.

За 5 місяців армія здійснила понад 50 успішних боїв. Маршрут пролягав територією сучасних Житомирської, Київської, Черкаської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Вінницької областей. Загалом понад 2500 кілометрів.

Усі учасники Першого Зимового походу, що повернулися, були нагороджені відзнакою українського війська – орденом “Залізний хрест за Зимовий похід і бої”.

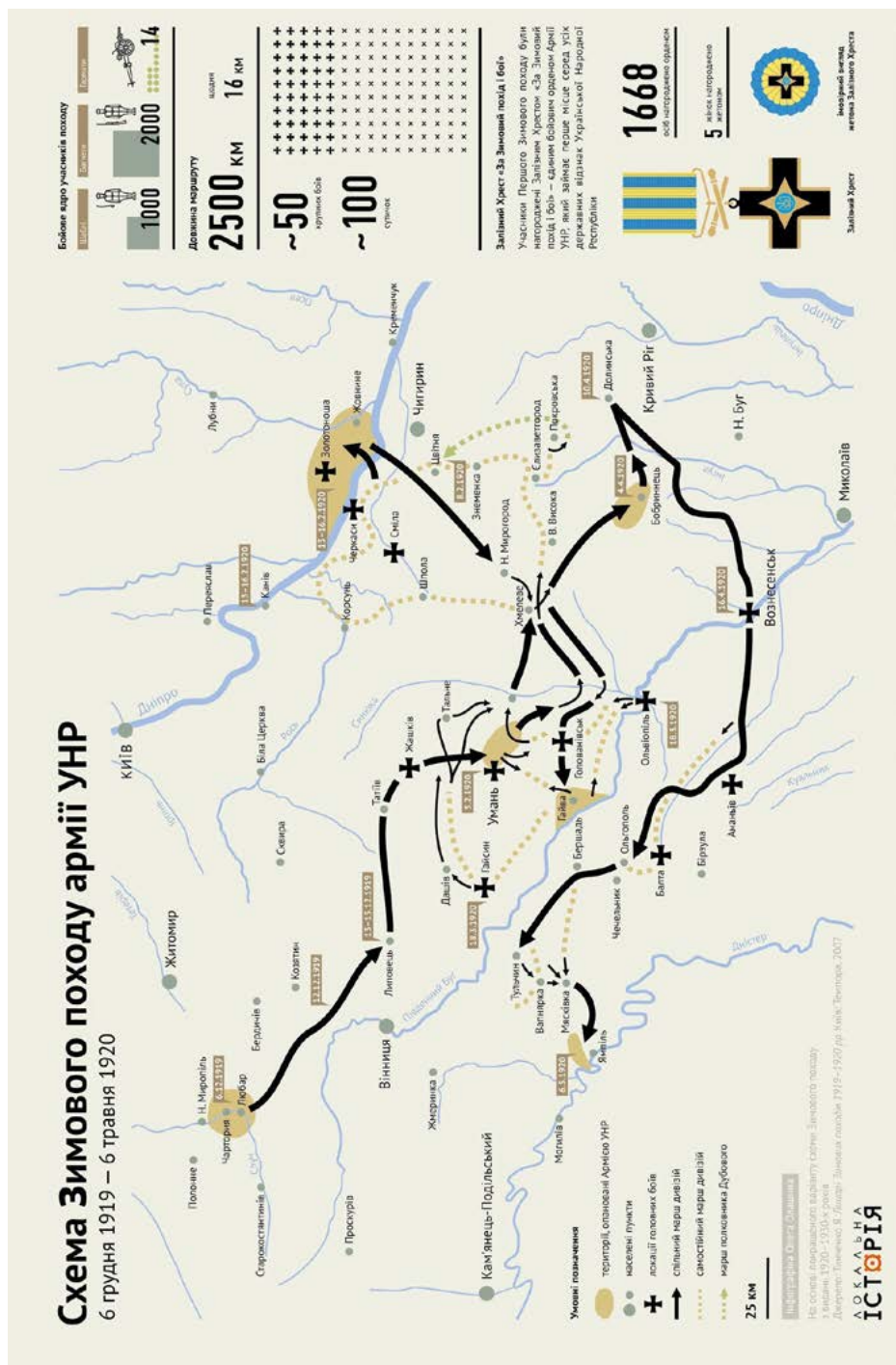

Ескіз Ордену “Залізний Хрест”, затверджений Головним Отаманом військ УНР Симоном Петлюрою. 19 жовтня 1920 р. ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 3. Спр. 3. Арк. 10.

ДОДАТОК 1

Інфографіка “Схема Зимового походу Армії УНР”

Джерело – журнал “Локальна історія” (<https://cutt.ly/wyluuJ3>)

ДОДАТОК 2

Зимовий похід у біографіях Лицарів

МИХАЙЛО ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО (1878–1952)

Нагороджений орденом “Залізний хрест за Зимовий похід і бої” під номером 1.

Народився в Тифлісі в дворянській родині. Закінчив 1-е Павлівське військово училище у Санкт-Петербурзі, Офіцерську стрілецьку школу і почав службу в лейб-гвардійському Волинському полку.

Добровольцем пішов на російсько-японську війну. Був командиром розвідувального загону, брав участь у боях під Мукденом, Цзаарну, зазнав контузії. Після повернення написав кілька навчальних посібників для офіцерів.

Першу світову війну капітан Омелянович-Павленко зустрів на посаді командира роти лейб-гвардії Волинського полку. Був нагороджений орденом Святого Георгія 4-го ступеню. Останнє звання і посада в російській армії – полковник гвардії, командир Гвардії Гренадерського полку. В Одесі очолив 2-гу Одеську школу прапорщиків. Уже восени 1917 року – начальник залоги (гарнізону) Катеринослава. Там створив добровольчі загони Вільного козацтва та Катеринославський гайдамацький курінь. На початку січня 1918 року був призначений військовим комісаром Української Центральної Ради при штабі Одеського військового округу.

Завдяки видатній службі в царській армії та повазі серед офіцерства Омелянович-Павленко мав авторитет в очах гетьмана Скоропадського. Тому наприкінці квітня 1918-го призначений командиром 11-ї пішої дивізії армії Української Держави та підвищений у званні до генерал-хорунжого. Наприкінці листопада призначений членом Генеральної козацької ради при гетьмані.

Під час антигетьманського повстання Омелянович-Павленко не хотів брати участь у війні між Скоропадським і Директорією, тому в грудні виїхав до ЗУНР. Там його запросили очолити війська республіки.

Впродовж грудня 1918 року – червня 1919 року – командував Галицької армії. За короткий час Омелянович-Павленко перетворив імпровізовану армію на регулярну, організував її ефективне управління, підвищив боєздатність і провів низку серйозних операцій проти польських військ.

У вересні–грудні 1919 року Омелянович-Павленко був командувачем Запорізької групи Армії УНР. На початку грудня 1919 року призначений командувачем всієї Армії УНР. З ним усі її боєздатні частини виступили у Перший Зимовий похід. Він лишився командувачем і під час спільного польсько-українського походу на Київ 1920 року.

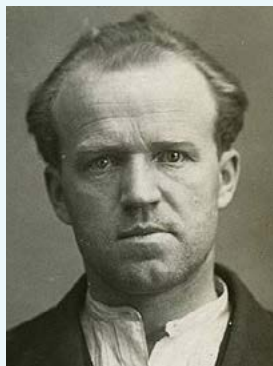
У листопаді 1920 року Армія УНР була інтернована на території Польщі.

Після закінчення Української революції Омелянович-Павленко відіграв значну роль у ветеранському й еміграційному середовищі. Очолював “Союз українських ветеранських організацій” та “Спілку українських вояків”.

ЮРІЙ ТЮТЮННИК (1891–1930)

Внучатий племінник Тараса Шевченка по материнській лінії, один із найвідоміших повстанських отаманів, генерал-хорунжий Армії УНР. Народився в Звенигородському повіті Київської губернії (нині – Черкащина). Закінчив Уманське сільськогосподарське училище. 1913 року мобілізований. За 2 роки закінчив Горійську школу прапорщиків. Із 1916 року служив у 32-му піхотному запасному полку в Сімферополі. У квітні 1917 року заснував Український військовий клуб. Увійшов до Центральної Ради. Влітку 1918-го очолив Звенигородське збройне повстання проти австро-німецьких та гетьманських військ. У лютому 1919 очолив штаб партизанських формувань отамана Григор'єва (1-ша бригада 1-ї Задніпровської дивізії РСЧА), 1-шу бригаду 6-ї Української радянської дивізії. Брав участь у боях за Херсон та Одесу. Учасник антибільшовицького повстання Григор'єва.

У липні 1919 року пішов на з'єднання з Армією УНР, був командувачем Київської групи Армії УНР. Один із ініціаторів і керівників Першого Зимового походу, нагороджений орденом Залізного Хреста №2. З грудня 1919 року – заступник командувача Армії УНР. У жовтні 1920 року став генерал-хорунжим, а наступного – очолив Партизансько-повстанський штаб та Українську повстанчу армію, що брала участь у Другому Зимовому поході. На еміграції жив у Львові. У 1923-му чекісти підступом виманили його в радянську Україну. Співпрацював із Всеукраїнським фотокіноуправлінням, викладав у школі червоних старшин. Брав участь у зйомках пропагандистського художнього фільму “ПКП” (“Піلسудський купив Петлюру”), де зіграв самого себе. 1929 року заарештований. 20 жовтня 1930 року розстріляний чекістами у Москві за “контрреволюційну діяльність”.

АНДРІЙ ГУЛИЙ-ГУЛЕНКО (1886 – ДАТА СМЕРТІ НЕВІДОМА)

Отаман повстанських загонів на Херсонщині та Катеринославщині. Генерал-хорунжий Армії УНР. Очільник Бессарабської групи під час Другого Зимового походу. Народився у Новоархангельську (нині – Кіровоградська область) у селянській родині. Закінчив Рішельєвську гімназію й Ново-Олександрівське сільськогосподарське училище. На Першу світову пішов у званні прапорщика. У 1917 році нагороджений орденом Святого Георгія IV ступеня. З квітня 1918 року – командир інженерного полку 3-го Херсонського корпусу Армії УНР. Під час підготовки антигетьманського повстання призначений Петлюрою начальником Катеринославського коша Армії УНР. У листопаді 1919 року з невеликим загonom повстанців пішов у партизанський рейд тилами Збройних Сил Півдня Росії, дійшов майже до Катеринослава. У лютому 1920 року його призначено командиром Запорозької дивізії, з якою взяв участь у Першому Зимовому поході. Під час останніх фронтних боїв Армії УНР у листопаді 1920 року не відступив з усіма на польську територію, а прорвав більшовицький фронт і здійснив рейд вглиб України. Наприкінці грудня важко поранений, змушений був перейти Дністер. Інтернований у Румунії. У Другому Зимовому поході очолив Бессарабську групу військ. На початку червня 1922 року нелегально перетнув радянський кордон і вирушив до Одеси, де був заарештований ЧК. Майже три роки перебував під слідством. За службу в Армії УНР заарештований ГПУ в 1925 році та засуджений до 10 років позбавлення волі. Подальша доля невідома.

ОЛЕКСІЙ АЛМАЗОВ (1886–1936)

Генерал-хорунжий Армії УНР, учасник походу українських військ на окупований більшовиками Крим у квітні 1918 року, а також Першого Зимового походу Армії УНР, під час якого відзначився у наступі на Жмеринку.

Народився в Херсоні в родині чиновника. Освіту отримав у Тифліському реальному, Олексіївському піхотному юнкерському та Михайлівському артилерійському училищах. Під час Першої світової війни – полковник російської армії, командир 1-го кінно-гірського дивізіону. Восени 1917 розпочав українізацію дивізіону, сформував і очолив Окрему кінно-гірську гарматну батарею у складі Гайдамацького коша Слобідської України. Цей підрозділ вів бої проти більшовиків на підступах до Києва у січні 1918 року. За гетьмана Скоропадського його батарея була перетворена на Окремий кінно-гірський гарматний дивізіон. Він до 1921 року перебував у складі різних з'єднань Армії УНР, але завжди його очолював Алмазов. Як учасник Першого Зимового походу 1919–1920 років відзначився в боях під час наступу на Жмеринку. Інтернований у табір у Владовицях (Польща). В березні 1921 року отримав звання генерал-хорунжого. У 1923 році після табору працював помічником маркшейдера на вугільній шахті. У 1926-му переїхав до Чехословаччини, де закінчив Українську господарську академію в Подєбрадах. У 1930-ті роки працював інженером у Луцьку. Помер і похований у Луцьку.

ЗАГРОДСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР (1889–1968)

Військовий діяч, генерал-полковник. Народився 10 квітня в селі Зеленки (нині – Зеленьків на Черкащині). Учасник Першої світової війни, за відзнаку в боях 1914 року отримав чин прапорщика. У 1917 році отримав звання штабс-капітана, командир батальйону. Брав участь в українізації військових частин Південно-Західного фронту.

В українській армії з осені 1917-го. В лютому–березні 1918 року став командиром 1-го піхотного куреня в окремому Запорізькому загоні, згодом – 1-го Запорізького імені гетьмана Дорошенка піхотного полку в Запорізькій дивізії Армії УНР. Від грудня 1918 року по квітень 1919-го – командир Запорізької дивізії Запорізького корпусу, з травня по грудень 1919-го – командир 6-ї Запорізької дивізії Запорізької групи Армії УНР. Під час Першого Зимового походу Армії УНР – генерал-хорунжий, командир Волинської дивізії.

Від грудня 1920-го перебував у таборі інтернованих українських вояків у Каліші (Польща), де був нагороджений орденом Залізного Хреста.

Був членом правління Української станиці в Каліші, Українського військово-історичного товариства, голова ради Хреста Симона Петлюри, Спілки українських воєнних інвалідів у Польщі, в. о. голови президії Великої ради лицарів Залізного Хреста. Після розформування табору мешкав у Польщі, Німеччині, від 1949 – у США. Урядом УНР на еміграції підвищений в чині до генерал-поручника, згодом – до генерал-полковника.

ПЕТРО ДЯЧЕНКО (1895–1965)

Полковник Армії УНР (генерал-хорунжий в еміграції). Походив із козаків Миргородського повіту Полтавської губернії. Із початком Першої світової війни вступив на військову службу добровольцем. У вересні 1914 року поранений. За бойові заслуги дістав відзнаки Святого Георгія IV, III та II ступенів, а також медаль Святого Георгія IV ступеня. Закінчив Оренбурзьку школу прапорщиків. Останнє звання в російській армії – штабс-капітан. Під час Першої світової війни одержав всі ордени до Святого Володимира IV ступеня з мечами та биндою та ще одну відзнаку Святого Георгія IV ступеня з лавровою гілкою.

27 березня 1918 року у Полтаві з невеликим партизанським загonom влився до кінної сотні 2-го Запорізького пішого полку Армії УНР. За місяць став командиром чоти цієї сотні. У березні 1919 року очолив Кінний полк Чорних Запорожців Армії УНР. З липня по листопад 1919 року за сумісництвом також виконував обов'язки командира 3-ї окремої кінної бригади Запорізької групи Армії УНР, яка складалася з Гордієнківців та Чорних Запорожців. На чолі Кінного полку Чорних Запорожців брав участь у Першому Зимовому поході та кампанії 1920 року.

Від 1928 року – контрактний офіцер польської армії. Закінчив Вищу військову школу. Брав участь у німецько-польській війні у вересні 1939 року, інтернований у Литві. Під час Другої світової війни співпрацював із військовими органами нацистської Німеччини. У травні 1945 року здався у полон американським військам. Згодом виїхав до США, жив у Філадельфії, похований у Баунд-Бруці.

ДОДАТОК 3

Зимовий похід у листах і спогадах його учасників

ІЗ ЛИСТІВ АНДРІЯ ЛІВИЦЬКОГО:

“Обіжник по Міністерству закордонних справ за підписами Андрія Лівичького та в.о. директора Департаменту чужоземних зносин Миколи Багринівського

Варшава, 22 грудня 1919 року

<...> Друге питання, що встало перед Українським Правительством, полягало в сфері нашої внутрішньої політики. Повстання, котрі широкою хвилею розлялися на Правобережній Україні, проходили в досить неорганізований спосіб. Повстанським групам бракувало відповідної організації, як і твердо вироблених національних гасел. Представники цих груп не раз зверталися до українського Правительства з проханням о відповідну допомогу. Виходячи з того, що для інтересів української державної справи необхідно було, щоб ці повстання проходили під гаслом Української Народної Республіки, щоб всі повстанські групи тісно були зв'язані єдиною командною волею і щоб вони, в такий спосіб, могли здобути якнайбільшого співчуття з боку українського населення, головне командування, в порозумінню з Правительством, частину своїх військ направило на з'єднання з ріжними повстанськими групами. В зв'язку з цим тимчасовим осередком для Уряду і його технічних засобів намічається покищо, до змінення стану на півночі, місто Кам'янець-Подільський, для чого передбачаються нові призначення для поповнення складу Ради Міністрів, з метою осягнення консолідації всіх українських громадських сил і збудування єдиного національного фронту”.

“Телеграма до послів і дипломатичних місій УНР за підписами Андрія Лівичького та в.о. директора Департаменту чужоземних зносин Миколи Багринівського У.Н.Р.

Міністерство Закордонних Справ

Департамент Загальний Відділ Дипломатичний Ч. 1033.

Березня 10 дня 1920 року

Всім послам і місіям Української Народної Республіки

Звістки про непевне становище більшовицької влади на Україні підтверджуються з більшовицьких джерел. Член Київського більшовицького уряду Затонський стверджує, що селянські повстання в Чернігівщині та Полтавщині справді мають місце. Проти них послали більшовицьку артилерію і кавалерію. Затонський має надію, що серйозними гарнізонами в городах при допомозі місцевого кулака більшовицький уряд задушить повстання. Фактичний стан речей не дає місця такому оптимізму. Селянські повстання керуються не анархістами, як запевняє Затонський, а офіцерами української армії. Вибухають вони несподівано для більшовиків, які на селах не мають сили і бояться туди показатись, без більших військових відділів. Українські повстанці неочікувано нападають на більшовиків і нищать їх. Залізниця між Києвом та Полтавою поповнена. Так само між Києвом і Бахмачем. В даний момент особливо сильні розрухи селян в Кролевецькому, Ніжинському, Остерському та Сосницькому повітах Чернігівщини та Переяславському, Прилуцькому і Пирятинському повітах Полтавщини. Більшовицькі потяги можуть ходити тільки під ескортом панцерників, через те, що їх часто чекає несподівані обстріли і катастрофи. Селяни більшовицьким ревізійним комісіям хліба не дають і пояснення комісара більшовиків Гувовського, голови торгівельної комісії більшовицької, що хліба московський уряд не може доставити Європі через лихий транспорт в Росії треба розуміти так, що цей транспорт лихий не тільки через технічне безладдя, але через те, що хліба в Росії нема: є він на Україні, а українські селяни його не дають більшовикам, чекаючи приходу свого правительства, якому одному тільки і вірять. Більшовицькі гроші українські селяни не приймають, вимагаючи українських гривень. <...> Дезертирство в великоруських дивізіях збільшується. На Україні неспокойно і весна, як і торік, може принести більшовикам великі утруднення та несподіванки, які в силі захитати досить серйозно їхній стан на Україні, тим більше, що більшовики, як і торік, творять насильства над українськими політичними, громадськими діячами, розстрілюють їх, а спробою ревізії селянського хліба викликають велике озлоблення українських селян, котре може виявитись в новому стихійному повстанні проти узурпаторів і насильників”.

ІЗ КНИГИ ПЕТРА ДЯЧЕНКА “ЧОРНІ ЗАПОРОЖЦІ. СПОМИНИ КОМАНДИРА 1-ГО КІННОГО ПОЛКУ ЧОРНИХ ЗАПОРОЖЦІВ АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ”:

“День 7 грудня 1919 року. Сніг, що був упав, зовсім розтанув. Густе, непролазне болото.

Полк поволі просувався вперед у напрямі Голендрів.

Денікінці в той час вели жорстокі бої з комуністами під Бердичевом та Києвом: час для прориву ворожого фронту був добрий. Усе, що носило зброю, було відтягнуте до Бердичева. Залишилась одна Галицька армія, з якою полк вперше зустрівся поміж залізничними шляхами Козятин–Калинівка і вузькоторовим Бердичів–Калинівка. Від Галичан запозичив полк коней і фураж, з тим що їх віддамо, як покинуть Денікіна.

В 11-й годині ночі 11 грудня полк підійшов до ст. Голендри. Вислана вперед 4-та сотня взяла станцію майже без пострілів. Частину денікінців взято в полон, а решту, що пробували тікати, порубано.

Зруйнувавши залізницю, телеграф і телефон, полк рушив на м. Самгородок, куди прибув уранці. Відпочивали весь день. Один із патрулів зловив денікінського офіцера, в нього знайшли накази до Галицького командування, щоб Галичани чинили нам опір.

За цей час українська армія осягнула район сіл Юзефівка, Нова Гребля, Лисіївка, Самгородок. Проїшли смугою розташування Галицької армії, яка не тільки не робила нам перешкод, а, навпаки, багато в дечому допомагала.

13 грудня полк рушив у напрямку Таращі. По дорозі наші патрулі вимонлювали денікінську “государственну стражу” та ліквідували її. Дійшовши до Юрківки, що за 6 км від Ставища Таращанського повіту, полк став на відпочинок, бо коні й козаки вибилися із сил. Більше місяця, майже без відпочинку, місимо болото, а пронизливий дощ як через сито лив на по-літньому одягнутих козаків.

<...> На Київщині почалося повстання. Повстанці били, роззброювали та виганяли зі своїх повітів здеморалізованих москалів, а тут ще ми почали господарювати в їхньому запіллі як у себе вдома. В таких умовах Добрармія почала свій відступ.

17 грудня одержали ми відомості від наших патрулів та селян, що від Ставища вже другий день тягнуться військові відділи і табори денікінців.

Наказавши виділити із сотень по 15 козаків на кращих конях та взяти 4 легких кулемети, я виввадив їх на Ставище.

У містечку був ярмарок. Ворог не сподівався наскоку і зустрів кінноту тільки кулеметним вогнем, але за пару хвилин ми вже вдерлися в кінному шику до містечка.

Першими пострілами з кулемета був убитий один з найкращих наших козаків, бунчужний Іван Дубина, Лохвицького повіту на Полтавщині. Розлючені козаки перерубали кулеметників, дісталося і добровольцям, які підскочили під шаблю. Здобуто 3 важкі кулемети, 30 возів з різним майном, до 40 офіцерів, частина з них із жінками, та зо два десятки солдатів. Полонених наказав я відвести до штабу полку в Юрківці.

<...>

За час постою в Юрківці полк ще кілька разів робив наскоки на Ставище, а також роз'їздами турбував частини добровольців, що проходили. Так ми простояли вісім днів. Козаки і коні відпочили, незважаючи на щоденні наскоки та розвідчу службу. Козаки на рахунок Москалів трохи одягнулись. У той час майже ціле Правобережжя залишилося без влади. Добровольчі відділи спішно відходили на південь. На Таращанщині, Звенигородщині, Уманщині й далі у глиб України – повстанські організації. Відступ білих москалів набував катастрофічного характеру.

26 грудня полк вирушив через Скибин – Охматів – Буки. Біля села Паланочки перейшов залізницю, що йде із Цвіткового на Христинівку, і затримався на денний спочинок у Вишнополі. Морози та гострий вітер пронизували легкий одяг козаків. Переходи відбували на піхоту [пішки], ведучи коней у руках.

<...> До 31 грудня 1919 р. Українська армія пересунулась у район Умані. 2 січня 1920 р. ми затрималися в с. Небелівка. Надворі – відлига і болото. Зі штабу армії я отримав наказ, щоб з найближчих цукроварень взяти 500 пудів цукру та вимінати на гроші. Частину цукру, до 100 пудів, продано в м. Торговиці, а решта лишилась при полку. З того часу полк годував коней і людей за цукор. Селяни охоче брали цукор, але полк вже не мав свободи рухів, бо табір збільшився на 50 возів. Кінні сотні з дієвих перетворились у конвой свого табору.

На світанку 6 січня полк вийшов з гостинної Небелівки. Під вечір підійшли ми до Голованівська. День перед нами тут гостювала денікінська кіннота, яка пограбувала місцевих та вчинила погром Жидів”.

ІЗ КНИГИ ЮРІЯ ГОРЛІСА-ГОРСЬКОГО “ХОЛОДНИЙ ЯР. СПОМИНИ ОСАВУЛА 1-ГО КУРЕНЯ ПОЛКУ ГАЙДАМАКІВ ХОЛОДНОГО ЯРУ”:

“Запорізька група підчас партизанського походу продерлася з боями через відступаючий денікінський та наступаючий большевицький фронти і перейшла з Херсонщини в Чигиринський повіт.

Розлогий краєвид голих степів з рідкими селами заступили великі ліси, між якими хутори і села попадалися частіше.

Перейшли, здавалося, безконечний Чорний ліс.

<...> Підчас стоянки в одному селі селяни оповідають про Холодний Яр.

Непрístupний Мотрин монастир серед лісів... Якись таємничі загороди, навіть електричні (!)...

Важкі гармати “які стріляють на сорок верстов!”... Засів там із своїм військом отаман Чучупака і нікого не боїться – ні большевиків, ні денікінців, нічого не могли йому зробити...

Наслухавшись, обмінюємося поглядами.

Звичайно, дядьки перебільшують, але цікаво побачити, що там за “січ” така в Холодному Яру... Поділюються думки, чи підемо на Холодний Яр, чи він залишиться нам збоку.

На другий день з півсотною кінноту їду в авангарді 2-го Запорізького (збірного) полку. Ідемо в напрямку Холодного Яру. Поперед нас пішли вже різними шляхами наші частини. Зустрічаю знайомого старшину з двома козаками, який їде з донесенням до “дідуся” – отамана Омеляновича-Павленка. Оповідає, що під одним селом їх зустріла велика лава добре озброєних селян з кулеметами, яка залягла на вигідній позиції, готова до бою. Він поїхав на переговори; від села теж виступила група:

– Якої армії? Чого і куди йдете через наше село?

Знаючи настрої населення, старшина відповів, що Запорізька Група Української Армії.

– Як же ви тут опинилися?

Представники “противника” запитує глянули на одного із своїх.

Той виступив вперед:

– Які частини? Як звуть начальників? – Тільки кажіть правду, бо я сам дорошенківець...

Після того, як цей старшина назвав йому частини і командирів, особливо як сказав, що й його Дорошенківський полковник Литвиненко з нерозлучними кійком та люлькою веде позаду 2-й запорізький полк – “дорошенківець” радісно усміхнувся і звернувся до товаришів: – Наші...

Отаман віддав наказ здійснити лаву з позиції і післати зв'язки до сусідніх сіл, щоб заспокоїлися, бо йдуть свої – українці...”

ІЗ КНИГИ ЮРІЯ ТЮТЮННИКА “РЕВОЛЮЦІЙНА СТИХІЯ. ЗИМОВИЙ ПОХІД 1919-20 РР. СПОМИНИ”

“Ні Андрусів, ні Рига, ні Зятьківці, ні Варшава не в силі розірвати спільноти нації. Психологія нації не рахується з договорами... Сили, що творять спільноту нації, не залежать від учинків не тільки окремих людей, а навіть і цілих поколінь, котрі часом звертають на манівці. Жива нація все прагнучиме об'єднання всіх своїх членів у один спільний організм. У боротьбі за самостійність проти своєї нації стануть тільки ренегати, а таких в Українській Галицькій Армії не було. Тому галицькі частини ніяких ворожих кроків проти нас не робили.

Уже 15 грудня 1919 року в м. Липівці починаються напівофіційні переговори представників обох українських армій про об'єднання під одним командуванням. Бажання боротися спільно за спільний національний ідеал було надто велике. А 24 грудня 1919 року в м. Вінниці вже був підписаний формальний договір між обома арміями про злуку.

<...> Військо без великого зусилля усувало те сміття, що мало ділити нас на два табори. Хибна та шкідлива політика двох урядів, дніпрянського і галицького, все ж виявили безсилою для того, щоби роз'єднати військо.

<...> Всі дрібні відділи і представників окупаційної які потрапили нам до рук, наші відділи нищили в цій смугі маршу армії. У своїй боротьбі проти Росії ми не можемо керуватися законами війни, бо наш ворог не визнає нас воюючою стороною; наших полонених розстрілюють росіяни за “ізмину атечеству”. Росіяни вважали, що Українська Армія більше не існує. Українців з Галичини вони називали “австрійцями” і гадали, що галичани добровільно, як звичайні кондотьери, будуть собі воювати і воювати, одержуючи банкноти видання “вооружонних сіл юга Росії”. Наш прорив між Козятином і Калинівкою та вихід у район Липівці був цілком несподіваним. Здивування росіян, що мостилися міцно засісти в повітах та губерніях на посадах різних губернаторів, ісправників, приставів тощо, можна порівняти хіба з тим, якби в наші часи, як уже мало хто вірить в чуда, з'явився б з-під землі мертвець і почав порядкувати в хаті. Та ше й як порядкувати! На своєму шляху Українська Армія буквально змітала все, що нагадувало російська панування. Мертвець воскрес, і на “живих людей” напав жах, котрий неминує гнав їх до вони мусили знайти собі смерть.

Випроваджаючи військові ешелони на фронт 9 грудня “Подільський губернатор”, що перебував у той час у Вінниці говорив: “С українцями пакончено. Сейчас у нас один враг – большевікі, а с ним то ми справимся. Богатий край разцветьот под управлінням русского правительства...” А вже 11 грудня, забравши свої манатки, утік до Одеси, щоби більше не вернутися. “Господін губернатор” мотивував від’їзд так: “Разве можно работать в таких условиях, когда в любой момент могут прийти к тебе в дом і зарезать в кровати, как поросьонка...” З наближенням до Липівця усе, що було і нагадувало російську владу, частково згинило, а частково пішло на південь, розносячи пошесть жаху.

Маючи на меті партизанську форму боротьби, ми не створили органів своєї державної влади в зайнятих армією районах. Населення на пропозицію політичних референтів організувало свої громадську самоохорону.

Зрозуміло, що ця “самоохорона” не залишалася нічим свідком боротьби. Багато росіян бажало краще потрапити до рук нашого війська, ніж “самоохорони”. Жах серед росіян потрохи набирив масового характеру.

<...> Для характеристики настроїв, що запанували серед білих росіян, передаю уривок розмови члена російської комісії з “учоту военной добычи” відомого ученого Косинського з панотцем села С., що недалеко від Умані. Переляканий бюрократ мало не потрапив у руки нашої кінноти під Жашковом. Утікаючи, він одного дня зробив щось більше сімдесяти верст і забіг аж до села С. А найголовніше, що за ним ніхто не гнався! Косинський говорив панотцеві: “Скажіть, на милість Богу, чого вони хочуть, оці українці? Вони ж програли, ми їх перемогли. Так ні ж! Без бази, без уряду, і, мабуть, без усякої ідеї вони йдуть і ріжуть нас на своєму шляху... Яка упертість! Самі гинуть, але нас теж гублять. Вони ж фактично допомагають червоним, які українцям теж не друзі... Одним бажанням померти можу пояснити їх учинки. Хто вони такі: Тютюнник, Павленко та інші? Інтелігенти, люди, звірі?.. Краще було б у свій час миритися з ними”. Панотець запитав Косинського, чого б і справді не помириться їм з українцями. “А знайдіть їх спробуйте. Сьогодні під Жашковим, а завтра, може, під Полтавою або Кременчуком будуть ці пани. Вони ходять, як ураган!”

Якщо насправду, то ми дуже помалу і часами по кілька днів стояли, відпочиваючи, на одному місці. Але на нас працювали повстанці і жах. Навіть таким поважним чоловіком, як пан Косинський, заволодів жах і гнав його на південь до моря. Ці люди воювали проти большевиків за класові інтереси і, зустрівши в нас непримиренного національного ворога, ніяк не могли зрозуміти нашої психології”.

ДОДАТОК 4

Корисні Інтернет-посилання:

- ▶ **Владислав Верстюк** “Перший Зимовий похід: тільки факти”. Історична правда // <https://cutt.ly/hyludEE>;
- ▶ **Максим Майоров** “Варшавська угода. Як українці з поляками про кордони домовлялися”. Ділова столиця // <https://cutt.ly/MyluhdT>;
- ▶ **Максим Майоров** “На шляху до Варшавської угоди: дипломатична битва за кордони (+карти)”. Лікбез // <https://cutt.ly/cylulkd>;
- ▶ **Тетяна Швидченко** “Крізь бурю та сніг. Перший Зимовий похід Армії УНР”. Історична правда // <https://cutt.ly/myluxTv>;
- ▶ **Тетяна Швидченко** “Прорив із безвиході: Перший Зимовий похід армії УНР”. Радіо Свобода // <https://cutt.ly/qyluvur>;
- ▶ **документальна онлайн-виставка “Зимовий похід”** Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України // <https://cutt.ly/3yluPWe>
- ▶ **фото, кінохроніка часів УНР, відео з реконструкцій УНР із сайту “Віртуальний музей УНР”** – URL: <https://muzejunr.io.ua>;

Лицарі Залізного хреста. Сидять зліва на право: 3-й полковник Гриць Чижевський, 4-й генерал-хорунжий Олександр Загородський, 5-й Олександр Недзвецький, 6-й підполковник Микола Чижевський, 7-й підполковник Іван Шура-Бура. Стоять 2-й ряд: 1-й козак Рябинин. Стоять 3-й ряд: 3-й підстаршина Дяченко, 4-й підстаршина В. Аколовський, 7-й підхорунжий Петро Ромашкин

РОЗВИТОК ОСВІТИ І НАУКИ

Поштівка «Чужого не хочу, а свого не віддам». Фрагмент. 1917 рік

Метод проєктів

Під час Революції 1917–1921 років боротьба за національно-культурне відродження перетворилася в Україні на один із найважливіших напрямів національно-визвольного руху. Культурне, освітнє, наукове будівництво українського народу стало невід'ємною складовою державотворення. Українство взялося реалізувати громадянські свободи: політичної діяльності, думки і слова, громадських зібрань, творчості та вибору мови навчання і спілкування. З етнічної спільноти українці перетворювалися на політичну націю. Успішна розбудова шкільництва, вищої школи та науки, духовне піднесення і підйом національного самоусвідомлення стали важливою перемогою Української революції.

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- **Українська революція спричинила справжній ренесанс в освіті та науці, літературі та мистецтві**, де з'явилися нові тенденції і напрями. Небаченого раніше розвою набуло книговидавництво. Понад 100 видавництв (найбільші – “Час”, “Дзвін”, “Криниця”, “Сяйво”) спеціалізувалося на українських авторах. У них побачили світ майже 26 мільйонів книг українських класиків – Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Михайла Коцюбинського і молодих письменників – Олександра Олеса, Павла Тичини, Володимира Винниченка, Максима Рильського.
- **Зі зростанням попиту на українську книгу, в десятки разів збільшується кількість бібліотек.** 15 серпня 1918 року офіційно відкрили Національну бібліотеку України, одну з найбільших в Європі.
- **Активно розвивалося музичне мистецтво.** Знаковими подіями стали заснування Державного симфонічного оркестру на чолі з Олександром Горілим і європейське турне Української республіканської капели Олександра Кошиця. В роки революції творили Кирило Стеценко, Микола Леонтович, Левко Ревуцький.
- **Ключовою подією в художньому мистецтві** стало відкриття 18 грудня 1917 року Української академії мистецтв, засновниками якої стали Федір Кричевський і Георгій Нарбут.
- **У 1918-му в Києві діяли 4 професійні українські театри:** Другий міський театр на чолі з Миколою Садовським, Державний народний театр Панаса Саксаганського, Державний драматичний театр (режисер Борис Кривецький) і Молодий театр Леся Курбаса. В цей же час перші кроки робило українське кіномистецтво. Навесні–влітку 1918-го побачили світ кілька кінохронік, відбувся перший фестиваль документальних фільмів “Українська кінематографічна вистава”, розпочала роботу перша кіновиробнича компанія “Українфільм”.

За чотири роки в Україні відкрилися 320 стаціонарних і 160 пересувних кінотеатрів.

- **Відроджувалася українська преса, почали виходити державні, партійні, військові, профспілкові, релігійні, кооперативні та спеціалізовані газети.** Наприклад, рупором українських урядів були “Вісті з Української Центральної Ради”, “Вісник Генерального Секретаріату”, “Державний вісник”. Новини політичних партій і громадських організацій поширювали “Відродження” і “Боротьба” в Києві, “Вільне життя” (Одеса), “Вільний голос” (Полтава), “Волинська народна газета” (Житомир), “Земля і воля” (Харків), “Наш шлях” (Кам’янець-Подільський) та інші. Навесні 1918 року відкрили Українське телеграфне агентство. Інформаційну службу мала і ЗУНР. Її функції виконувала редакція газети “Стрілець”. За даними істориків, у 1917–1921 роках у 114 містах України виходили майже 770 видань. Окрім новин і законів, в них висвітлювали питання розвитку української мови, літератури й мистецтва, школи, науки, повсякдення.

- **Духовенство і миряни озвучували потребу відродження українських церковних традицій,** ведення богослужінь українською мовою, соборноправності – участі мирян в управлінні церквою. За кілька днів після проголошення УНР створили Всеукраїнську Православну Церковну Раду. Її головною метою було проголошення самостійності або автокефалії Української православної церкви. Це питання обговорювали на Всеукраїнському православному церковному Соборі 8 січня 1918-го. Через наступ більшовиків Собор перервав роботу, а відновив за Гетьманату, проте тоді вже посилювався вплив російського духовенства й українізація церковного життя не реалізувалася. Боротьба за автокефалію посилилася за часів Директорії УНР. 1 січня 1919 року ухвалили “Закон про автокефалію Української Православної Церкви”, а 22 травня Василь Липківський провів перше богослужіння українською мовою. 14–30 жовтня 1921 року I Всеукраїнський Церковний Собор обрав його митрополитом Київським і всієї України та затвердив автокефалію православної церкви в Україні.

- **В Західній Україні міцною опорою національно-визвольного руху завжди була Українська греко-католицька церква.** Її священники підтримували проголошення і розбудову ЗУНР. Митрополит Андрей Шептицький, повернувшись до Львова після тривалої відсутності, увійшов до складу Української Національної Ради. Священники були і серед безпосередніх організаторів перебрання влади українцями на Золочівщині, Брідщині, Сколівщині, Самбірщині. Значною подією в житті греко-католицької церкви став з’їзд у Станіславі 7–8 травня 1919 року за участю понад 200 діячів церкви, священників і польових духовників. З’їзд ухвалив рішення про посилення ролі церкви в розбудові Української держави, консолідацію мирян “для укріплення української державності на християнських основах”. За час боротьби за незалежність України майже 100 священників служили в Галицькій армії. Понад 40 загинули на польсько-й денікінському фронтах і в епідемії тифу восени 1919-го.

Метод проєктів – це метод пошуку, тобто така організація навчання, при якій учні набувають знань і вмінь у процесі планування та використання практичних завдань-проєктів. Проєкт дає можливість поєднати теорію та практику, спонукає школярів самостійно пройти всі етапи дослідження обраної теми, формує навички пошукової, аналітичної, творчої діяльності.

Проєктна діяльність сприяє формуванню і розвитку таких компетентностей:

- мовної, комунікативної;
- інформаційна (учні вчаться шукати, аналізувати, структурувати інформацію, формувати власну точку зору);
- критичного мислення, здатності розв’язувати проблеми, працювати індивідуально, у групах, у колективі, бажання та вміння навчатися протягом життя;
- громадянської активності, усвідомлення національних і загальнолюдських цінностей, уміння визначати своє місце в суспільстві;

ВИДИ ПРОЄКТІВ:

дослідницькі – підпорядковані логіці дослідження і мають відповідну структуру: визначення мети, аргументація актуальності; з’ясування предмета і об’єкта, завдань і методів; характеристики методології дослідження; знаходження гіпотез розв’язання проблеми і визначення шляхів;

творчі – не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників, вибір методів розв’язання проблеми підпорядковується остаточному результату, інтересам учасників проєкту, шляхом прийняття групою логіки спільної діяльності. Партнери заздалегідь домовляються про заплановані результати і форму їх подання – рукописний журнал, колективний колаж, відеофільм, вечір, свято тощо. Тоді група створює сценарій фільму, програму свята, макет журналу, альбому, газети;

ігрові – учасники обирають собі певні ролі, обумовлені характером і змістом проєкту: літературні персонажі або реально існуючі особистості та “вживаються” в їхні соціальні ділові відносини, ускладнюють їх вигаданими ситуаціями. Ступінь творчості учнів дуже високий, але провідним видом діяльності є все ж таки гра;

інформаційні – спрямовані на збирання інформації про об’єкт, явище, її аналіз та узагальнення фактів. Такі проєкти потребують добре продуманої структури, можливості проведення систематичної корекції під час роботи над проєктом. Структуру такого проєкту можна позначити таким чином: мета проєкту, його актуальність; методи пошуку (літературні джерела, засоби масової інформації, бази даних, зокрема й електронні, інтерв’ю, анкетування тощо) та обробки інформації, її аналіз, узагальнення, зіставлення з відомими фактами, аргументовані висновки; презентація (публікація, зокрема в електронній мережі, обговорення в телеконференціях). Такі проєкти можуть бути органічною частиною дослідницьких проєктів, їхнім модулем;

практично орієнтовані – результат діяльності чітко визначено та зорієнтовано на соціальні інтереси учасників (документ, програма, рекомендації, проєкт нормативного акта, словник). Проєкт потребує складання сценарію всієї діяльності його учасників із визначенням функцій кожного з них. Особливо важливими є кваліфікована організація координаційної роботи у вигляді поетапних обговорень і презентація отриманих результатів і можливих засобів їх впровадження у практику.

За кількістю учасників проєкти поділяються на особисті, парні та групові.

За тривалістю проведення розрізняють короткі (кілька уроків з програми одного предмета), середньої тривалості (від тижня до місяця), довготривалі (кілька місяців).

ПІДГОТОВЧИЙ:

- вивчення актуальних тем і вибір проблем для дослідження;
- усвідомлення мотиву діяльності;
- визначення доступних джерел інформації;
- складання орієнтовного плану з його подальшим обговоренням і коригуванням, затвердженням робочого плану проєкту;
- об'єднання в групи; розподіл обов'язків між виконавцями проєкту.

ПОШУКОВИЙ:

- визначення задуму проєкту, висування гіпотез щодо його розв'язання;
- виявлення й обговорення методів дослідження;
- визначення мети проєкту;
- збір і вивчення інформації.

АНАЛІТИЧНИЙ:

- аналіз наявної інформації;
- пошук оптимального способу досягнення мети проєкту (аналіз альтернативних рішень), побудова алгоритму діяльності;
- складання плану реалізації проєкту: покрокове планування робіт;
- аналіз ресурсів.

ПРАКТИЧНИЙ:

- виконання запланованих технологічних операцій;
- поточний контроль якості;
- внесення (за необхідності) змін у роботу.

ПРЕЗЕНТАЦІЙНИЙ:

- підготовка презентаційних матеріалів;
- презентація проєкту.

КОНТРОЛЬНИЙ:

- аналіз результатів виконання проєктів;
- вивчення можливостей використання проєкту;
- оцінювання якості проєкту.

Ознайомтеся з історичною довідкою про розвиток освіти та науки в часи Української революції 1917–1921 років і спробуйте реалізувати власний проєкт – створити тематичну презентацію.

Презентація – стислий, схематично-візуальний виклад матеріалу, який складається зі слайдів, створений засобами інформаційних технологій (комп'ютера, проектора, відповідного програмного забезпечення). MS PowerPoint – найпопулярніший програмний продукт, засіб для створення та демонстрації презентацій.

Створення презентації починається з вибору теми. Не варто братися за надто широке, або навпаки – завузьке питання. Також слід переконатися, що для реалізації проєкту є достатньо матеріалів.

Важливий етап створення презентації – планування її структури. Вона повинна бути логічною та системною. Типової не існує. Але попри це, варто пам'ятати, що починатися презентація має з титульного слайду, де зазначено тему виступу, відомості про доповідача, установу, яку він представляє, логотип. Якщо презентація складається більше, ніж із 30 слайдів, слід другим слайдом зробити зміст. Це покращить навігацію.

Смислові слайди – ядро проєкту. Найліпша логіка їх викладу – від загального до конкретного. Останній слайд повинен мати контактні дані доповідача.

ПРАВИЛА СТВОРЕННЯ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

1. Найкраща презентація – зі стислим слайдовим змістом. Максимально допустима кількість знаків – 290 (до 35 слів). Текст перетворюйте на тези, що включають ключові слова, фрази.
2. Дизайн слайдів – простий. Ідея повинна сприйматися з першого погляду, максимум за 10–15 секунд. Глядач не має шукати головну думку. Тому не переобтяжуйте слайди малюнками, схемами, текстами, світлинами. Бажано, щоб на слайді був лише один значущий елемент, на який глядач зверне увагу в першу чергу. Він же повинен нести основне смислове навантаження.
3. Один слайд – одна теза (думка, факт, поняття і т.д.).
4. Світлини, зображення, відеофрагменти, схеми, діаграми, графіки мають підкреслити або замінити текстову частину.
5. Всі цифри – в діаграмах, графіках, схемах, піктограмах.
6. Оформлення слайдів – естетично привабливе. Кольорова гама – від двох до чотирьох кольорів. Колір тексту та графічних елементів неодмінно контрастний відносно кольору фону. Мінімальний розмір шрифту – 20 кегль.

Інформуємо, що сектор методичної роботи Українського інституту національної пам'яті створив проєкти для використання в освітньому та бібліотечному просторі: візуальний реферат “Розвиток шкільництва та університетів у роки Української революції” (<https://cutt.ly/tyT6azt>) та презентацію “Національна академія наук України” (<https://cutt.ly/0yT6s1Z>).

Будівля Української Академії наук.
Київ, вул. Велика Володимирська, 54.
1919–1921 роки

14 листопада 1918 року

гетьман Павло Скоропадський
затвердив Закон
«Про заснування Української
Академії наук у Києві»

27 листопада 1918 року

перше Спільне зібрання
Української Академії наук

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

РОЗБУДОВА ШКІЛЬНИЦТВА

На початок 1917 року в Україні діяло близько 30 тисяч шкіл, у яких працювало 58 тисяч освітян. Система управління освіти була майже суцільно зрусіфікована. Практично всі гімназії, училища й університети на території України були зросійщеними. Навчання охоплювалося половиною дітей шкільного віку.

Від перших кроків молодій державі, що виникла на хвилі Української революції, постало питання про відродження освіти українською мовою і на українських засадах. Численні осередки товариства «Просвіта», які від 1917-го активно взялися за поширення знань, не могли розв'язати всі проблеми.

На початку березня 1917-го з ініціативи громадськості в Києві було засновано Українське товариство шкільної освіти, а вже 18 березня в Києві урочисто відкрилася Перша українська гімназія імені Тараса Шевченка, директором якої став учений-хімік і педагог Петро Холодний.

Про це подбали політичні та громадські діячі, зокрема Українського клубу «Родина». Від перших днів революції вони підняли питання про українські школи. Державних фінансів на цю справу не було, сподівалися на кошти місцевого самоврядування і громадських організацій, вчительських спілок, Товариства шкільної освіти, «Просвіти», кооперативів. Наприклад, у Харкові першу українську гімназію відкрито зусиллями «Просвіти» у вересні 1917 року.

Всеукраїнська вчительська спілка діяла від 1905 року, але через переслідування невдовзі розпалася. Відродилася в березні 1917 року як профспілкова організація вчителів. Очолила її громадська і культурно-освітня діячка, педагог, засновниця українського жіночого руху в Східній Україні Софія Русова. Спілка брала участь у відстоюванні прав освітян, вимагала збільшення заробітної плати, піднімала питання про перерозподіл функцій державних органів, місцевого самоврядування та шкільних рад. Утворивши структури на місцях, займалася заснуванням бібліотек, музеїв, вчительських домів, де організувалися лекції, бесіди, курси. Влаштували «довідкові бюро» для консультацій з питань навчання та виховання. Спілка оплачувала вчителям курси та відрядження на з'їзди. Домагалася відкриття шкіл, дитсадків рідною мовою, відслідковувала факти перешкоджання створенню української національної школи.

Своєрідним центром національного культурного життя в період революції стала культурно-просвітницька благодійна організація «Просвіта». Вона за участю громадських діячів, письменників, композиторів, акторів активно налагоджувала видавничу справу та розповсюдження книг, газет, часописів. Важливою була роль товариства для національного усвідомлення селян. Через просвітянські бібліотеки, драматичні гуртки, хорові колективи, лекторії вони дізнавалися про історичне минуле народу, брали участь в організації відзначень ювілеїв Івана Котляревського, Тараса Шевченка.

Завдяки народній популярності мережа товариства стрімко ширилася регіонами: на початку осені 1917 року в Україні діяли 952 «Просвіти», 1920 року налічувалося понад 1500, у червні 1921-го – 4227.

Більшовики, прийшовши до влади, хотіли підпорядкувати мережу власним цілям і використати її для пропаганди комуністичної ідеології. Але стикнулися із спротивом активістів. У 1920-роках комуністи знищили «Просвіту».

Така ж доля спіткала й українські навчальні заклади та спілки. Радянська влада ліквідувала університетську автономію, вчительське самоврядування. Всеукраїнську вчительську спілку розпустили, а педагогів включили до підконтрольної Всеросійської спілки працівників освіти. Запровадивши обов'язкове навчання для дітей від 7 до 16 років, більшовики реорганізували всі державні, громадські й приватні школи України в єдину загальноосвітню трудову семирічну школу. Щоправда, аби не вибухнуло масове невдоволення, 1920 року до шкіл УСРР повернулася українська мова.

Українізація освіти, якою на початку 1917 року опікувалися громадські організації, значно активізувалася після створення 28 червня Генерального секретарства в справах освіти на чолі з Іваном Стешенком. На відділ середньої освіти впав весь тягар українізації шкіл. Він займався розробленням плану українізації школи, укладанням навчальних програм, підготовкою підручників, облаштуванням приміщень.

Діяльність відділу позашкільної та дошкільної освіти Генерального секретарства полягала в організації «розумних культурних розваг, літературних читань, освітнього кінематографа, дитячих вечорів, концертів, спектаклів», видання «візрцевих каталогів просвітянських бібліотек, літературних і наукових читанок для різного віку розвитку», різноманітних довідників та інструкцій з практичними порадами.

Упродовж 1917 року в Києві відбулися два всеукраїнські вчительські з'їзди.

Перший – у квітні за участю майже пів тисячі делегатів. Його проведення ініціювало Товариство шкільної освіти. З'їзд прийняв резолюції про повну українізацію нижчої освіти; обов'язкове запровадження української мови, літератури, історії і географії в середній школі; заснування українських кафедр у вищій школі; заснування українських публічних бібліотек; повернення в Україну мистецьких та історичних цінностей; створення національних архівів і музеїв тощо. З'їзд звернувся до Української Центральної Ради з пропозицією утворити Всеукраїнську шкільну раду для контролю діяльності шкільних округ та їхніх кураторів від Тимчасового уряду. Обрали Центральне бюро Всеукраїнської учительської спілки, а Софію Русову – головою.

На другий з'їзд у серпні з'їхалися майже 700 делегатів для обговорення двох питань: українізація шкіл і план єдиної школи. Вирішили з 1 вересня 1917 року запровадити навчання у нижчій школі тільки українською мовою. При цьому права нацменшин на освіту враховувалися. З'їзд прийняв рішення про відкриття Українського народного університету і Науково-педагогічної академії.

У відповідь на Інструкцію Тимчасового уряду про виділення в юрисдикцію Генерального секретаріату лише 5 українських губерній прийняли спеціальну резолюцію із вимогою “міцного й негайного сполучення всієї України в єдину державу”.

За 13 місяців Української Центральної Ради було засновано 53 українські гімназії, переважно в селах, оскільки в селах найбільше не вистачало навчальних закладів. У січні 1918 року міністром освіти в уряді УНР став Никифор Григорій. Після революції у 1920-1930-х роках він став одним із лідерів українського еміграційного осередку в Чехословаччині. Від 1949-го і до смерті в 1953 році в Нью-Йорку - перший директор української служби «Голосу Америки».

Павло Скоропадський продовжив українізацію. Окремим законом він увів у російських школах українську мову і літературу, історію і географію України як обов'язкові предмети. В усіх державних установах і військових частинах створили курси українознавства.

Наприкінці врядування гетьмана в Україні діяло 150 українських гімназій.

Також за гетьмана Павла Скоропадського урочисто відкрили державні українські університети – Київський і Кам'янець-Подільський.

Про створення університету в Києві вирішили в серпні 1917 року на 2-му Всеукраїнському педагогічному з'їзді. Український народний університет на природничо-математичному, юридичному та історико-філологічному факультетах мав готувати наукові кадри для українізації освіти. Заклад відкрився в жовтні 1917 року і діяв на базі Університету святого Володимира до 17 серпня 1918 року, коли Законом Ради міністрів Української держави його реорганізували в Київський державний український університет.

1 липня 1918 року гетьман Павло Скоропадський затвердив підписом Закон “Про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету”. Ці два університети стали першими на українських землях державними закладами вищої освіти з українською мовою навчання.

Григорій Костюк “Зустрічі і прощання”: *“Коли ж стало питання про ректора першого державного українського університету в Кам'янці на Поділлі, то вибір упав тільки на молодого професора Івана Огієнка. Кам'янецький державний український університет за його керівництвом став справжнім першим великим розсадником української науки. Але професор Огієнко був людиною далекого вгляду. Він розумів, що для університету потрібно готувати вже відтепер українські кадри. Як селянський син він знав, що переважна більшість українських дітей не мала змоги дістати середньої освіти. Розбуджена революцією, ця молодь рветься тепер до науки. Саме їй потрібно створити новий тип школи. Такою школою мали бути чотирирічні гімназії для дорослих”.*

Урочисте відкриття Кам'янець-Подільського державного університету відбулося 22 жовтня 1918 року.

Іван Огієнко “Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва”: *“21 жовтня 1918 року. Будова триумфальних брам. Ціле місто радісно готується до Свята Культури. Прикраса домів. Кам'янецький двірець пишно прибраний. Високо над ним – тризуб із електричних ламп... Вечір. Телеграма із Києва, що окремий потяг із гостями на свято вирушає з Києва”.*

На чолі делегації – представник Гетьмана генерал Євген Лібов. Від імені Міністерства освіти університет відкрив товариш (заступник) Міністра освіти Петро Холодний та виголосив промову: *“За короткий час уже вдруге ми маємо нагоду вислухати грамоту про відкриття найвищої просвітньої інституції – університету, один раз у стольному Києві, вдруге тут, на політичній грані, що проходять по живому тілу українського народу. Нещасливі історичні події XVII віку знесли Україну, чужа культура її приспала... За 250 років чужого панування позбулися ми тих скарбів, що придбали предки наші. Тільки невтомна праця на полі чужої культури, котрої гаслом було навчитися чужому, не цураючись свого, виведе нас у добру путь, на той шлях, на котрому поборемо темноту нашу”.*

Софія Русова “Мої спомини”: *“Приїхали туди [до Кам'янця] окремим поїздом – ціле Міністерство Освіти, представники інших міністерств, просвітніх організацій та ін. ...Тут справді було місце для університету: сила архівів, два місцеві музеї, великий будинок семінарії і так близько до Галичини, до Європи. Всі казали, що це прорубується вікно в Європу, до її науки”.*

Першим ректором Кам'янець-Подільського державного університету став відомий вчений, політичний, громадський і церковний діяч, мовознавець, історик церкви, майбутній митрополит Української православної автокефальної церкви Іван Огієнко. Уже за рік тут навчалися понад 1400 студентів із різних регіонів України.

Від вересня 1920 року, коли більшовики втретє захопили Кам'янець-Подільський, нарком освіти Володимир Затонський надіслав в усі освітні заклади України телеграму: *“Звернути увагу на Кам'янецький державний український університет. Кам'янецькі комуністи перебувають у полоні петлюрівської інтелігенції. Реальних сил для підтримання на висоті університету в Кам'янці немає. Контингент слухачів нікчемний. Безробітні дівулі та поповичі. В самому університеті продовжують засідати старці, що вижили з розуму, та наукові світила на кшталт гетьманівського, потім – петлюрівського скарбника Лебеда-Юрчика, котрий викладає там фінансове право. Професори непогано влаштувалися за рахунок університету та позирають на захід. Усіх треба розігнати. У тому вигляді, як він існує зараз, університет компрометує радянську владу”.*

“Добре оборудована і поставлена українська школа далеко, безмірно більше може дати для справи політичної автономії, ніж сотні найкращих демагогічних трактатів. Кілька поколінь, переведених через рідну школу, дадуть таку міцну й непохитну відпору до наших політичних демагогів, якої не створити всякими гострими заходами. Автономія свідомого національно й освіченого народу сама прийде – так само натурально, як падає з дерева достиглий плід. Це може помалу робитися, але зате міцно, бо на віки. І для цього в рамках вільної держави досить морального впливу і авторитету, коли не можна впливати через формальну владу”. Сергій Єфремов. 6 серпня 1917 року.

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Уперше ідею створення академічного наукового центра європейського зразка, який би об'єднав українських науковців по обидва боки державного кордону між Австро-Угорщиною й Російською імперією, просувало Літературно-наукове товариство імені Шевченка у Львові (від 1892 року – Наукове товариство ім. Шевченка). Визначальна роль у цій справі належала Володимирі Антоновичу, Олександрю Барвінському, Олександрю Кониському, Михайлу Грушевському.

Ідея заснування академії наук в Україні знайшла продовження в діяльності Українського наукового товариства (УНТ), заснованого 1907 року Грушевським у Києві. УНТ мало три секції:

історичну (очолив Михайло Грушевський), філологічну (голова – Володимир Перетц), природописно-технічну (Петро Холодний). Видання товариства – “Записки Українського наукового товариства” (18 томів), збірники секцій і статистичної комісії, тримісячний журнал “Україна”. У 1915 році діяльність УНТ припинилася, 1917 – відновилася.

Українська революція 1917–1921 років створила сприятливі обставини для розвитку науки. Львівське НТШ та київське УНТ структурою та діяльністю були подібні до академії наук, але функціонували за рахунок приватної ініціативи та пожертв.

За створення науково-дослідної установи під патронатом держави взялася у квітні 1917 року Центральна Рада. На загальних зборах УНТ Михайло Грушевський порушив питання про створення Української академії наук. Тож для розроблення статуту майбутньої академії та вивчення питань її фінансування обрано комісію з 12 осіб. Розпочали підготовку установчих документів. Однак реалізувати ідею створення академії не встигли.

Від травня 1918-го (за гетьманату Скоропадського) з ініціативою створення академії виступив міністр народної освіти та мистецтва Микола Василенко. Пізніше він зауважить: *“Думка про утворення Академії вже давно виникла серед українських вчених. Наукове товариство імені Тараса Шевченка у Львові, перше підняло це питання, до вирішення якого взагалі підходили близько... Тепер до цього ... є нові сприяючі обставини, і завдання утворення в Києві Української Академії наук бере на себе Українська держава. Це завдання – діло державної ваги, і вирішити його не під силу приватному товариству. Участь держави ... дасть можливість здійснити думку про утворення в Києві Академії наук хутко і поставити її існування на твердий ґрунт. Академія мусить згуртувати навколо себе наукові сили”*.

Микола Василенко запросив долучитися до заснування академії відомого вченого Володимира Вернадського. У травні 1918 року Володимир Вернадський занотував у щоденнику: *“Все більше замислююся про створення потужного наукового центру в Києві, скориставшись сприятливою політичною кон'юктурою. ... Треба знати, що хочемо отримати. Написати записку про Українську Академію Наук: 1. Національна бібліотека і Академії. Держава повинна дати кілька мільйонів на придбання книг. 2. Науково-дослідні інститути. Необхідно негайно скласти план. Вивчення Сходу у зв'язку з Кримом. Дослідні заклади у зв'язку з багатствами Півдня. Необхідна поїздка до Харкова, Катеринослава, Одеси. Зв'язок із Кримом”*.

Отримавши згоду Вернадського на участь в організації академії, міністр Микола Василенко ініціював створення двох комісій. Першої – для розроблення законопроекту про створення установи. Другої – у справах вищої школи і наукових закладів. Головою обох став Вернадський. Він планував залучити до Академії Михайла Грушевського. Однак той сам відмовився і просив Вернадського не співпрацювати з урядом Скоропадського. Крім того, Вернадський і Грушевський мали різні погляди на організацію та структуру академії. Грушевський бачив установу історико-українознавчою, Вернадський – багатопрофільною, з нахилом на природничі та технічні спеціальності. Михайло Сергійович так і не увійшов до складу комісії.

Попри це, перша комісія на чолі з Вернадським мала солідне наукове представництво. До її складу увійшли відомі вчені: Дмитро Багалій, Микола Кащенко, Йосип Косоногов, Агатангел Кримський, Григорій Павлуцький, Степан Тимошенко, Євген Тимченко, Павло Тутковський, Михайло Туган-Барановський та інші науковці.

Володимир Вернадський запропонував також при Академії відкрити Національну бібліотеку, Фізичний інститут, Дослідний біологічний інститут, Хімічну лабораторію, Мінералогічний інститут, Національний музей (природничого профілю), Український історичний музей, Астрономічну обсерваторію, Комісію для видання словника української мови, Археологічну комісію, Археологічний дослідний інститут, Комісію для вивчення природних виробничих сил України, Комісію для вивчення економічно-статистичного життя і ресурсів України, Комісію для видання пам'яток української словесності і мови.

Комісія з розроблення документів працювала від 9 липня по 17 вересня 1918 року. Провела 23 засідання. На них обговорювалися принципи діяльності та структура Академії, Націо-

нальної бібліотеки, Національного архіву, друкарні, йшлося про академіків та засади їх обрання, приміщення та землю Академії, мову публікацій, премії та стипендії, правила захисту дисертацій. Зрештою, комісія виробила проекти основних документів для прийняття урядових рішень. Передусім Комісія визначилася з офіційною назвою академічної установи: Українська Академія наук у Києві. Поширеним був і термін «національна», вживався безвідносно до її офіційного статусу.

Розуміння ідеї створення академії виявив гетьман Павло Скоропадський. 26 липня 1918 року, щойно комісія почала роботу, законом Української Держави “Про асигнування 200 тисяч карбованців на початкові видатки на організацію УАН” він виділив із Державної скарбниці відповідну суму.

За день до прийняття закону про заснування УАН, 13 листопада гетьман затвердив постанову Ради Міністрів Української Держави, де йшлося про асигнування на утримання Української Академії 869 216 карбованців 69 копійок до кінця 1918 року. З них дві третини розподілялося на господарські й організаційні потреби, решта – на штатні видатки.

14 листопада гетьман ухвалив Закон “Про заснування Української академії наук у Києві”. Того ж дня призначено перших 12 дійсних членів УАН: Дмитро Багалій, Агатангел Кримський, Микола Петров, Степан Смаль-Стоцький, Володимир Вернадський, Степан Тимошенко, Микола Кащенко, Павло Тутковський, Михайло Туган-Барановський, Федір Тарановський, Володимир Косинський, Орест Левицький. 27 листопада відбулося її перше Спільне зібрання. На ньому обрано Голову-президента УАН Володимира Вернадського. Неодмінним секретарем став Агатангел Кримський. Оприлюднили статут УАН, у якому йшлося: “Українська Академія наук у Києві є найвищою науковою державною установою на Україні, що перебуває в безпосередньому віданні верховної влади”.

У діяльності Академії визначалися три основні напрями: науково-теоретичні дослідження, у тому числі й фундаментального значення, дослідження практично-прикладного характеру й українознавчий напрям включно з його соціально-економічною складовою.

УАН мала три відділи: історико-філологічний (очолив Дмитро Багалій), фізико-математичний (на чолі з Миколою Кащенком) і соціальних наук (головував Орест Левицький). Також при УАН діяли постійні та тимчасові комісії, наприклад, із вивчення природних багатств України, археографічна, “для складання словника живої української мови”, “для складання біографічного словника діячів України”, соціальних і правничих питань.

У листопаді й грудні відбулося ще кілька зібрань УАН. У цей період створили Інститут технічної механіки. Його очолив Степан Тимошенко.

Трохи раніше, 2 серпня 1918 року, засновано Національну бібліотеку Української Держави (нині – Національна бібліотека України імені Володимира Вернадського). Вона згодом увійшла до складу УАН. Розпочалося академічне видання творів Тараса Шевченка й Івана Франка.

У грудні 1918 року було засновано такі комісії: для складання історико-географічного словника української землі (голова – Дмитро Багалій); для складання історичного словника української мови (директор – Євген Тимченко); для складання словника української живої мови (головний редактор і директор – Агатангел Кримський); для видання пам'яток новітнього українського письменства (голова – Сергій Єфремов); Археологічна комісія (голова – Василь Данилевич). Запрацювали Акліматизаційний сад (директор – Микола Кащенко), Геодезичний інститут, Інститут для виучування економічної кон'юнктури та народного господарства України (директор – Михайло Туган-Барановський), Інститут технічної механіки (керував – Степан Тимошенко). У січні 1919 року утворено Демографічний інститут (директор – Михайло Птуха), а також Постійні комісії по виучуванню звичаєвого права (директор – Орест Левицький), соціального питання (директор – Михайло Туган-Барановський), народного господарства (директор – Володимир Косинський).

На зборах 25 січня 1919 року вчені вирішили не евакуюватися разом із Директорією перед загрозою більшовицької окупації, а забезпечити функціонування Академії. 20 лютого 1920 року Академія наук, переглянувши і дещо доповнивши “Головніші правила українського правопису”, ухвалила їх як перший академічний правопис.

Незабаром до складу академії влилося Українське наукове товариство. Після окупації України більшовицькими військами у 1921 році Українська академія наук змінила назву на Всеукраїнську академію наук (ВУАН). 14 червня того ж року було введено положення “Про Всеукраїнську Академію наук”, де визначалася нова структура і статут ВУАН. До складу тепер входили інститути, музеї, комітети, наукові товариства, що керувалися власними статутами.

У 1924 році Михайло Грушевський повернувся до Києва та розпочав роботу в Академії. З його приходом розширилася діяльність українознавчих комісій, які були об’єднані в кафедру історії України під керівництвом професора.

Через запровадження форсованої індустріалізації від 1927 року посилювалося технічне спрямування ВУАН. До прикладу, виникла комісія Дніпрельстану.

У той же час комуністична влада розпочала встановлювати контроль над діяльністю науковців, репресії проти них. Були вигадані справи Співки визволення України, Національного центру і т.д. Режим оточив “пильним наглядом” Михайла Грушевського. Наука радянлізувалася, посилювався контроль за її діяльністю. На керівні посади у ВУАН комуністи “посадили” своїх – осіб без відповідної освіти, зате благонадійних.

У 1930 році змінилася структура – ВУАН поділили на секції. За радянської влади Академія неодноразово змінювала назву – Всеукраїнська академія наук, Українська академія наук, Академія наук УСРР та УРСР.

Нині головна державна наукова установа країни називається Національною академією наук України.

КОЛЕКЦІЯ ПАМ’ЯТОК ДО ПАМ’ЯТНИХ ДАТ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РОКІВ

Навчально-методичне видання

Розробники та упорядники: Ганна Байкеніч, Олена Охрімчук
Дизайн та верстка: Ольга Ващевська

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ’ЯТІ
ВУЛ. ЛИПСЬКА, 16
М. КИЇВ, 01021
(044) 253-15-63
UINP.GOV.UA
UINP@MEMORY.GOV.UA